

**SOMOGYI MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI
17/C (2006)**

Társadalomtudományok

Social sciences

**KAPOSVÁR
2007**

A kiadvány megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztők – Editors:

DR. SZAPU MAGDA – DR. WINKLER FERENC

Lektorok:

BERNÁTH MÁRIA, DR. GYÖRGYI ERZSÉBET, DR. SZAPU MAGDA

Technikai szerkesztő:

MATUCZA FERENC

Címlap:

A felújított Kunffy Lajos Emlékmúzeum (Somogytúr)
és a Munkácsy kiállítás (2006. február – április)

Fotó: GÓZSY GÁBORNÉ

A borítót tervezte:

MATUCZA FERENC

Minden jog fenntartva. A mű egyetlen részlete sem használható fel,
nem sokszorosítható és nem tárolható adathordozó rendszerben
a kiadó írásos engedélye nélkül!

HU ISSN 1788-8484

Kiadja:

SOMOGY MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

Felelős kiadó:

DR. WINKLER FERENC megyei múzeumigazgató

Nyomdai munkák:

PETHŐ & TÁRSA NYOMDAIPARI BT. Kaposvár

Tartalom / Contents

Előszó	5
WINKLER FERENC: Az európai szabadtéri néprajzi gyűjtemények megvalósításának módszere..... <i>Realizing Methods Of European Open Air Museums</i>	7
SZAPU MAGDA: Vajda az, aki annak mondja magát. Rendhagyó vajdaavatás egy kaposvári romungró cigány csoportnál	23
<i>Voivod is who claims to be voivod. Irregular voivod initiation at a Romungro Gipsy group of Kaposvár</i>	
IMRŐ JUDIT: Húsvéti népszokások és hímes tojások Somogyban	39
<i>Easter folk customs and painted Easter eggs in Somogy</i>	
KNÉZY JUDIT: Újítások a falusi közösségek táplálkozási kultúrájában Magyarországon (1920–1970)	55
<i>Innovations in food culture among the rural communities of Hungary. (1920–1970)</i>	
FARAGÓ LÁSZLÓ: Médiafogyasztási elemzés a Kaposvári Egyetemen A képernyő előtt az újságban bíznak	69
<i>Media consumption analysis at the University of Kaposvár Confidence is in the newspaper before the screen</i>	
NÁNÁSI REGINA: Autochromes de Hongrie d'Albert Kahn	85
<i>Magyarország a Planéta Archívumában, autochromok Budapestről 1913-ból</i>	
KOMISZÁR DÉNES: Mezőgazdaság és protokoll – Losonczi Pál kitüntetései a sajtó tükrében	91
<i>Agriculture and protocol – Decorations of Pál Losonczi in the mirror of the press</i>	
HORVÁTH JÁNOS: Rippl-Rónai József ismeretlen művei	109
<i>Unknown works of József Rippl-Rónai</i>	
GÁSPÁR FERENC: Mesterek kiállítása. Nagyvárad, 1916. február Újabb adatok Rippl-Rónai József és Nagyvárad kapcsolatához	129
<i>Exhibition of the Masters. Nagyvárad, february 1916. Recent datas to relationship of Rippl-Rónai József and Nagyvárad</i>	
GÉGER MELINDA: Arcok tűnő fényben (Szász Endre portréi)	145
<i>Faces in vanishing light (Portraits of Endre Szász)</i>	
BERNÁTH MÁRIA: Balázs János kiállítása elé	157
<i>Before the exhibition of János Balázs</i>	
GÁSPÁR FERENC: A Tépéscsinálók kisasszonya	161
<i>The Young Lady of the linen-shredders</i>	

Az új „évkönyv” elé

A megyei múzeumi szervezetek alaptevékenységének mindig is elidegeníthetetlen részét jelentette a szaktudományos kutató munka, melynek alapjául a gyűjtemények feldolgozásához igazított kutatás szolgál. A múzeumi szervezetben folyó tudományos tevékenység és holdudvarának elsődrendű szakmai-közéleti manifesztuma pedig mindenütt a közlemények, vagyis az „évkönyv”.

Valamennyi megyei múzeumi szervezetünk – tizenkilenc van belőlük – életében mérföldkő, szakmai ünnep, amikor a tudományos kutató munka legfrissebb beszámolója, az „évkönyv” napvilágot lát. Az évkönyvek – ezzel magunk is így vagyunk – általában majd egy esztendeig készülnek, ami a tervezett tanulmányok megszületésétől a megjelenésig tart. Akad kutatóink, szerzőink között, aki már esztendőkre előre tudja, mit szeretne megismertetni a szakmai és a korlátozottan érdeklődő nagyközönséggel, és persze akad – hisz a tudomány művelése a magunk számára is tartogat meglepetéseket – aki még önmagát is képes meglepni egy-egy tanulmánnyal, dolgozattal. Ilyen ez a 2006. évi „évkönyvünk” is.

Miért használjuk az idézőjelet? Évkönyvnek nevezzük a Somogyi Múzeumok Közleményeit ma is. Talán megszokásból, talán hagyománytiszteletből, talán csak pongyolaságból – ki miért, hogyan... Tény, hogy az első, 1973-ban megjelentetett évkönyvünket – melyet még Bakay Kornél szerkesztett – a második két, a harmadik pedig már csak három év múlva követte, követhette. Azóta sem jelenhet meg évente az „évkönyv”, hiszen a megyei múzeumi szervezetek közül csupán három van abban a kivételes anyagi biztonságban napjainkra, hogy két évnél szűkebb intervallumban is megjelentethesse évkönyveit. Ráadásul a biztosított költségvetés szinte sohasem volt elegendő még egyetlen évkönyv megjelentetésére sem, a teljes kiadás költségeit bizony az utóbbi másfél évtizedben minden alkalommal pályázatból nyert összeggel kellett kiegészíteni, különben az évkönyv kézirat maradt volna...

Ahogy a múzeum tevékenysége, fogalma, arculata, közéletisége változott és változik napjainkban egyre feltartóztathatatlanabban, úgy igyekszünk kiadványainkat – beleértve az évkönyvet is – a változóban lévő közéletiség követelményrendjéhez is hozzáigazítani. Ebben a tekintetben néhány megyei múzeumi szervezet ugyan előttünk jár, de a 2006. évi évkönyvünkkel nem kell szégyenkezünk, s a megváltozott szerkesztési elvek és forma összefüggésében az elsők között vagyunk idehaza az új közleményekkel.

1992-től a szakmai kiadványcsere célját szolgáló kivonatok már szakáganként összefűzött, „önálló” kötetként is megjelentek. A Somogyi Múzeumok Közleményei most megjelent 17. kötete jelentős formai és szerkezeti változáson ment keresztül. Az eddig egybekötött, nagy méretű, nehezen köthető és még nehezebben forgatható, vastag műnyomópapíron napvilágot látott évkönyvet három tematikus részkötetre bontottuk. Az első – A jelű – a régészet, amely a – B jelű – természettudománnyal együtt önálló kötetként jelent meg. A C jelű társadalomtudományi kötetbe kerültek a néprajz, a történettudomány, valamint a képző- és iparművészet témakör dolgozatai. A régészeti kötet megőrizte – elsősorban a rajzolt táblák részletgazdagságának megtartása érdekében – a korábbi évkönyv A4-es formátumát, míg a társadalom- és a természettudományi kötet egyaránt B5 formátumú, azaz kisebb lett. Igazodik ebben e két kötetünk az országos törekvésekhez, hiszen mára múzeumi évkönyveink közel fele ilyen méretűre változott.

Tervezzük, hogy az évkönyvünk 17. száma digitalizált formában is megjelenik, ám ennek a kötetek megjelenésekor forrásfedezete nincs. Ha mégis sikerül megjelentetnünk a cd-ket, még egy jelentős lépéssel tovább haladtunk a nyitott múzeumválasztás útján.

Tisztelt Olvasó! Forgasd haszonnal, önépítkezésedre az „évkönyvet”!

Kaposvár, 2007. február

dr. Winkler Ferenc
megyei múzeumigazgató

Az európai szabadtéri néprajzi gyűjtemények megvalósításának módszerei ¹

WINKLER FERENC
E-mail: winkler@smmi.hu

WINKLER F.: *Realizing Methods Of European Open Air Museums.*

Abstract: A summary on the construction methodology of European open air museums. A classification of them based upon their setup philosophy and the way of realization, eg. the changes in these process. Cultural reserves were excluded from the large alternative family of open air museums. Any reconstruction, based upon scientific researches, has been accepted as basic construction method for the future as well, as examples, taken from the more than a centuries history of this museum's form.

Keywords: local, regional, national, special open air museums, classification, construction, reconstruction

Dolgozatunkhoz a kontinensen megépített szabadtéri néprajzi gyűjteményeket, múzeumokat tipizálni kell, típuspéldákat mutatunk be, amelyeket – ahol azt szükségesnek tartjuk – további példák bevonásával egészítünk ki.

Európát az ipari forradalom előtti időszakban nagyjából úgy jellemezhetjük, hogy annak nem városi lakossága faluszerű zárt településeken, vagy egymástól távolabb eső szórványokon élt. Hoffmann Tamás veti fel bevezetőjében,² hogy a szórványtelepülésekkel jellemezhető országokban összehasonlíthatatlanul könnyebb volt a múzeológia feladata, amikor szabadtéri néprajzi gyűjteményei számára építmény típusok után kutatott, mint ott, ahol a lakosság évszázados hagyomány szerint zárt településrendű falvakban, mezővárosokban élt. Álláspontja szerint a szórványtelepülésekkel jellemezhető területeken sajátos előnyöket élveztek a múzeológusok, lévén ott a hajlékot félnapi-napi járóföldre építette föl egy-egy család, e szórványok 'egységesen zárt tömbbe tömörültek', s „régiségük” eleve tipizálta azokat. Hoffmann úgy véli, hogy kivált az ilyen településszerkezetű területek szabadtéri néprajzi gyűjteményeivel kapcsolatban merülnek fel súlyos gondok, amennyiben megkérdőjelezi, milyen mértékig hitelesek a kiválasztott és gyűjteményben föllállított épületegyüttesek. Szerinte vitatható, hogy ez vagy az az építmény(csoport) reprezentálja-e valamely nagyobb táj népi építészeti kultúrájának társadalmi osztályoktól és rétegektől, foglalkozási ágaktól és a népesség etnikai eredetétől meglehetősen bonyolult összefüggések mentén meghatározott fejlődési irányait. Feleletet Hoffmann abban talál, hogy a komplex követelményeknek csak ritkán és csak ott tudtak igazán megfelelni, ahol a népi építészeti kultúra sajátos fejlődése objektíve tipizálta és tájanként szelektálta a múzeológiai felhasználható építményeket, azaz elsősorban a szórványtelepüléssel jellemezhető területeken.

Először is, nem egészen világos, mit értsünk ebben a megfogalmazásban azon, hogy az építészeti kultúra sajátos fejlődése „objektíve tipizálta az építményeket”? A Verband Europäischer Freilichtmuseen oslovi tanácskozásán elhangzott előadásában mutatott rá Berg és Björkvik,³ milyen ingatag e felfogás éppen a szórványtelepülésű európai tájakkal kapcsolatban. Másrészt úgy véljük, a követelményeknek valamely társadalmi-történeti, etnikai, foglalkozásbeli időmetszet megtestesüléseként akkor és ott is meg tud felelni egy-egy építmény, ahol zárt falusi településszerkezettel van dolgunk – kivéve természetesen, ha a szóban forgó építmény hamisítvány.

¹ E dolgozat célkitűzése, hogy tanulságai felhasználhatók legyenek – többek között – a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény fejlesztésében.

² HOFFMANN 1975. 11 – 22 skk.

³ Verband der... 1974. 178–180, BERG, A. 1980. 106–107.

Álláspontunk szerint sokkal inkább függ(het) valamely építmény dokumentatív értéke a mindenkori társadalom- és gazdaságtörténeti, építészeti, néprajzi kutatások szintjétől, mélységétől, megalapozottságától, állásától, mintsem valamiféle objektív „kulturális” tipizálástól. Már ti. abban az értelemben, hogy mit reprezentál és mit *nem* jelenít meg valamely építmény(együttes). Egyedileg tervezett-épített emlékek esetében minderről aligha beszélhetünk, hisz az ilyen épület nem rendelkezik azzal az alapvetően kettős jelleggel, ami minden népi építészeti emlékekkel összefüggésben jelen van: az egyedi és a – történelmileg-tájilag folyamatosan változó, valamely irányba mutató – típus jelleg, amely bizonyos épületelemekben, jelenségekben – ld.: tüzelőberendezés, tetőszerkezet, falképzés, stb. – megtestesül, kimutatható, előhámozható. Úgy véljük tehát, hogy az a felfogás, amely ilyen globálisan nagytáji felosztásban tipizálná a múzeológiaiilag bemutatható, a falusi építményekben megtestesülő problematikát, zsákutcába vezet.

Ugyanez az álláspontunk abban a tekintetben is, hogy amikor a szabadtéri néprajzi gyűjteményeket, múzeumokat bizonyos típusokhoz rendeljük – s már itt hangsúlyozzuk, hogy eljárásunk esetenként kissé erőszakolt lesz, – akkor csupán egy munkahipotézist követünk. Hiszen az európai falusi-paraszti kultúra egy rendkívül sajátos megjelenési területén keresztül *valójában annak egészét kellene tipizálnunk*. Erre – nyilvánvalóan érthető okból – nem vállalkozhattunk. Aminthogy az eddig elkészült szabadtéri néprajzi gyűjtemények között se akad olyan, amely erre vállalkoz(hat)ott volna.⁴

A munkahipotézissel kapcsolatban itt most leszögezzük, mit tekintünk – egyelőre – szabadtéri néprajzi múzeumnak. Az alábbiakban két alapvető meghatározási változatot adunk közre.

Az ICOM 1957-ben a következők szerint határozta meg a szabadtéri néprajzi múzeum fogalmát:

„Szabadtéri gyűjteményen vagy múzeumon értünk építészeti emlékek minden olyan gyűjteményét, amely:

- 1 nyilvánosan látogatható;
- 2 általában a népies, az iparosodás előtti építészet emlékei: parasztlakások, pásztorok, halászok, kézművesek, kereskedők, munkások lakóházai, mellék- és gazdasági építményei (csűrök, istállók, stb.), műhelyek és ipari emlékek (malmok, fazekasműhely stb.), üzletek és nagy általánosságban ezen építészet minden falusi és városi, világi és egyházi, magántulajdonú és közösségi alkotó eleme;
- 3 amelyekhez hozzátartoznak:
 - a „magas építészeti kultúra” műemlékei (majorok, kápolnák, történelmi építmények stb.), amennyiben ezek eredeti helyén való megőrzése nem biztosítható, valamint ide soroljuk az ipari forradalom – mint korszak – műemlékeit is.

Az építményeket belső berendezésükkel együtt kell bemutatni. A bemutatási területet ki kell egészíteni pedagógiai és a közönséget kiszolgáló létesítményekkel (így pl. helyiséget kell biztosítani az intézmény programjába való betekintésre, ahol a látogató alapvető témák iránt tájékozódhat, ahol audio-vizuális eszközöket lehet elhelyezni stb.), ki kell továbbá egészíteni egy színpaddal, ahol folklór rendezvényeket lehet tartani, vendéglővel stb.

E megfogalmazásnál magunk megalapozottabbnak tartjuk jelenlegi munkahipotézisünk szempontjából azt, amelyet kibővített formájában a Verband Europäischer Freilichtmuseen helsinki ülésén fogadtak el 1972-ben. E szerint:

„Szabadtéri múzeumon értjük a tudományosan vezetett, vagy tudományos irányítás (felügyelet) alatt álló olyan gyűjteményeket, amelyek a település, építkezés, lakás- és gazdálkodási formákat c s o r b í t a t l a n (*kiemelés tőlem*) formában mutatják be a szabad ég alatt”.⁵

⁴ Ismerünk ugyan – első sorban „közéleti”-politikai indíttatású törekvéseket, ötleteket különféle „európai skanzenek” megvalósítására, ám ezek egyike sem rendelkezett sohasem megfelelő szakmai alappal, stratégiával – álláspontunk szerint realitása nincs is.

⁵ Verband der... 1966 – 72. 141 skk.

Munkahipotézisünk szempontjából tehát szabadtéri néprajzi múzeumnak tekintünk egyelőre minden gyűjteményt, mely ennek a második megfogalmazásnak teljes egészében megfelel, azzal kiegészítve, hogy amely gyűjtemény általában olyan létrehozási módszereket követ, amelyek

- a) eredeti helyén őrzött (in situ),
- b) részben áttelepített (in situ mag köré készült),
- c) teljes egészében áttelepített

építményegyüttesek formáját öltik.

Megvalósításuk módozatainak áttekintése érdekében célszerű kategorizálnunk a létrejött, vagy építés alatt álló szabadtéri néprajzi gyűjteményeket, mert így több változatot vonhatunk vizsgálatunk körébe, másfelől e módszer elősegíti tipizálásuk azonos és eltérő jegyeinek kihangsúlyozását. Kategorizálásunk első szempontja a – gyűjtőkör.

Vonzás-, illetve gyűjtőkörük szerint a szabadtéri néprajzi gyűjtemények két nagy csoportra oszlanak: központi (nemzeti) és regionális (táji) gyűjteményekre. Kissé vonakodva jegyezzük meg, hogy jogosultsága van egy további kategóriának, a helyi vagy lokális gyűjtemények megnevezésének is. Magunk ezt a harmadik kategóriát azért nem használjuk, mert az esetek egy részében – megfelelő szintű helyi ismereteink híján – még a viszonylag nagy alapterületű gyűjteményekről se igazán tudjuk eldönteni, hogy egyetlen etnikai csoport bemutatását vállalják-e, vagy több tájegységet képviselnek? E kérdés másik aspektusa, hogy legalább ilyen nehéz eldönteni, vajon pl. a finnek kirunai vagy inarii, a svédek umefi, a norvégok trondheimi, vagy mondjuk Skansen finn építményegyüttese képviselik-e a leg-hitelesebben a lappok életformáját, kultúráját!

Nyilvánvaló, hogy a központi, nemzeti szabadtéri néprajzi gyűjtemények meghatározása a legegyszerűbb – legalábbis azok gyűjtőköre szerint. Minden gyűjtemény ebbe a körbe tartozik ugyanis, amely egy ország, állam, nemzet, nyelv- és kultúrkör egész területéről válogatja, gyűjti és építi épületeit a tájegységek megjelenítése érdekében. Ilyen Skansen, Bygdoy, Lyngby, Seurasaari, Stübing, Arnhem, Brienz/Ballenberg, Tallinn, Riga, Szentendre, ahogyan Bukarest és Túrócszentmárton. Egyértelmű, hogy német földön, a Szövetségi Köztársaságban nincs központi, vagy országos gyűjtemény. E csoporttal összefüggésben az első probléma Borkijk ürügyén merül föl, amelyet általában országos, vagy központi gyűjteményként ismerünk.⁶ A mintegy 80 ha-nyi Bokrijk a belgiumi flamand nyelvterület szabadtéri néprajzi múzeuma, amely három tájegységet – Kempenland, Haspengau, Brabant – mutat be. Vagyis Kelet- és Nyugat-Flandriát; a vallonokkal tehát nem foglalkozik. Belgium, műveltségtörténetét tekintve két nemzetiségű állam. Sajátos történelmi státuszát tekintve a Vaalmse Openluchtmuseum tehát nemzeti gyűjtemény. Valójában azonban arra hívja föl a figyelmet, hogy a szabadtéri néprajzi múzeumok, kivált a nemzeti gyűjtemények, mindenképpen *műveltségtörténeti és etnográfiai történelmi műhelyek...*!

Kevésbé egyértelmű az országos, nemzeti jelleg olyan intézmények esetében, amilyen pl. a nagyszabedényi paraszti technikái, a ploesti szőlészeti, vagy éppen a radomi méhészeti gyűjtemény. A szabadtéri gyűjteményekben, múzeumok túlnyomó részben bemutatnak valamilyen falusi-mezővárosi-városi mesterséget, műhelyfelszereléssel és lakberendezéssel egyetemben. E gyűjteményekben a bemutatott falusi mesterségek olyan helyet, jelleget öltenek, amelyet az adott terület, csoport történeti struktúrájában, társadalmi berendezkedésében elfoglaltak. Az olyan jellegű tipizálási kísérletek, amelyek pl. a fent nevezett gyűjteményekben zajlanak bizonytalannal nem jelentik a szabadtéri néprajzi gyűjtemények megújulását. Mivel falusi mesterségek, a szőlészet illetve a méhészet olyan foglalkozások, amelyek csupán adott társadalmi-történeti-gazdasági struktúrákon belül értelmezhetők az életformában elfoglalt szerepüknek megfelelően, ezért ilyen esetekben kizárólag a gyűjtőkör tekintetében – azaz szigorúan földrajzi értelemben – beszélhetünk országos (nemzeti) jellegű intézményről. Alapvető problémája e gyűjtemény típusnak, hogy a szóban forgó mesterség, vagy élet-

⁶ LAENEN, M. 1975.

mód kiegészítő foglalkozás életforma által biztosított kontextusát, háttérét csakis országos múzeumi (szabadtéri) hálózat rendszerében képviselhetik, feltételezve, hogy ebben a hálózatban azoknak az életformáknak minden egyéb összefüggését értelmezik, amelyekben a szóban forgó kiegészítő tevékenység megjelenhet. Máskülönb ilyen esetben legfőbb speciális tárgykörű gyűjteményekről beszélhetünk!

A kivétel persze erősíti a szabályt. Nos, e szigorúan profilírozott gyűjteményformák között is találunk kivételt. Ilyen pl. a hageni Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäler együttese. Az Északrajna-Wesztfáliában fölépített technikatörténeti szabadtéri gyűjtemény ráadásul a szövetségi állam határain túlról is gyűjti anyagát. Bemutatója az életforma helyett a munkafolyamatokra és –körülményekre koncentrál, melyek tárgya a német-országi ipari forradalom életformát átalakító hatásának technikatörténeti összefüggéseit bemutatni. *Önmagában* a hageni intézmény aligha volna több kuriózumnál. De jól ismert, hogy Németországban a szabadtéri néprajzi múzeumok kiváló, rendkívül sokoldalú láncolata épül ki, amelyek – szigorúan együttesen szemlélve – hitelesen demonstrálják azokat az életforma változatokat, amelyeket a múlt századi ipari forradalom alapvetően leváltott, vagy megváltoztatott ezen a tájon. Amennyiben a szabadtéri néprajzi gyűjteményeket általánosságban történeti-dokumentatív értékűnek tekintjük – s miért ne tennénk – akkor bizony a hageni gyűjtemény, amely éppen a német iparvidék szegélyére települt, országos, vagy nemzeti, sőt bizonyos összefüggésben európai jelentőségű együttes, hiszen kontinentális összefüggésekbe ágyazottan se veszíti el fent hivatkozott demonstratív jelentőségét. Ugyanakkor Hagenben azokat a falusi kisipari üzemformákat is bemutatják, amelyek a nagyipari átalakulás előtt prosperálván annak háttérét, szakmunkás tömegeit kitermelték, biztosították, és amelyek egy része az ipari forradalom térnyerését követően még sokáig vegetált.⁷ Gyűjtőkörzete szerint hát országos, vagy nemzeti a hageni gyűjtemény, míg jelentőségére nézve ennél is tekintélyesebb. Különösen és szerencsésen emeli értékét, hogy Detmoldban áll a Westfälisches Freilichtmuseum Bäuerlicher Kulturdenkmäle, amely – regionális formában – Lippe kerület hagyományos falusi kultúráját jeleníti meg, elősegítve a hageni gyűjtemény műveltség-történeti összefüggéseinek nemzeti és regionális értelmezését.⁸

A regionális szabadtéri néprajzi gyűjtemények és múzeumok rendszerezése abból a szempontból jelent bizonyos problémát, hogy mit is tekintünk régióknak valamely kultúra történetében és persze a megjelenítés módszerében. Németországban és Ausztriában például régióknak tekintenek egy-egy Bundeslandot – szövetségi államot, rossz szóval „tartományt”, – ahogy bizonyos földrajzi-történelmi alakulatokat, mint pl. Schleswig-Holstein, vagy a Lüneburger Heide, amelyek nyilvánvalóan sem történelmi, sem kulturális értelemben nem megfelelői egymásnak. Lengyelországban pl. a mindenkori politikai-közigazgatási berendezkedést követve általában a szabadtéri néprajzi gyűjtemények és múzeumok gyűjtőkörzete a vajdaságok szerint oszlik meg. Skandináviában egy-egy vidéket, tájat, vagy tartományt, olyik esetben azonban egy-egy szigetet tekintenek régióknak, mint Norvégiában a „fylké”-t, Finnországban a „län”-t. Felvetjük továbbá klasszifikálásunk során azt a kérdést a regionális szabadtéri néprajzi gyűjteményekkel összefüggésben, hogy vajon típus jellegük-nél fogva történetileg, építészetiileg, település- és agrárhistoriai értelemben mit is reprezentálnak az egyes gyűjteményekbe összetelepített együttesek? Tesszük pedig azért, mert amíg a regionális gyűjtemények egyik legklasszikusabb, legmarkánsabb példája az odensei Den Fynske Landsby – egyike a legmodernebb felfogású szabadtéri néprajzi gyűjteményeknek, – amelyben egy Fyns-beli falu rekonstrukciója készült el bemutatván ezek település-szerkezetét, még szántóit és kaszálóit is, s amely társadalmi és topográfiai szempontokat is figyelembe vesz⁹ s egy egész települést mutat meg, addig pl. Lund-Östarp Svédországban egyetlenegy északi típusú parasztudvar (38 építménnyel), melyet 1810-ben építettek és

⁷ SONNENSCHNEIN, H. F. 1982., uó. 1984.

⁸ BAUMEIER, S. 1984., BAUMEIER, S. – GROSSMANN, U. – KÖNENKAMP, W.-D. 1982.

⁹ DAS FÜNENDORF... én., LARSEN, S. 1969.

teljesen egyben maradt a hozzá tartozó 74 ha szántóval.¹⁰ A benne lakó gazda máig műveli a területet. Vagyis, ez a gyűjtemény – amelyet még 1924-ben vásárolt meg Georg J:son Karlin a lundí múzeum számára – nem csak építészeti- és településtörténetileg, hanem üzemtörténeti értelemben is a prototípusát képviseli – lényegében valamely épített szabadteri gyűjtemény *helyett* (!) – a romelelteni paraszti kultúrájának. Amit bemutat, az tehát szigorúan helyi, amit meg képvisel, megtestesít, az bizony regionális.

Nos, akkor ugyanezen az alapon vissza is térhetnénk az idézett bokrijki példához, amely Belgiumból nézve regionális, Flandriából nézve mindenképpen országos, illetve nemzeti gyűjtemény...

Ahhoz tehát, hogy a regionális gyűjtemények fogalmát – európai összefüggésrendben – meghatározhassuk, előbb azt szükséges tisztázni, mit tekintünk helyi, vagy lokális szabadteri néprajzi gyűjteménynek. Annyi bizonyos, hogy a „Denkmalhof”-ot, „Bauernhausmuseum”-ot legfőljebb akkor tekinthetjük – és csak részben – helyi szabadteri gyűjteménynek, ha az a tipizálás igényével létesült. Egyébiránt nem más, mint „tájház”, vagy ama bizonyos ’szobor’... Egyetlen példát, a svéd Julita gardot elegendő itt megemlítenünk. További, alapvető kritériuma a gyűjteményi mivoltának, hogy ne egyetlen árva lakóház, hanem szabályos, hiteles telekformára épített történetileg funkcionálisan összetartozó épületegyüttes, komplett porta képviselje a bemutatni valót.

Gyakorlatilag tehát minden egyéb, ami a nemzeti-országos és a helyi-lokális kategória közé esik, lényegében kimerítheti a regionális vagy táji gyűjtemény fogalomkörét. Nyilvánvaló, hogy az európai gyűjtemények, múzeumok döntő többsége ebbe a kategóriába tartozik. Természetesen beleértjük ebbe a már hivatkozott turkui, vagy a Den gamle By által képviselt városi(as) gyűjteménytípusokat, együtteseket is.

Építési alapelveik szerint Európa szabadteri néprajzi gyűjteményei az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- I. eredeti helyükön – „in situ” – megőrzött épületegyüttesek,
- II. szabadteri múzeumok, gyűjtemények – teljes egészében áttelepített épületegyüttesek
- III. eredeti – műemléki – mag köré áttelepítéssel létesített koncepcionális gyűjtemény, múzeum
- IV. rekonstrukciós módszerrel újjáépített építményekből álló gyűjtemény.

Megjegyzem, hogy – szigorúan jelen munkahipotézisünk összefüggésében – a IV. csoport egy bizonyos fajtáját, a régészeti szabadteri együttest kivált azon változatában nem tekintem szabadteri gyűjteménynek, amely elsősorban idegenforgalmi céllal, „működik” is.

A szabadteri néprajzi gondolat történetében¹¹ nyomon kísértük, hogy a múzeumok illetve gyűjtemények létrehozásának hagyományos, klasszikus módszerének az áttelepítés számít. Éppen úgy jöttek létre Skansen, Lillehammer, Layngby és az első európai szabadteri néprajzi együttesek, ahogyan azt Karl Viktor von Bonstetten a XVIII. század végén megálmodta. Minél jobban közelítjük azonban a „Bauernhof”-ot, „Denkmalhof”-ot, a „Heimatmuseum”-okat – vagy, emlékezzünk csak a dolgozat első részében idézett számtalan északi példára, – annál több lesz részarányában az eredeti helyén megőrzött építményünk. Miközben a nagy, teljes egészükben áttelepítéssel dolgozó gyűjteményektől az apró, többnyire „in situ” együttesekig eljutunk, egy sor változattal találkozunk, amelyekben az eredeti és az áttelepített –építmények egymáshoz viszonyított belső aránya bámulatosan nagy számú variációt mutat. Sőt, még azzal az esettel is találkozhatunk, amikor egy régebbi koncepció

¹⁰ BENGTTSSON, B. 1963. 18–44.

¹¹ WINKLER, F. 2004.

jegyében alapított gyűjtemény egyre megújuló elképzelések mentén fejlődik tovább, s az évtizedek folyamán teljesen átalakulnak belső arányai, ezzel együtt arculata (Turku/Abo).¹²

A szinte maradéktalanul eredeti helyén megőrzött együttesre szolgált példát számunkra a Man-szigeti Cregneash. A voltaképpeni szabadtéri néprajzi gyűjteményt a hajdani faluban eredeti helyén megőrzött tíz építmény alkotja, amelyhez a földek és az utak is hozzá tartoznak – gondoljunk csak egy pillanatra G. H. Riviére ökomúzeumára, persze kicsiben...! A berendezett épületek, a lakott település együttesként a tipikus XIX. századi kelta településképet, építkezést és lakáskultúrát, valamint a gazdálkodás szerkezetének teljes keresztmetszetét mutatja be, a kézművesek, a halászok és egyéb munkások működő társadalmának segítségével.¹³ Ám az ilyen típusú szabadtéri múzeummal kapcsolatban óhatatlanul fölmerül a kérdés: vajon mi lesz a sorsa egy fél évszázad múltán, amikor ez a manapság még oly hagyományosnak mutatkozó falusi közösség és életforma – az „abnormális” mértékű idegenforgalom következtében – teljesen átalakul? Ugyanebbe a szabadtéri gyűjtemény típusba sorolható a lundi Östarp és pl. a finnországi Hankasalmi gyűjtemény.

A két alaptípus – az eredeti helyén őrzött és a teljes egészében áttelepített gyűjtemény összekapcsolására hoztuk példának a västernorrlandi Härnösandot. Itt a szabadtéri néprajzi gyűjteményt – a Västernorrlands Löns Museum Murbergetet – úgy hozták létre a század első harmadában, hogy egy távolabb fekvő, összesen 27 építményből álló, komplett és eredeti helyéről ide áttelepített hatalmas északi svéd parasztporta-együttesel egészítették ki az eredeti helyén megmaradt építményegyüttest. Ettől a gyűjtemény típustól már csak egyetlen lépés azokig, amelyek nem áttelepítéssel hozták létre központi szabadtéri néprajzi gyűjteményeket, hanem olyan jellegű – „in situ” megőrzött, sporadikus – múzeumi hálózatot alkotnak építményeik, amilyent éppen a mi Heves megyénkkel összefüggésben emlegettünk. E gyűjteménytípus legpregnánsabb példáit Norvégiában találjuk Stavanger illetve Stord központtal.¹⁴ A stavangeri módszert, amely szerint mintegy 130 km sugarú körzeten belül kilenc, eredeti helyén megőrzött építményegyüttes csatlakozik a központi múzeumhoz, gyakorlatilag a pusztá véletlen szülte. Stavangerben 1936-ban P. Heskstad alapította a Rogaland Folkemuseumot, méghozzá szabadtéri néprajzi gyűjteményként. Az építményeket áttelepítéssel kivánták gyűjteménybe rendezni a jól bevált metódusok szerint. Egy középkori eredetű magtár lebontásával és újjáépítésével meg is kezdték az építkezést. Hanem Stavanger éghajlatát az épület képtelen volt elviselni, ezért aztán megint lebontották és eredeti helyére vitték vissza. Ma is ott látható. Mivel a szabadtéri néprajzi múzeum gondolatát nem akarták földadni, a magtár példájából okulva úgy döntöttek, hogy nem telepítik össze egyetlen bekerített központi területre a kiválasztott építményeket, hanem a szervezetet úgy hozzák létre, hogy a kiválasztott hajlékokat eredeti helyükön őrzik meg. Gyakorlatilag ugyanezt a módszert követte a stordi múzeum is azzal a szépséghibával, hogy itt a városban egy kisebb, áttelepítéssel létrehozott magja is van a szabadtéri gyűjteménynek. Lényegileg a stordival teljesen azonos szervezetű a toruni múzeum (Lengyelország) köré fölépített szabadtéri gyűjtemény, amelynek központja a kicsiny „Skansen Wislany”, s melynek eredeti helyén megőrzött, vagy újjáépített település-tartozékai: Mietlica, Mogilno, Godzimirz, Silnow, Kaszczorek, Pilkovo Vielke, ahol is épületek, együttesek és porták állnak. Zippelius még úgy vélekedett, hogy éppen az ilyen múzeumi hálózat típusok a dokumentatív értelemben leghitelesebb formák a hagyományörzés számára.¹⁵ Magunk azt az álláspontot képviseljük, hogy e szórványból álló szabadtéri múzeumokban (gyűjteményekben) legalább a megőrzés esetlegessége, mint bármely egy helyre telepített együttesben. Nagy „előnye” az észak-európai település- és gazdaságszerkezetnek, hogy kiterjedt – olykor több száz holdnyi – birtokon fennmaradt, tanyára emlékeztető szórványtelepülés

¹² SAHLBERG, I. 1966.

¹³ A GUIDE TO... 1964.

¹⁴ ENGELSTAD, E. S. 1959.

¹⁵ ZIPPELIUS, A.. 1971. 54–55, 117, 138.

jellegű. Itt, persze, a Skansen-szerű együvé telepitésével szükségszerűen elvesztik környezeti összefüggéseiket az építmények – sajátos 'építészeti rezervátummá' zsugorodnak; legalább is fokozottabb mértékben, mint például aprófalvas településszerkezet esetén. Az északiaknak ez a probléma – éppenséggel a csorbíthatlan igényű bemutatás okán – éppen elég fejtörést okoz. Ugyanakkor Közép- és kelet-Európában a hasonlóan széttagolt, „diaszpórák” szabadtéri néprajzi gyűjtemény létrehozása útközlik rendkívüli nehézségekbe és aligha tervezhető, nem úgy, mint északon.

A szabadtéri néprajzi gyűjteményeknek azt a vegyes típusát, amely eredeti helyén megőrzött mag köré telepíti át építményeit, jól szemléltethetik pl. a szigetország bizonyos gyűjteményei, melyek magját többnyire egy-egy kastély, udvarház alkotja, amely lényegében a múzeum épületet reprezentálja. Köréje, mint központ köré csoportosulnak az eredeti helyükön megőrzött és az áttelepített építmények.¹⁶

Ám e vegyes típusokon belül mégiscsak az a leggyakoribb forma, amikor egyetlen központi építmény – legyen bár templom, kúria, lakóház, kastély, stb. – környékére telepítik át az összes többi építményt. Vagyis, a gyűjtemény magja mindig „in situ” őrzött építmény. Ilyen módon jöttek létre – többek között – Reykjavík, Alt-Schwerin,¹⁷ Rovaniemi, vagy idehaza Zalaegerszeg és Szenna szabadtéri gyűjteményei. Különleges példát szolgáltat e tekintetben a szigetországi Ironbridge, ahol egy eredeti helyén megőrzött ipari műemlék együttes társaságába telepítették át a Blists Hill Open Air Museum építészeti együttesét,¹⁸ melynek nagyobb része ugyancsak ipari jellegű emlék.

Annál is inkább szólni kell a kulturális rezervátumokról, mivel ez a forma nálunk se ismeretlen (Hollókő).¹⁹ Egy olyan példáját említjük, amelyet csak igen komoly fenntartásokkal fogadhatunk el szabadtéri – még pusztán csak 'építészeti' – rezervátumként: Örebro-Wadköping. Már szóltunk arról, hogy a Borgar- és a Kungstugan áttelepítésével alakult ki a magja ennek a városi építészeti emlékeket az idők során összegyűjtő rezervátumnak, melynek sajátossága, hogy építményei nagyobb részt lakássá átalakított modern belső terű apartmanok, ahol művészek laknak, alkotnak.²⁰ Akad tehát berendezett lakás ebben az épületegyüttesben ugyanúgy, mint konyha és múzeumi kiállítóhely. Hasonló kísérleteket a világ más tájairól ismerünk. Úgy minősítjük azokat, hogy bizonyára rendkívüli építészeti kísérletek, de még ha a múzeumi felügyelet biztosított is esetükben, alapos vizsgálatot igényel annak megállapítása, vajon egyszerű műemléki felújításról, egy ilyen folyamat megkezdéséről, vagy csakugyan szakszerűen megalapozott gyűjtemény létesítéséről van-e szó?

Az áttelepítés illetve az eredeti helyen való megőrzés mellett a harmadik alkalmazott módszer a rekonstrukcióval létrehozott szabadtéri néprajzi gyűjtemény. Zippelius írja ezzel kapcsolatban, hogy pl. a régészeti ásatások eredményei alapján rekonstrukciós formában létrehozott szabadtéri együttesek is ebbe a múzeum- illetve gyűjteménytípusba sorolhatók. Hjerl Hede, Unteruhldingen, vagy Oerlinghausen szabadtéri régészeti parkjának példáit magunk is idéztük, de akár az ausztriai Anspanra is hivatkozhatunk e helyt. Hanem, dül-e ma is a régészek körében a csillapíthatatlan háború pl. Sir Arthur Evansnek a knosszoszi palota rekonstrukciójával kapcsolatban? Akkor pedig – merthogy a vita dül, – úgy véljük, ez a felfogás manapság nem egészen kikristályosodott, lényegében nem idegen a szabadtéri néprajzi gondolattól, módszereiben máig kidolgozásra vár.

¹⁶ HUDSON, K. 1977. 9–10, 38–44 skk.

¹⁷ WENDT, R. 1980.

¹⁸ IRONBRIDGE „Gorge...” 1983.

¹⁹ Amely ugyan időközben a világörökség részévé vált, ám ez semmilyen összefüggésben nem segítette szabadtéri (néprajzi-művelődéstörténeti) létezését, ellenkezőleg, szakmai értelemben kifejezetten nehezítette. A téma önmagában önálló tanulmányt ér, részletező kifejtésével e helyt nem foglalkozunk.

²⁰ KULTURRESERVAT... 1965.

Számos példát ismerünk arra, hogy valamely a szabadtéri gyűjtemény területén vagy annak közvetlen környékén lévő régészeti lelőhelyet, objektumot hozzákapcsolnak a bemutatáshoz.²¹ Hanem, másfajta rekonstrukcióval is élünk gyűjteménytípusainkban. Singletonban egy XIII. századi paraszti hajlék rekonstrukcióját is elkészítették. Az ilyesfajta jelenségekkel kapcsolatban ugyanaz az álláspontunk, mint a régészetiek vonatkozásában kifejtettük.

Lényegesen elgondolkodtatóbb az a módszer, amikor vadonatúj anyagból egész épület-együtteseket építenek újjá a szabadtéri gyűjteményben. Különösen olyan esetben vált ki e módszer egyelőre merev szakmai ellenkezést manapság is, amikor olyan építmény rekonstrukcióját építik meg a gyűjteményben, amely valahol még eredetiben is áll. Az ICOM deklaráció 1957. évi megfogalmazása is csak abban az esetben ismeri el e módszer – az ilyen másolás – létjogosultságát, ha a bemutatni kívánt épület eredetije már nem létezik, vagy ha a másolat(ok) a legszigorúbban ellenőrzött szakmai-tudományos követelmények betartásával készültek. Lengyelország több szabadtéri néprajzi múzeumában – Ciechanowiec, Torun, stb. – személyesen tapasztaltam, hogy bizony előszeretettel alkalmazzák, hogy a hiteles dokumentációval rendelkező építményeket – kivált, ha azok épületanyaga több száz esztendő, rendkívül rossz állapotú, – nem telepítik át, hanem megfelelően képzett mesterekkel, akik az építmény eredeti összerovási technikáját jól ismerik, hagyományos szerszám- és eszközkészlet alkalmazásával s azonos minőségű, de friss, új anyagból gyakorlatilag újra készítik azt.

Ennek a kérdésnek a tárgyalása itt túlságosan messzire kanyarítana bennünket. Annyit jegyzünk meg, hogy magunk e módszert még abban az esetben sem ítéljük el, ha az építmény eredetije minden további nélkül áttelepíthető lenne. Biörnstad szerint azért visszük az építményeket szabadtéri gyűjteményekbe, hogy ott – legalább is elméletileg – örökké megmaradjanak. Igen ám, csak hogy egyetlen lakóházat, gazdasági épületet se építettek eredendően az örökkévalóságnak.²² Elvileg ugyan nem lehetetlen bármilyen korú, állapotú építmény megőrzése, ám ez rendszeres szakértői beavatkozást igényel, ami bizony egyre költségesebb. Már Skansennek is akadnak nehézségei, hogy megfelelő szakértőket kapjon egy-egy speciális munkafolyamat végrehajtásához, hiszen a hagyományos kézi szerszámokhoz egyre kevesebben értenek, nem tudják és nem is akarják használni azokat, sem a technológiát; a nyersanyag(ok) tulajdonságait a gyakorlatból egyre kevesebben ismerik. Így az eredeti épületek eredeti állapotban tartása egyre nehezebbé válik, míg a rekonstrukciókat – az ICOM hivatkozott deklarációja értelmében – csak kivételes esetben fogadhatnánk el hitelesnek. A téma bizony az előszóhoz kanyarodik vissza. Vagy mégsem?

Zippeliusnak, az ICOM deklaráció szellemében az az álláspontja, hogy a másolatok alkalmazásának gyakorivá válásával megnő a Disneyland-dé, iparkiallitási környezetű degradálódás veszélye a szabadtéri gyűjteményben.²³ Ugyanakkor elismeri, hogy a sajátos, egyedi múzeumi dokumentáció és a „műanyag” bármilyen formája között alapvető különbség mutatkozik. Csak hogy, mit tekintünk – s miféle módon – dokumentumnak a szabadtéri néprajzi gyűjteményekben? Csak e kérdések maradéktalan megválaszolása mellett lehetséges a szabadtéri gyűjtemények jövőjét illetően megnyugtató feleletet kapni.²⁴

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a skandináv vidékek múlt század végi szabadtéri úttörői rendkívül szerencsés helyzetben voltak, hiszen arrafelé sok évszázados hagyománynak megfelelően döntően boronaépítkezést találtak. Köztudomású, hogy a boronaépületek áttelepítése műszaki-technikai értelemben a legegyszerűbb, legkönnyebben kivitelezhető feladat. Ám a síkvidéki, középső európai tájak irányába haladva – társadalmilag is egyre

²¹ Legkézenfekvőbb példaként a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumra hivatkozunk.

²² BJÖRNSTAD, A. 1976.

²³ ZIPPELIUS, A. 1971. 151–155 skk.

²⁴ Külön dolgozat témája lenne a szabadtéri néprajzi múzeumok, gyűjtemények dokumentációjának kérdése, amit pedig az egyedüli hiteles forrásként értelmezhetünk e gyűjteményfajtákkal összefüggésben. Ahol ez nem áll rendelkezésre, ott kulisszával van dolgunk.

differenciáltabb módon – mind gyakrabban jelentkezik a földfalú építkezés több változata. E faltípus áttelepítése igen sok – részben fölösleges – vitára adott alkalmat. Tudjuk, hogy tettek kísérletet külföldi – téglafal technikából vett áttelepítési módszerek – minták hazai alkalmazására földfalak egyben tartása érdekében, ám a kísérlet nem vált be. E kérdéskör ismételen az eredetiséghez, a hitelességhez, a rekonstrukcióhoz vezet – a hivatkozott ICOM deklaráció összefüggésében is. Ide vágó egészen ortodox példát is ismerünk a Vlaamse Openluchtmuseum áttelepítési gyakorlatából és középkori templommal kapcsolatban,²⁵ ám ezt egyedi esetnek tekinthetjük.

A létrehozott gyűjtemények nagysága és (köz)művelődési feladatainak ellátása, illetve ezek sokarcúbbá tétele – úgy tűnik – elválaszthatatlanul és viszonylag következetesen vezetett mind kiterjedtebb gyűjtemény együttesek létrehozásához. Nyilvánvalónak tetszik az összefüggés: minél nagyobb méretű egy gyűjtemény, minél tovább tart építése, annál inkább rászorul a rekonstrukciós módszer alkalmazására azzal együtt, hogy annál sürgetőbb is számára a múzeumvá válás.

Szót ejtettünk róla, mennyire ismeretlen Európa déli tájain a szabadtéri néprajzi gyűjteményi forma. Nyilvánvalóan összefügg ez a mediterráneum településszerkezetével és –történetével, (város)építészeti hagyományaival. Elegendő egy pillantást vetni bármelyik égei-tengeri szigetre ahhoz, hogy megértsük, mivel is járna, ha e településeket mondjuk egy fajta kulturális rezervátummá nyilvánítanák, vagy akár áttelepítésükkel kísérleteznének. Jóllehet, nagy haszonnal járna e tájak alkalmazott szabadtéri gyakorlatának módszereit kidolgozni, mert pl. Déloszon, az ásatások megtekintése és a városban való barangolás ébreszt rá bennünket arra, hogy az Égei-szigetvilág építkezése – legalábbis alapelveiben – csaknem háromezer éve változatlan.

Az építés alapelveit illetően összefoglalóan úgy véljük, nem értünk egyet az ICOM 1957. évi deklarációjának azzal a pontjával, amely az eredeti helyen történő megőrzést részesíti előnyben az áttelepítéssel – mint valami szükségmegoldással – szemben; ám ennek kifejtésére még visszatérünk.

A bemutatás módszereit tekintve park- és falumúzeumokat emlegettünk. Akad egy harmadik, nemzetileg kialakult bemutatási mód (és filozófia), amely mindkét elvnek megfelel, egyúttal ki is bővíti azokat: a francia ecomusée. Az eddig előadottakkal ellentétben itt nem valamiféle antagonizmusról kell beszélni a park- és falumúzeumok vonatkozásában, hanem egyrészt Európa településtörténeti sajátosságairól, másrészt a szabadtéri néprajzi gyűjtemények belső, történelmi fejlődéséről. Bygdoy, Skansen, Seurasaari és az úttörő nagy gyűjtemények a Múzeum Satuluiig a legklasszikusabb parkmúzeumi példák. Itt a parkmúzeum annyit tesz, hogy ezek az intézmények parkszerű környezetbe települtek, s hogy a bennük összehordott építményeket első sorban a földrajzi eredet rendezte csoportokba. Már Hoffmann Tamás utalt rá, mennyire súlyos problémákat vet föl az ilyen rendező elv alkalmazása. Jóllehet, már Hazeliusnál is megjelent a komplett udvarok, illetve az együttesek áttelepítésének igénye.

A szabadtéri gyűjtemények belső fejlődésének egyik legszemléletesebb példáját a lillehammeri Sandvigske Samlinger regionális intézménye szolgáltatja. Az alapítások időszakában létrejött épületegyüttes a tipikus parkmúzeum képét mutatja, építményeinek egymás mellé rendező elvét a kuriozitás, a különbözőség jelölte ki. Az utólagos kiegészítések során tekintettel voltak e gyűjteményrész pedagógiai jelentőségére, így a fejlesztés irányát építészettörténeti szempontok határozták meg – így alakult ki Maihaugenben az építészettörténeti egység. Az építkezések második szakaszában azonban már a Gudbrandsdalban oly jellegzetes, több építményből álló szórványtelepülések hiánytalan együttesének bemutatása jellemző, a településtörténeti szempontok dominanciája mellett. Anders Sandvig azonban nem állt meg ennél a pontnál, mert egy harmadik egységet is megkezdett a gyűjteményben: a havasi gádzálgodás fölvezolását. A legújabb fejlődés eredményeként a gyűjteménynek

²⁵ LAENEN, M. im. 88.

egy negyedik egysége, ama bizonyos korszerű kiállítási építmény, amely egyben egész Norvégia kézműves-történeti gyűjteménye, vagyis Maihaugennek ez a szekciója országos gyűjtőkörrel rendelkezik. Zippelius ezzel a fejlődéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy talán az ecomusée jóval korábbi előképe lenne ez norvég mintára,²⁶ jóllehet magunk ezt egy kicsit elfogult álláspontnak tartjuk. Ugyanakkor a maihaugeni múzeum példája kiválóan szemlélteti, hogyan jutott el a szabadtéri néprajzi gondolat – s annak megvalósulása – az egyedi, a nagyvárosiak számára sajátos építészeti látványtól az építményegyütteseken keresztül a településszerkezet bemutatásának igényéig – a csorbítatlan „életkép” meg- illetve újra-fogalmazásáig.

A folyamatokat lényegében úgy fogalmazhatjuk meg, hogy minél inkább távolodtak a gyűjtemények létesítési alapelvei a parkmúzeumi formától, annál konkrétabb igény jelentkezett a komplex, teljes körű bemutatásra, az építményekhez tartozó kulturális és természeti környezet megidézésére – településeképek fölmutatására, vagy legalább fölvezetésére. megjelentek a gyümölcsös és zöldegyes kertek, bekapcsolódott a bemutatásba a hagyományos állattartás – megjelent a trágyaszag és a tyúkganéj. Sajátos törekvés ez a minél teljesebb körű kiállítási módszerek alkalmazása és tudományos eredményeinek összefoglaló megmutatására. A szabadtéri néprajzi kiállítás (gyűjtemény, múzeum) így egy fajta szintetizálóává léphetett elő az „ethnographia” demonstrálásának.

Mielőtt még az ecomusée-vel foglalkozunk, keletnémet példa nyomán megemlítjük a bemutatás egy sajátos módszerét. Ennek koncepciója ismereteink szerint bizony egyedülálló, követése pedig igazán csak ajánlható. Németország keleti felében – a korábbi NDK-ban – apró „Heimatmuseumok” sokaságával indult meg 1911–12-ben a szabadtéri néprajzi gyűjtemények előtörténete (Diesdorf, Rudolstadt). A második világháború után újabbak (Klockenhagen, Lehde, Schönberg) csatlakoztak hozzájuk, majd létrejött egy agrártörténeti (Alt-Schwerin) és egy „hagyományos” szabadtéri néprajzi múzeum (Schwerin-Muess). A kis Heimatmuseumok (helytörténeti gyűjtemények) szabadtéri néprajzi gyűjteménnyé való kiépítése ugyancsak megkezdődött. A 70-es években központi koncepciót dolgoztak ki egy országos szabadtéri néprajzi gyűjteményhálózat megvalósítására, melynek jegyében pl. Klockenhagen regionális gyűjteménye a falusi építészetet, szorosabb véve Mecklenburg házvidékeit mutatja be. Göhren a rügeni halászházak és paraszti építmények gyűjteménye lett, míg a közép- és délnémet gyűjtemények ugyancsak regionális múzeumokká bővültek. A muessi központi múzeum a kisüzemi mezőgazdasági fejlődéstörténetének, Alt-Schwerin az uradalmi gazdálkodásnak bemutatásával szervezi e gyűjteményeket országos összefüggésrendbe.²⁷

Francia földön hosszú ideig idegenkedtek a „hagyományos” szabadtéri néprajzi gondolatától. De századunk 60-as éveitől egy új bemutatási filozófia, módszer kereteibe került be a szabadtéri kiállítás is. Ez pedig az ökológiai szabadtéri múzeum, az ún. „ecomusée”. Alapeszméjét úgy lehet összefoglalni, hogy meghatározott, történelmi vidékek illetve életterek csorbítatlan, komplex igényű megmutatására törekszik – „in situ”, avagy ahhoz hasonló alapelvek mentén.²⁸ Ennek a gondolat(csomagnak) a szabadtéri (néprajzi) múzeummal való összevetése eredményez ugyan hasonló vonásokat, némi azonosságot is, ezzel együtt is az ecomusée koncepciója jóval szélesebb értelmű a hagyományosan elfogadott szabadtéri kiállításmódnál. Alapgondolatának homlokterében ugyanis tárgyak helyett azok alkotója, az ember áll a mindenkori környezetével, illetve annak kölcsönhatásaival, meghatározott (műveltség)történelmi-földrajzi környezetben, a tér és az idő folyamatos „beszámításával”. Az eszme a környezeti múzeumok, a „musée de l'environnement” armoriquei (Bretagne) és landes de gascognei példáiból a természetvédelmi területeken létrehozott múzeumokkal összefüggésben született. Az ecomusée úgy értelmezi önmagát, mint az ember és a természet kifejeződési formáját, az idő megjelenését és a tér interpretációját, aminek az az értel-

²⁶ ZIPPELIUS, A. 1974. 5 skk

²⁷ WENDT, R. im.

²⁸ RIVIÉRE, G. H. 1971. különösen 18–54.

me, hogy az embert mindenkor, minden időmetszetben kizárólag a környezetével elválaszthatatlan összefüggésben szemlélhetjük. Azzal a környezettel, amely komplex életterét biztosítja, s amelybe a természet mellett a kultúra is beleértetik, még napjaink nagyipari környezete is. Történetivé az eszmét az időnek a fogalomkörbe való tudatos bevezetése teszi, azaz az időn keresztül válnak kézzelfoghatóvá a tér mindenkori változásai, annak fejlődése. Ebben az összefüggésben ez annyit jelent, hogy az ecomusée tapasztalatokat és vizsgálati eredményeket közvetít egy adott térség számára annak múltjából a jövőjével kapcsolatban, ami mindenekelőtt csak a szóban forgó térséget jellemzi – sajátos, táji jelleget öltve ez által. Magától értetődik, hogy az ecomusée is kiemelt figyelmet fordít a műemlékekre, hiszen ezek a megtestesítői az adott térség természeti és vele összefüggő kulturális – egy szóval: evolutív – fejlődésének. Ez az eszme azt föltételezi, hogy e múzeum típus lemond a korábban általánosan elfogadott, építményekben, épületcsoportokban gondolkodó szemléletről. Szervezetileg is a korábbinál lényegesen kiterjedtebb felülettel lép érintkezésbe, amelynek legtermészetesebb alkotó eleme az ott élők társadalmi közössége. Az ecomusée egy fajta tükröt is tart számukra, amelyben önmagukat látják viszont s mindenkori életterük jelentőségét annak történelmi fejlődésén át tapasztalhatják meg. Ez a múzeumforma aktív együttműködésre kívánja serkenteni érdeklődése és lehetőségei szerint a szóban forgó terület lakóit. A fölismerés és a tapasztalatszerzés folyamatában az ecomusée egyszerre tárgyat és alanyt lát az emberben, amennyiben hajlandó komolyan venni lehetőségeit az általa lakott terület fejlődésének, alakulásának sorsára. Nyilvánvaló tehát, hogy az ecomusée alapját, hátterét a honismereti mozgalom – a 'patrimoine' – jelenti.

Franciaországban – és ma már annak tengerentúli gyarmatain, törzsi környezetben is – több ecomusée létezik. Szervezeti központjához – amely többnyire múzeumépület, – külső, eredeti helyén megőrzött építmények, létesítmények (pl. keskenyomközű vasút, út, csatorna, stb.), korábban „antennes”-nek, újabban „communauté”-nak nevezett objektumok kapcsolódnak. Lényegében ezeken a pontokon – amennyiben népi építészeti együttesek is található közöttük – kapcsolódik az ecomusée a szabadtéri néprajzi gyűjtemények nagy családja. Megjegyezni kívánjuk ugyanakkor, hogy bizony az ecomusée területkiválasztás tekintetében minden törekvése ellenére is esetlegesebbnek tekinthető a szabadtéri néprajzi gyűjteményeknél, bármely változataról legyen is szó.

Úgy tűnik, hogy az ecomusée a francia délen, a földközi-tengeri köépítkezéssel övezetben is megtalálta talaját. Nyilván ennek is köszönhető, hogy az utóbbi időben néhány délszláv kutató arról elmélkedett, hogy egy felől a hagyományos szabadtéri néprajzi múzeumoknak is törekedni kell az ecomusée módszereire is hasonló módon eredeti helyén megőrzött építmények, objektumok „holdudvarába” telepedni, más oldalról ebben az ecomusée jellegű komplexumban vélik megtalálni azt a módszert, aminek segítségével eleddig a szabadtéri gyűjteményekből „kirekesztett” köépületeiknek szervezeti és szakmai kiállítási keretet adhatnak.²⁹

Számunkra egyelőre úgy tűnik, mintha ez az elmélet, filozófia nagyszerű modellálhatósága mellett első rendben bizonyos nemzeti és társadalmi karakter függvényeként válhatna teljes körűen megvalósíthatóvá ahelyett, hogy valamiféle a gyakorlatban kivitelezett, mégis egzakta tudományosság kormányozná.

Ennyi legyen elég e helyt az ecomusée-ről, amelyet mint létező, részleteiben bizony szabadtérinek (is) nevezhető bemutatási módszert mindenképp érintenünk kellett.

Nagy örömünkre szolgál ugyanakkor, hogy épül a franciaországi Ungersheimben egy egészen hagyományos, áttelepítéssel dolgozó szabadtéri néprajzi gyűjtemény, s a közelében lévő ecomuséeék egyikéhez se tartozik.

Szóljunk még a bemutatás módszereivel összefüggésben az „élő” múzeumról. Világosan láttuk, hogy Hazelius bizonyos értelemben romantikus álmokat kergetett a szabadtéri kiállításmóddal és persze Skansennel kapcsolatban, ami e gyűjteményforma élővé tételét is

²⁹ FINDRIK, R. 1985.

illeti. Manapság is sok vitát vált ki a félig háziasított, vagy a vad állatok bemutatása Skansenben – joggal, és bizonyos tekintetben immár teljesen jogtalanul. Az ötlet szülőatyja úgy gondolta, hogy – az egykori környezet formáló, alakító, táplálékszolgáltató illetve munkaállatai lévén – Skansenben helyet kell biztosítani a jegesmedvének, bölénynek, hiúznak. És, bizony, e megfontolás szerint Hazeliust, gondolkodásának modernségét, ökológikus voltát szem előtt tartva aligha illeheti kritika. Sajátosan megjelenő korai formájában nem az ecomusée-i elvvel van-e dolgunk, amikor ezzel az elgondolással találkozunk? Ezt ugyan nem merjük állítani, ám az biztos, nem hibás az az elv, amely szerint Skansenben a tundra és a tajga élővilágát, illetve annak egy részét is megmutatják. A hagyományos állatkert mégse válik a szabadtéri gyűjtemények részévé. Még úgy sem, hogy kizárólag házi- és igásállatokat mutat be. Közismert, hogy haza szabadtéri néprajzi gyűjteményeink is kísérleteztek, vagy kísérleteznek háziállat tartással. Itt persze szó sincs az állatkerti jellegéről, hanem a hajdani gazdálkodási rend modellálásához használják azokat. Európa más intézményeiből is vannak ismereteink hasonló kísérletekről, ám általánosságban a szabadtéri gyűjtemények megmaradtak a kertek, udvarok, virágkertek, gyümölcsösök – a vegetáció, a flóra egy részének helyreállításánál.

A bemutatás alapelveit érintve nem mehetünk el szó nélkül a berendezés mellett. A legtöbb szabadtéri néprajzi gyűjteményben eleve berendezik az építményeket. Ez sajátos szempontok figyelembe vételével minél „élethűbb” módon történik. Czajkowski hívta föl a figyelmet először az alkalmazott „lakberendezés” esetleges, egyéni izlésvilágot visszatükröző voltára, amikor azt vetette föl, hogy általában a tárgyak, kivált a munkaeszközök, szerszámok egy része az éppen aktuális munkafolyamatoknak, az évszakok és sok más egyéb függvényében bizony folyamatosan változó helyet foglal el a paraszti gazdaságban.³⁰ Ezt a kérdést nagy általánosságban úgy igyekeznek megoldani a gyűjteményekben, hogy valamiféle idealizált állapotot, időszakot rendeznek be. A műhelyek egy részével kapcsolatban alig merül föl – egyelőre – ilyen probléma, hiszen ott a munkabemutató során a szerszámanyag széles körben megmozdul. Persze, csak addig, amíg akadnak olyan mesteremberek, akik pl gombostűt tudnak kovácsolni (Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäler, Hagen). Ez tehát valójában a gyűjtemények egy részének eljövendő demonstrációs problémája, egyúttal látogatói vonzereje lehet.

Akad itt azonban egy – nem túlságosan általános – veszély, amelyre föltétlenül érdemes rávilágítani. A detmoldi szabadtéri néprajzi múzeum építményeinek egy része annyira „hajlott korú” – Innenmünsterländer Einzelhof: 1550 k.; Lippischer Meierhof: 1540, 1570, 1599, – hogy szinte lehetetlen ilyen korú belső berendezéssel ellátni valamennyit, s – tegyük mindjárt hozzá – szükségtelen is. Szerencsére nem követték el Detmoldban e hibát, hanem tekintettel az épületek több évszázadot átívelő történetére, jól megtervezett koncepció alapján azok berendezése lakáskulturális, illetve üzemtörténeti jelleget ölt. Akad azután ellenpélda is, amilyen a Múzeum Satului, ahol mindebből szinte semmit, de még az igényt, a törekvést se fedezhetjük fel.

Idestova 40 éve találkozunk azzal az igénnyel – pl. a többször is hivatkozott östari múzeumban, – hogy valamiféle üzemeltetés révén az intézmény saját bevételt teremtsen elő. Ezt pedig szervezett formában bemutatott esemény, tevékenység révén igyekszik elérni, aminek rendkívüli mértékű pedagógiai jelentősége lesz a gyűjtemények életében. A svéd és finn gyűjtemények java részében is jó példát szolgáltatnak, de más úton járnak. E szerencsés helyzetű országokban a restaurátor műhelyek demonstratív munkájára építve megszervezték, hogy a szabadtéri gyűjteményekben a polgárok megtanulhatták, gyakorolhatták a régi típusú fa építmények felújításának valamennyi fázisát, lépését. El is indítottak ezzel egy valóságos „népmozgalmat”, melynek célja a régi épületek külső, homlokzati képének megőrzése. Lényegében valamiféle lelkiismereti, profán műemlékvédelmet sikerült így elkezdeniük.

³⁰ CZAJKOWSKI, J. 1982.

A szabadtéri néprajzi gyűjtemények, múzeumok utolsó klasszifikációs szempontja azok témája, tartalma, azaz a bennük egybehordott (mű)emlékek jellege, karaktere. Márpedig, e tekintetben beszélhetünk alapvetően falusi és városi életteret, környezetet bemutatókról. Az európai gyűjtemények túlnyomó többsége a faluról szól, ami persze nem azonos teljes egészében a paraszti kultúrával. Egyházi és világi építményekkel, közösségi használatúakkal és egyéni ötletek nyomán építettekkel egészülnek ki a gyűjtemények, ezzel is modellálván az egykori vidéki mindennapi társadalmi és építészeti környezetet. E tekintetben Európa szabadtéri néprajzi gyűjteményeinek oly egységes a szemlélete és a gyakorlata, hogy a kiemelés lehetőségével itt nem is illik élnünk.

A gyűjtemények többségében ugyancsak megjelenik a falusi-vidéki iparosság, méghozzá többnyire lakásviszonyai bemutatásával egyetemben. Skansen a tekintetben is példát adott – méghozzá ragadósat, – hogy mára urasági-uradalmi építmények sokasága található az európai gyűjteményekben, mint az erre épülő Alt-Schwerinben, vagy a finnországi Luhankában.

Jól tudjuk, hogy a hazai szakemberek legnagyobb része nem tekinti szabadtéri néprajzi gyűjteménybe illőnek sem a cselédházakat, sem a majorsági épületeket; a kastélyokról pedig – műemlékvédelmünk erősen hagyományörző felfogása miatt – ilyen összefüggésben egyenesen szentségtörésnek számíthat beszélni. Magunk mégis úgy véljük, hogy éppen az életforma szerves összefüggéseiből építkező egység szellemében és gyakorlatában bizony a hazeliusi alapeszme ebben a tekintetben se hibás! A Skogaholms herrgrfdnak bizony valamennyi kontinentális „kollégájával” (majorságok, udvarházak, kúriák, kiskastélyok, stb.) együtt a szabadtéri néprajzi gyűjteményekben a helye, hiszen a társadalmi berendezkedés, az esztétikai környezet, az életforma különbségeire, sajátos eltéréseire irányítják a figyelmet – a didaktika, az ismeretelmélet, az esztétika és még sok más szempontból egyaránt. Ez pedig – nem eltűnve az arányokat – kizárólag szélesítheti a szabadtéri néprajzi gyűjtemények mondanivalóját mind néprajzi, mind műveltségtörténeti tekintetben és összefüggésrendben.

Szólunk már azokról a gyűjteményekről, amelyek a hajdani vidéki életforma valamely speciális területét ölelik föl (Golesti, Radom, stb.), s el is mondtuk ezzel kapcsolatos álláspontunkat. Valójában technikatörténeti szabadtéri kiállításnak kell tekinteni valamennyit.

A szabadtéri gyűjtemények másik alapvető témakörét a városi építészeti és lakásviszonyok megjelenítése adja; ezek voltaképpen polgárház gyűjtemények, vagy múzeumok. Az első ebben a sorban a dánok Den gamle By-je, amely a XVI–XIX. századi városi polgári életforma és kultúra bemutatásának legnagyobb léptékű európai vállalkozása. Ezt a példát Dániában Haderslev követte, létrehozván egy kisebb városi-polgári együttest. Norvégiában Bergen, Finnországban Turku – amely egyébiránt az egyik legszebb példája e gyűjtemény típusnak, – valamint Jyväskylä, Svédországban Örebro, Eskilstuna, Rademachers-medjorna és Linköping, Bulgáriában Etir. Hollandiában a vegyes típusú, vagyis részben falusi építményeket is megmutató városi gyűjteményeik sorában találjuk Zaandamot és a legalaposabban átgondolt koncepcióval rendelkező enkhuzeni Zuiderseemuseumot, amely Vroom irányítása mellett készül. Közép-európai szemmel bizonyára furcsának tűnik, hogy a halászat mellett a hajóépítő mesterséget is bemutatják itt, persze azok mindenkori életformájának fölvilantásával együtt. Alkalmazott formájában Enkhuzen egyértelműen szabadtéri néprajzi gyűjtemény, míg pl. a bremenhaveni flottát – amit pedig Zippelius a Német Szövetségi Köztársaság szabadtéri múzeumainak atlaszába is fölvelt – egyáltalában nem tekintjük annak!

Összefoglalóan, az európai szabadtéri néprajzi múzeumok és gyűjtemények megvalósítási módszereiről az alábbiakat mondhatjuk el.

Gyűjtőkörzetük szerint beszélünk országos vagy nemzeti, regionális, valamint helyi-lokális gyűjteményekről. Az utóbbi nem igazán számottevő csoport, miközben a regionális csoportba sorolásnak számos nehézségére hivatkoztunk. Láthattuk, hogy elnevezésükben ugyan országos jelzőre, s gyűjtőkörükben is országos felségterületre tartanak igényt a különböző technika- vagy műveléstörténeti gyűjtemények (Golesti, Radom), de mi ezeket csak adott feltételek

érvényesülése esetén tartjuk a szabadtéri néprajzi reprezentánsainak. Kivételként neveztük meg Hagent, amely – álláspontunk szerint – európai jelentőségű gyűjtemény.

Építésük, vagy inkább létesítésük alapelveit tekintve két nagy csoportba sorolhatók az európai szabadtéri néprajzi gyűjtemények, jóllehet, számos átmeneti változatuk is megjelenik:

1. az építés helyszínén megőrzött épületegyüttesek és a
2. teljes egészében áttelepítéssel létrehozott szabadtéri gyűjtemények.

Az első csoport inkább műemlékvédelmi, a második azonban elsősorban múzeológiai érdeklődés- és feladatköröket takar, miközben ezek átfedései sem ritkák. Külön is hivatkoztunk a stavangeri, a toruni és a stordi példákra, ahol a már korábban hivatkozott Heves megyei szervezetre utaltunk vissza jelezvén, hogy a hazai változatban a szabadtéri néprajzi gyűjtemények egy sajátosan diaszporikus típusát látjuk, amely – mindenféle ellentmondásosság ellenére – olyan megoldási módszert kínál, amelyet Európa aprófalvas település-szerkezetű tájain bízást alkalmazni érdemes.

A kulturális rezervátumokat csak nagyon szigorú kritériumok teljesítése esetén és akkor is csak fenntartásokkal fogadtuk el szabadtéri néprajzi gyűjteményként.

A rekonstrukcióval létrehozott szabadtéri néprajzi gyűjtemények köréből egyelőre szőröstül-bőröstül kizártuk a régészeti tárgyúakat, mintegy jelezvén is a szakágon – és az abba lépten-nyomon belekotnyeleskedő építészetben – dúló rekonstrukció körüli vitákat. A szabadtéri néprajzi épületegyüttesekkel kapcsolatban – bizonyos tekintetben ellentétben az ICOM szerintünk túl szigorú, régimódi építészeti aspektusú állásfoglalásával – bizony a hiteles rekonstrukciót magunk egyértelműen elfogadottnak, hasznosnak tekintjük és már jeleztük, hogy a dokumentáció összefüggésében, más dolgozat keretei között még visszatérünk rá. Itt csak utalni kívánunk ismételten a földfal-problematikára, illetve az eredetiség mindenre kiterjedő kérdéskörére.

Rámutattunk, hogy a gyűjtemények kiterjedtsége csaknem egyenes arányban növekszik azok áttelepítettségi mértékével. Álláspontunk szerint valójában nem reális az ICOM állásfoglalása, amely szerint az eredeti helyszínén való megőrzést célszerű preferálni az áttelepítés kárára. A deklarációban az 'in situ' mellett felhozott indokcsomagot álláspontunk szerint alig egy évtized múltán bizony szükségszerű lesz átfogalmazni, már amennyiben csakugyan komolyan gondolták azokat.

A bemutatás elveit szem előtt tartva park- illetve falumúzeumokat különböztetünk meg. A lillehammeri példa segítségével igyekeztünk rámutatni a szabadtéri néprajzi múzeumok mintegy évszázados történetében lejátszódott szemléletváltozásra, jóllehet, azt nem minősítettük, mivel mindkét konstrukció és ezek átmeneti formaváltozatai legalább annyi kiaknázható előnyt, mint amennyi hátrányt rejtenek. Keleti német példánm érzékeltettük, mennyire szükséges illetve hasznos művelődés- és kultúrtörténeti értelemben egyaránt a szabadtéri néprajzi múzeumok átgondolt koncepció mentén való nemzeti (országos) hálózáttá fejlesztése. Bemutattunk egy elméleti alapjait tekintve vadonatúj, ugyanakkor meglehetősen régimódi szemléletű múzeumi szervezeti formát, a francia ecomuséet, melynek gyakorlati megvalósításával összefüggésben számos kérdőjel maradt bennünk. Utaltunk rá, hogy a G. H. Riviére nevével fémjelzett gondolat talán idővel nagyobb népszerűsége tesz szert Európában, kivált annak déli vidékén, ahol napjainkban bizony alapvetően nélkülözni vagyunk kénytelenek e kiállítási-szervezeti formát.

Érintettük a szabadtéri néprajzi múzeumok élővé tételének problematikáját,³¹ s ezzel összefüggésben a vegetációs kiegészítés kérdéseit, a gazdaságszerkezeti bemutatási törekvésekre is rámutattunk. Ezzel együtt úgy véljük, hogy a hazaiusi komplex gondolkodás bemutatásban történő „lefordítása” alapvetően helyes elképzelés, csupán a megfelelő formát és arányokat szükséges megtalálni hozzá. Utaltunk a belső berendezés némely feloldhatatlannak tetsző ellentmondására is.

³¹ Jóllehet, a témának mára önálló szakirodalma van, amit külön tanulmányban ugyancsak érdemes lesz a későbbiek folyamán elemezni.

Bemutatásuk témáját tekintve megemlékeztünk a városi polgári építkezés és lakáskultúra bemutatását célzó gyűjteményekről, amelyek – jóllehet a kiegészítés igényével – szinte valamennyi patinás szabadtéri néprajzi együttesbe is bevonultak (Skansen, Bygdøy, stb.) és újabban másutt is megjelennek (Nowy Sacz, Bokrijk, Västerås). Német és svéd példán át hivatkoztunk az uradalmi emlékek megjelenítésének jogosságára a szabadtéri néprajzi gyűjteményekben, s utaltunk arra is, hogy ezzel sok meghatározó hazai kutató nem ért egyet.

Európa szabadtéri néprajzi gyűjteményei tehát – megvalósítási elveik és módszereik tekintetében – legalább olyan szintű sokszínűséget mutatnak, mint az a műveltségtörténeti örökség, amelyet alapfeladatuk megjeleníteni. Ez pedig a kiállítási és az intézményforma jövőjére nézve egyaránt megnyugtató.

Irodalom

- A GUIDE TO... 1964: A Guide To The Manx Open Air Museum. Cregneash. Douglas.
- BAUMEIER, STEFAN 1984: Westfälisches Freilichtmuseum bäuerlicher Kulturdenkmäle. Detmold.
- BAUMEIER, STEFAN - GROSSMANN, ULRICH G. - KÖNENKAMP, W-D. 1982: Westfälisches Freilichtmuseum Detmold. Landesmuseum für Volkskunde. Detmold.
- BENGTSSON, BENGT 1963: Föhrer durch Kulturhistoriska Museet. Lund.
- BERG, ARNE 1980: Stavkyrka frl Vang og hennar lange ferd. Fortidsminner LXVII. Stockholm.
- BJÖRNSTAD, ARNE 1976: Das Dokumentieren von Gebäuden in Freilichtmuseen. Tagungsberichte der Verband... Stockholm.
- CZAJKOWSKI, JERZY 1982: Muzeum budownictwa ludowego. Skansen w Sanoku. Rzeszow.
- DAS FÜNENDORF... én.: Freilichtmuseum „Das Fünendorf“. Odense.
- ENGELSTAD, ERIK, S. 1959: Norwegian Museums. Museums Of Art And Social History. Oslo.
- FINDRIK, RANKO 1985: Muzeum Budownictwa ludowego w Sirogojno. Jugoslawia. Acta Scansenologica TOM 3.
- HOFFMANN, TAMÁS 1975: Építési kultúránk és a hagyományok. Néprajz és feudalizmus. Budapest.
- HUDSON, KENNETH 1977: Museums For The 1980's. UNESCO. Paris.
- IRONBRIDGE „Gorge...“ 1983: 4.01. Blists Hill Open Air Museum. The Unnatural History Of Blists Hill. Ironbridge Gorge Museum Trust. Ironbridge.
- KULTURRESERVAT... 1965: Kulturreservat Wadköping. Örebro.
- LAENZEN, MARK 1975: Openluchtmuseum en monumentenzorg. Bokrijk.
- LARSEN, SVEND 1969: Den Fynske Landsby. Odense.
- RIVIÈRE, GEORGE, HENRY 1971: Une experience muséologique de l' environnement. La musée de plein air des Landes de Gascogne. Ethnologie Française. Nouvelle Série TOM 1. Paris.
- SAHLBERG, ILJA 1966: Das Handwerksmuseum auf dem Klosterberg zu Turku/Lbo. Turku.
- SONNENSCHNITZ, HELMUT, F. 1982: Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäle. Hagen.
- SONNENSCHNITZ, HELMUT, F. 1984: Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäle. Hagen. Essen.
- Verband der... 1966-72: Verband der Europäischen Freilichtmuseen. Tagungsberichte. Köln, Oslo. Stockholm.
- Verband der... 1974: Verband der Europäischen Freilichtmuseen. Tagungsberichte. Stockholm.
- WENDT, RALF 1980: Freilichtmuseum Schwerin-Meuss. Historisches Museum Schwerin.
- WINKLER, FERENC 2004: A szabadtéri néprajzi gondolat előzményei és eszmetörténeti összefüggései. Kaposvár. Somogyi Múzeumok Közleményei 16. 431-454.
- ZIPPELIUS, ADLHARDT 1971: Über die Wahrheit der Freilichtmuseen. Vriendenboek voor A.J. Bernt Kempers. Arnhem.
- ZIPPELIUS, ADLHARDT 1974: Handbuch der europäischen Freilichtmuseen. Köln.

Realizing Methods Of European Open Air Museums

FERENC WINKLER

On behalf of the collection territory of an open air museum we classified hereover about national, regional and local collections, museums. There are only a few local ones, while the regional category render a lot of professional contradictions. Exceptions are different technical or cultural historical collections (like Golesti, Radom, Hagen) but they represent open air museums only in case of fulfilling certain conditions. On behalf of the construction philosophy and practice of them European open air museums can be divided in two large groups, like:

1. traditional buildings preserved on the original construction area and place,
2. totally resettled and rebuilt ones.

The first group members cover monumental, the second ones rather museological orientation and duties, but we got acquainted to several mixtures. Cited have been museum examples like Stavanger, Stord or Torun (Polska) in hoping, they may offer alternative ways especially for other European regions. Cultural reserves we have excluded form the professional group of open air museums as well, as those archeological ones, too, last group on behalf of the unclosed professional debates generally about reconstruction. On the other hand, reconstruction will have a naturally rising role in everyday maintenance of the museums.

Nowadays valid ICOM declaration about open air museums is outworn because it prefers even the preservation on the original place nevertheless to replacing/reconstructing buildings. A rapid modernization of it is necessary.

On behalf of the presentation's attitudes we classified park and open air museums. The changing processe in constructing open museums we intended to introduce by the century long example of Lillehammer,, on behalf of a German example we demonstrated the importance and necessity of a potential national network(ing) of open air museums, followed after clear scientific and public strategies. We hope, that the idea of G. H. Rivière about „ecomusée” will be a possibility eg. an alternative way, especially for Mediterranean regions in Europe to setup new open air museums.

The problem, how to make open air museums alive, or even more popular, we mentioned, that already the original way of Artur Hazelius the right one had been, only applied up-to-date and traditional methods must have been found alternatively in the different museums.

A new trend in open air museums is, that buildings of the citizens appear even in traditional open airs, like in Skansen, Bokrijk, Nowy Sacz. The same meets the appearance of manor houses and buildings, although a lot of competent Hungarian experts doesn't agree to this.

The open air museums of Europe show a multiple variegation reflecting to the cultural historical heritage of us, to represent by their basic duty. Towards the future of this museum's type it is quite reassuring for all of us.

Vajda az, aki annak mondja magát Rendhagyó vajdaavatás egy kaposvári romungró cigány csoportnál

SZAPU MAGDA
Somogy County Museum
7400 Kaposvár, P.O. Box 70, Hungary, E-mail: szapu@smmi.hu

SZAPU M.: *Voivod is who claims to be voivod. Irregular voivod initiation at a Romungro Gipsy group of Kaposvár.*

Abstract: The death and crypt inauguration of one of the most prestigious, most well-to-do members of the Romany group indicated in the title offer an opportunity for electing and instating the new voivod. The essay presenting the person, dwelling environs, living conditions and family relations of the ambitious son-in-law living on trading in metals and precious metals represents well the culture of the habitation people differing from that of their surroundings, the wish to create a tradition with the institution of the voivodship among the Romungro Gipsies living without voivodship so far, the intention of the „self-appointed candidate” supporting his authority with his public appearances and his increasing wealth as well.

Keywords: Romany culture, Gipsy groups, turning-points of life, wedding, burial, keeping vigil beside the dead, crypt inauguration, voivod election, individual ambitions.

Leíró-elemző munkám középpontjában egy viszonylag kis létszámú¹ romungró cigány csoport egyik legtekintélyesebb tagjának emléket állító kripta felavatása, valamint e kiemelkedő alkalomhoz kapcsolódva az új vajda nyilvános megválasztása és avatása áll. Az események jelentőségének, újszerűségének, hagyományt teremtő jellegének megítéléséhez felvázolom azokat az előzményeket, melyek a cselekmény jobb megértését szolgálják: Horváth István halálát követő virrasztását, temetését. Bemutatom a jelzett család és a csoport környezetétől eltérő kultúrájának sajátos vonásait, valamint Balogh Dezső, az „új vajda” személyét, életkörülményeit. A család életfordulóihoz kötött kiemelkedő események – a lakodalmom, a temetés – olyan alkalmak, melyek a hétköznapiság fölé emelkedve speciális, hangsúlyos és szimbolikus jelentőséget kapnak, és segítik a vizsgált csoport jobb megismerését.² A kutatás módszere a résztvevő és a közvetett, külső megfigyelés. Ez utóbbi a videó- és a nagy számú fényképfelvételek elemzését, ill. a csoportot jól ismerő személyekkel készült néhány interjú jelent.³

Másfél éve halt meg Kaposváron a kecelhegyaljai romungró cigány csoport egyik családfője, akit vajdaként emlegettek.⁴ Több száz közeli és távoli rokon virrasztott napokig fölötté, majd kísérete utolsó útjára. Tiszteletére a család látványos temetést rendezett, mely élénk visszhangot váltott ki a megyeszékhelyen. Az egyéves gyászidő leteltével pedig felavatták

¹ A telepen élők számát a megkérdezettek úgy ötven-hetven főre becsülik.

² Témaköröm bemutatásánál figyelembe vettem Verebélyi Kincső 2005-ben napvilágot látott, a jeles napok és a szokásvilág megjelenési formáit és tartalmát vizsgáló, bőséges szakirodalomra építő és tapasztalati úton is megerősített elméleti munkáinak néhány elemét. Vö. Verebélyi 2005a, 2005b.

³ Itt mondok köszönetet Puskás Bélának – a Somogy Megyei Temetkezési Szolgáltató KFT igazgatójának –, amiért a virrasztásról, a temetésről készült videó- és fényképfelvételekkel és információival segítette munkámat. A kriptaavatás előtt többször megkerestem az özvegyet, de a gyászévre hivatkozva igen szűkszavúnak bizonyult. Telefonszámot cseréltem a vajdával is, aki kezdetben készségesnek mutatkozott, majd számos okra hivatkozva (titkait nem árulja el, otthonába idegennek nem ad betekintést, az önkormányzat megvonhatja családjától a segélyt, szívűműtetre készül) elzárkózott az interjú elől. Valószínűnek tartom, hogy a fiával történt inzultus (összetűzésbe került a rend őreivel) következményeként tagadta meg végül a személyes találkozást. Diszkriminálnak érzi magát. Ennek ellenére a rokonság néhány tagjával sikerült rövidebb-hosszabb beszélgetést folytatnom.

⁴ Horváth István 2004 őszén halt meg, kriptáját halálának egy éves évfordulóján, 2005 őszén avatták fel.

Vajda az, aki annak mondja magát Rendhagyó vajdaavatás egy kaposvári romungró cigány csoportnál

SZAPU MAGDA
Somogy County Museum
7400 Kaposvár, P.O. Box 70, Hungary, E-mail: szapu@smmi.hu

SZAPU M.: *Voivod is who claims to be voivod. Irregular voivod initiation at a Romungro Gipsy group of Kaposvár.*

Abstract: The death and crypt inauguration of one of the most prestigious, most well-to-do members of the Romany group indicated in the title offer an opportunity for electing and instating the new voivod. The essay presenting the person, dwelling environs, living conditions and family relations of the ambitious son-in-law living on trading in metals and precious metals represents well the culture of the habitation people differing from that of their surroundings, the wish to create a tradition with the institution of the voivodship among the Romungro Gipsies living without voivodship so far, the intention of the „self-appointed candidate” supporting his authority with his public appearances and his increasing wealth as well.

Keywords: Romany culture, Gipsy groups, turning-points of life, wedding, burial, keeping vigil beside the dead, crypt inauguration, voivod election, individual ambitions.

Leíró-elemző munkám középpontjában egy viszonylag kis létszámú¹ romungró cigány csoport egyik legtekintélyesebb tagjának emléket állító kripta felavatása, valamint e kiemelkedő alkalomhoz kapcsolódva az új vajda nyilvános megválasztása és avatása áll. Az események jelentőségének, újszerűségének, hagyományt teremtő jellegének megítéléséhez felvázolom azokat az előzményeket, melyek a cselekmény jobb megértését szolgálják: Horváth István halálát követő virrasztását, temetését. Bemutatom a jelzett család és a csoport környezetétől eltérő kultúrájának sajátos vonásait, valamint Balogh Dezső, az „új vajda” személyét, életkörülményeit. A család életfordulóihoz kötött kiemelkedő események – a lakodalmom, a temetés – olyan alkalmak, melyek a hétköznapiság fölé emelkedve speciális, hangsúlyos és szimbolikus jelentőséget kapnak, és segítik a vizsgált csoport jobb megismerését.² A kutatás módszere a résztvevő és a közvetett, külső megfigyelés. Ez utóbbi a videó- és a nagy számú fényképfelvételek elemzését, ill. a csoportot jól ismerő személyekkel készült néhány interjú jelent.³

Másfél éve halt meg Kaposváron a kecelhegyaljai romungró cigány csoport egyik családfője, akit vajdaként emlegettek.⁴ Több száz közeli és távoli rokon virrasztott napokig fölötté, majd kísérte utolsó útjára. Tiszteletére a család látványos temetést rendezett, mely élénk visszhangot váltott ki a megyeszékhelyen. Az egyéves gyászidő leteltével pedig felavatták

¹ A telepen élők számát a megkérdezettek úgy ötven-hetven főre becsülik.

² Témaköröm bemutatásánál figyelembe vettem Verebélyi Kincső 2005-ben napvilágot látott, a jeles napok és a szokásvilág megjelenési formáit és tartalmát vizsgáló, bőséges szakirodalomra építő és tapasztalati úton is megerősített elméleti munkáinak néhány elemét. Vö. Verebélyi 2005a, 2005b.

³ Itt mondok köszönetet Puskás Bélának – a Somogy Megyei Temetkezési Szolgáltató KFT igazgatójának –, amiért a virrasztásról, a temetésről készült videó- és fényképfelvételekkel és információival segítette munkámat. A kriptaavatás előtt többször megkerestem az özvegyet, de a gyászévre hivatkozva igen szűkszavúnak bizonyult. Telefonszámot cseréltem a vajdával is, aki kezdetben készségesnek mutatkozott, majd számos okra hivatkozva (titkait nem árulja el, otthonába idegennek nem ad betekintést, az önkormányzat megvonhatja családjától a segílyt, szívűműtetre készül) elzárkózott az interjú elől. Valószínűnek tartom, hogy a fiával történt inzultus (összetűzésbe került a rend őreivel) következményeként tagadta meg végül a személyes találkozást. Diszkriminálnak érzi magát. Ennek ellenére a rokonság néhány tagjával sikerült rövidebb-hosszabb beszélgetést folytatnom.

⁴ Horváth István 2004 őszén halt meg, kriptáját halálának egy éves évfordulóján, 2005 őszén avatták fel.

díszes kriptáját, melyet összekötötték a vő, a legidősebb lány férjének vajdává avatásával. A nyilvános avatás a nagyszámú rokonság nem, csak a szűk család vett részt. A meghívottak között szerepelt a helyi sajtó, valamint a dél-dunántúli kisebbségi képviselők. A ketős avatás a temetkezési vállalat munkatársainak előre megírt forgatókönyve szerint történt, és megosztotta mind a csoport tagjait, mind a közvéleményt.

A cigányok közel hat évszázada élnek a Kárpát-medencében, magyarországi megjelenésüket a 15. század elejére teszik. Indiából Kis-Ázsiát érintve a Balkán felől érkeztek hazánk területére. Megkülönböztető jegyeik közé elsősorban a nyelvet, a foglalkozást és a vallást sorolják. Legtöbbjük két- vagy többnyelvű volt. A *szintó* vagy német és a *vend*, azaz szlovén cigányok elsősorban a Dunántúlon élnek. Környezetük közsőrösöknek hívja őket. A *kárpáti* nyelvet beszélők magukat *romungrónak* nevezik, hagyományos foglalkozásuk a kovácsmesterség. Az *oláh* cigányok egy-egy nyelvjárási és foglalkozási egységet alkotnak. A legnagyobb magyarországi oláh cigány nyelvi csoport a lovári, akik valamikor lókereskedők voltak. Jelentős létszámban élnek a Dunántúlon, többségük ma is kereskedéssel: színesfémek, régiségek stb. adás-vételével foglalkozik. Kaposváron és Pesterzsébeten a colárik, a szőnyeg- és ruhakereskedést folytatók laknak. De hazánkban élnek még kelderások (üstkészítők), gurvárik (üstfoldozók), cérhárik (sátorosok), csurárik (rostakészítők), drizárik (textilhulladék gyűjtők) stb. A *beások* archaikus *román* nyelvjárásokat beszélnek, foglalkozásukra nézve teknővájók (ill. egyéb háztartási faeszközöket készítenek), később részben kosárfonás lesz a mesterségük. A cigányság túlnyomó többségének ma már magyar az anyanyelve. Legkisebb a beások száma.⁵

A magyar, a cigány és a román anyanyelvűek csoportközi viszonyaira a merev endogámia és a térbeli elkülönülés jellemző. A magyar anyanyelvű csoportok a cigányságon belül önmagukat tekintik a társadalmi hierarchia csúcsán lévőeknek, és elhatárolódnak az oláh cigányoktól. Értékrendjükben leginkább az úri, paraszti normákat követték. A társadalmi hierarchia legalsó fokára helyezik a beásokat.⁶ A legrégebben letelepedettek a magyar anyanyelvű, a vályogvető és a muzsikus cigányok. A nyolcvanas évek végére a cigányságon belül nagymértékű a társadalmi differenciálódás. Legfelül húzódik a legvékonyabb sávot alkotó, kereskedésből élő, „arisztokráciaként” viselkedő, tehető, a társadalmi megítélésben bizalmatlansággal, kételkedéssel és gyanúval fogadott cigányság. Legszegényebb rétegei a gyűjtögetésből, a szeméttelen való guberalásból, az üres üvegek szelektálásából, a gyógynövények értékesítéséből, a napszámból élők, bevételük nagyobb hányadát a segélyek jelentik.⁷

A cigányság kutatása nem előzmény nélküli megyénkben.⁸ A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján két helyi csoport – a kaposvári beások és oláhok – hiedelem- és szokásanyagát vizsgáltam, publikáltam.⁹ Akkor is, most is a vajda halála irányította figyelmemet a roma kisebbségre.

⁵ Vö. Tólos 1998. 295–302.

Máté Mihály dombóvári rendőr alezredes közlése szerint itt a Dunántúlon kissé bizonytalan a szintó, a vend, a német és a közsőrös cigány csoportok önmegjelölése. A roma származású adatközlő az ország egyik legnagyobb cigány gyűjteményét mondhatja a magáénak, és jó kapcsolatot tartott fenn az elhunyt Horvát Istvánnal is.

Erdős Kamill felosztásában a hazánkban élő cigány csoportok a következők: *cigány anyanyelvűek* és *nem cigány anyanyelvűek*. A *cigány anyanyelvűek* két fő csoportja a „kárpáti” cigány nyelvet beszélők (és alcsoportjaik), ill. az „oláh” cigány nyelvet beszélők (és tizenhárom törzsük, eredeti foglalkozásuk alapján csoportosítva). A *nem cigány anyanyelvűek* egyik fő csoportja a *magyar anyanyelvűek* (ők a kárpáti és az oláh cigányok leszármazottai), a másik a *román nyelvet beszélők*.

Vö. Szuhay, Barati szerk. 1993. 339–354.

⁶ Uo. Máté vitatkozik a fenti állítással, szerinte minden csoport önmagát teszi a társadalmi hierarchia csúcsára.

⁷ Vö. Szuhay, Barati szerk. 1993. 339–354.

⁸ Balogh 1973, Cigányok 1998.

⁹ Szapu 1981, 1984 és 1985.

A vajdaság intézménye

A vajdaság intézményéről ma is megoszlanak a vélemények. A vajdát a cigány közösségek tagjai nem önként választották, a mindenkori államigazgatási szervek nevezték ki, nem volt tényleges státusa. A hatalom, amely rendelkezésére állt, mindenkor pontosan egybeesett azzal a hatalommal, amelyet életkora, személyes tekintélye és a családban elfoglalt helye biztosított számára. Legnagyobb tekintélyük az öregeknek volt.¹⁰

A vajda tulajdonképpen közvetítő („félíg rendőr, félíg kém, besúgó”) szerepet töltött be a telepén. Összekötöttetést biztosított a rend őrei és a csoport között, számon tartotta a telepiek mozgását, az idegenek jelenlétét. Aktívan részt vett a fontosabb közösségi eseményeken.¹¹ Rendszerint a többség választotta ki a legrátermettebb személyt. A tisztséget leggyakrabban utódlással töltötték be, ritkábban egy másik család tagját bízták meg ezzel a feladattal.¹² Például a kaposztyjakabi oláh cigányoknál a vajda csak látszólag irányította a közösség életét, ténylegesen a telep és a hatóságok közötti kapcsolattartást biztosította, a közösség érdekeit képviselte. Nem volt hatalma az „ököljog” érvényesítésén túl. Törvénybe ütköző büntetést nem, de enyhébbet (például pénzbírságot) is csupán a legtekintélyesebbek egyetértésével szabhatott ki. Alapkövetelmény volt, hogy az új vajda kiemelkedő személyiség legyen, ő és családja erkölcsi normái megfeleljenek e kultúrkör elvárásainak. Bölcsességét, tapasztalatát a belső rend fenntartásában kamatoztatta. Tekintélyét a családban és az üzleti életben elfoglalt előkelő helye („szerencsés ember”) csak növelte.¹³ A kecelhegyaljai romungrók körében is az idősebb férfiak tekintélye dominál. Azoké, akik „magatartásukkal, eszükkel, munkájukkal, életvitelükkel példát mutatnak.” A csoportból kiemelkedik az, akinek jó a hírneve, az üzleti érzéke, aki sikeres.¹⁴ Ez utóbbinak, az anyagi jólétnek jelét is adja.¹⁵ Az ilyen vezetőt „kitermeli magából” a közösség, elismeri alkalmasságát.

A vajdaválasztás/vajdaavatás – ez az újonnan bevezetett szokás – az „önjelölt” nevéhez fűződik. Balogh Dezső jól időzített. Az avatás szempontjából megkülönböztetett jelentőséggel bír mind a cselekmény (a kriptaaavatás), mind a tér vagy helyszín (sírhely és temető), mind pedig az idő (az egyéves gyász letelte, az elhalálozás egyéves évfordulója). A szimbolikus cselekvés aktív résztvevője a család, az alkalom rangját a nyilvánosság és a média részvétele emeli. A privát, ugyanakkor nyilvános tér alkalmas e többszereplős eseménysorozat lebonyolítására. Az esemény lényeges eleme az előd, az egykor oly köztiszteltben álló személy – az após – előtérbe állítása, valamint általa a cselekmény legalizálása. A telepiek, a rokonok részvételének hiánya ugyan egyet nem értésükről árulkodik, ám e tényről sikeresen eltereli a figyelmet az előre megírt dramaturgia, melyben a résztvevők helye és szerepe kijelölt, abban a rendezettség elve érvényesül.

¹⁰ Vö. Szegő 1983. 91, 99. Szegő állítása szerint a vajdaság intézményét hazánkban a felszabadulás után hivatalosan is megszüntették.

¹¹ Máté Mihály szíves közlése alapján. Kutatásai szerint a kinevezett vajda kezdetben magyar nemes ember volt, aki adókat hajtott be a cigányoktól. Később a hatóság nevezte ki a vajda személyét. Az egyes cigány csoportok „kitermeltek maguk közül” egy-egy jól beszélő, a világ (a hatóságok, a hivatalok) dolgai közt eligazodó vezetőt, aki képviselte a közösséget.

¹² A kaposztyjakabi oláh cigányvajda halálát követően e tisztség várományosa a legidősebb fiú volt, akinek jellembeli hibái, kifogásolható erkölcsi élete esélyét jelentősen csökkentette. Tekintélye idővel megfogyatkozott, így a nyolcvanas évek elején az elhunyt legidősebb fivére lett az új vajda. Vö. Szapu 1984.

¹³ A romák mélyen hisznek a babonákban, az eskü és azt átok negatív, hosszan tartó hatásában. A közösségekben/csoportban elfoglalt helyüket, tekintélyüket az egészség és a szerencse megléte vagy hiánya alakítja.

¹⁴ Balogh Dezső legidősebb veje is megerősítette az elmondottakat.

¹⁵ A „külvilág felé is megmutatja” tehetségét, sikerességét (például arany ékszerben mérve).

A kecelhegyaljai romungró csoport

A magukat „új magyar cigányoknak” nevező, ma már csak magyarul beszélő kecelhegyaljai romungrók erősen patriarchális társadalomban élnek, és lokálisan elkülönülnek a nem roma lakosságtól, de más roma csoportoktól is.¹⁶ Házaikat egymás közelében, telep-szerűen építik. Életük fontos eleme a család, együttélési formájuk a „família”, a nagycsalád, amely a szülők, a még egyedülálló gyerekek, és a nős férfiak családjainak együttlakását jelenti. A lótartó családok mellett túlnyomó többségük már „motorizált”, noha a ló továbbra is megőrizte jelentőségét. Kitérésre lehetőségeiket növeli, hogy mind foglalkozásukban, mind vallásukban rugalmasak, a kor követelményeihez alkalmazkodni, környezetükhöz hasonlítani igyekeznek. A fiatalok a nem romákkal egy iskolába járnak, ugyanott szórakoznak, hasonlóan öltözködnek, így egyre közelebb kerülnek a nem cigány értékrendhez. Csoportjuk hitére, vallására, lakáskultúrájára, öltözködésére az eklektikusság jellemző. Szokásaik közül is kiemelkednek a házassági és a temetési szertartásokhoz fűződő hagyományok.

A telep a város nyugati szélén, a vasúti töltés alacsonyán fekvő, ártéri, vizenyős terület kevésbé sűrűn lakott részén található. Két nagy létszámú – a Horváth és a Balogh – család leszármazottjai, rokonsága él itt eltérő körülmények között, gazdasági helyzetben és élet-színvonalon. Életmódjukat meghatározza foglalkozásuk: fém- és színesfém-kereskedők. A környezet biztosítja a feltételeket e sajátos életforma megőrzéséhez. A nagy kiterjedésű udvarok, a lakóházak körüli beépítetlen területek alkalmasak a fémhulladékok tárolására, a szállítóeszközök mozgatására, vagy a lótartásra.¹⁷ E természeti közelségük nagyobb esőzések idején egyben hátrány is. A magas vízállás veszélyezteti, előnti a település egy részét, és megnehezíti mindennapi életüket. A saját használatban lévő belső földúton –, melyet mindkét oldalról műveletlen terület határol – idegenek nem vagy alig közlekednek, a környék nem roma lakói inkább a kerülőutat, a műutat választják.

A telepiek társadalmi és életmódbeli sajátosságai, eltérő gondolkodása, ízlése, szokásrendje és csoportszerkezete meghatározza csoport-hovatartozásukat, és elkülöníti az őket körülvevő magyaroktól. A csoporton belüli és a saját csoportjaik közötti ellentétek mozgatórugói az irigység, a féltékenység, míg a környezetükhöz való kapcsolataikat a kölcsönös előítéletek határozzák meg. A negatív asszociációk alapja mindenekelőtt az eltérő foglalkozási szerkezet, életforma, életritmus, térhasználat, mentalitás, értékrendszer, világkép. A telepiek kulturális különbségei, sajátos neveltetése, a párválasztás módja (endogámia) befelé összetartja, kifelé inkább elszigeteli az ott lakókat. Nem asszimilálódnak.

Kaposvár területén több romungró csoport, „ág” él, akik egymással rivalizálnak vagy ellenséges viszonyban állnak. Az egyik ilyen „banda”, „família”, „rokonság” a Cser városrészben lakók. Az ún. „szőrösök” adataim szerint kb. ötszáz főt számlálnak, és vezetőjüket „keresztapának” hívják. A cseriek összetartóbbak, mondják, a kecelhegyaljai „tekeresek” között nagyobbak az ellentétek, „itt még a testvérek is haragban állnak egymással”. Ismertebbek még a „kőszőrösök”, a „fröccsösök” helyi csoportjai, akikkel a kecelhegyaljaiak „ösidők óta” ellenségeskednek.¹⁸

¹⁶ A viszonylag nagyszámú kaposvári romungró csoportok a város különböző pontjain laknak.

¹⁷ A telep szomszédságában is egy lovas klub működik.

¹⁸ Balogh Dezső lányai közül az egyiket a szőrösökhöz tartozó fiatalember vette feleségül. A fiatalasszony így felerészt nagyapja családjához, a tekeresekhez, felerészt férje családjához, a szőrösökhöz tartozik. Közös gyermekük már az édesapa családjához. A legfiatalabb Balogh-lányt az ellenséges csoporthoz, a fröccsösökhöz tartozó fiatalember szöktette meg. Csak azért vehetett részt nagyapja kriptaaavataján, mert férje éppen szabadságvesztését töltötte. Az ellenséges csoportok között gyakoriak az összetűzések. Közös összejöveteleiken (pl. cigánybál), nyilvános helyeken egymást sértegetik, amely alkalmanként verekedéssé fajulhat.

A korábbi vajda és családja

A kecelhegyaljaiak egyik legtekintélyesebb és legmódosabb tagja a Horváth család feje, Horváth István, becenevén Picsók volt. Feleségével a csatukai cigány búcsúban ismerkedtek meg negyvenhat évvel ezelőtt.¹⁹ Irénke tizenhat évesen kelt egybe a nála két évvel fiatalabb fiúval, négy élő gyermekük – két fiuk és két lányuk – van. Horváthné népes családból származik, tizenketten voltak testvérek. Legidősebb lányukat a telep másik jeles, tíz gyermeket nevelő Balogh család egyik fia vette feleségül.²⁰ A két család közötti házasságkötésnek már voltak előzményei.

Picsók jómódú fémkereskedő volt, ezt szimbolizálja díszteglával kirakott, a magaslaton, a domb oldalán álló háza is, nagy udvarral. Telkét kerítés határolja állandóan nyitott kertkapuval, hogy folyamatosan biztosítsák az udvaron nagy halmokban összegyűjtött fém (és fémedények) szállítását. A foglalkozás az apa halála után két fiára szállt, akik családjukkal és az özvegyvel lakják e nyári konyhával megtoldott családi házat. Az udvar egy részét magas fák árnyékolják, az árnyékba tavasztól őszi asztalokat és padokat helyeznek el, ahol a család tagjai – mindenekelőtt az özvegy és az unokák – tartózkodnak. De itt étkeznek, fogadnak vendégeket, itt tartják – nagy sátrakban – a család fontosabb ünnepeit, összejöveteleit is.

A közösséget, a rokonságot az ünnepek, a rítusok tartják össze, szertartásaik kötöttek, a közösség által ellenőrzöttek. Ugyanakkor fogékonyak a környezeti hatásokra is, értékrendszerük, szokásrendjük folyamatosan új elemekkel gazdagodik, fokozatosan átalakul. Vallásosságuk – noha Istenfélők és erős a Szűz Mária-hit körükben – jobbra kimerül a külsőségekben. Rendszeresen eljárnak a „csatukai” cigány búcsúba, lakásukban vagy a körül kegyeszobrokat, kegytárgyakat helyeznek el. Jelesebb ünnepek, nagyobb családi események alkalmával ugyan az egyházi szertartáshoz is ragaszkodnak, ám annak különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak. Közösségi és családi ünnepeiket saját szokásaik szerint tartják, az alkalom bőkezűvé, tékozlóvá teszi az érintetteket. Jól példázza mindezt Picsók unokájának, Balogh Dezső legidősebb lányának nyolc évvel korábbi esküvéje. A templomi szertartás passzív résztvevőjeként megfigyeléseimet a sajtó híradásai egészítik ki.

A vőlegény családjával haragban álló örömapa magára vállalta legidősebb, tizenhét éves lánya esküvői költségeit. A roma családok lányait korán adják férjhez, mielőtt még a becsületükön folt esne. Hiszen tisztaságukat, érintetlenségüket a véres lepedővel bizonyítják. Az esküvőt nagy érdeklődés övezte. Ahogyan azt a források leírják, a hintóval érkező pár esküvői szertartása tetemes összeget emésztett fel, 1997-ben ez meghaladta a hatszázezer forintot.²¹ A pár „rövidített, de szabályos” esküvői szertartásban részesült a Nagyboldogasszony Római Katolikus Templomban, amelyen egy szűk kör – tizenhat fő – vett részt. Az egyházi szertartás láthatóan nem érintette meg a jelenlévőket, nem kötötte le a figyelmüket.

¹⁹ Horváth István kaposzserdahelyi, felesége göllei születésű.

²⁰ Balogh Dezső testvéreinek, a fiatalon meghalt Balogh Ferencnek díszes kriptája szintén Kaposváron, a Nyugati Temetőben áll.

²¹ A Kapos Szállóban kétszáznegyven ezer forint értékben szolgáltak fel vacsorát a menyasszony vendégerege, a nyolcvanfős násznép számára. Töltött káposzta, hurka, kolbász volt a menü, harmincöt torta és háromszázötven sütemény kíséretében. Az asztalokon méterenként művirágkosarak és "banánhegyek takarták el a gyerekek hadát". A menyasszony gyöngyökkel kivarrt ruháját százötven ezer forintért vették Budapesten, nyolcvanezer forintba került a tükördarabokkal és ékkövekkel díszített korona. Tüllbetétes „üvegcipő”, nyakba akasztott arany „óriásmedál” és „óriás-fülbevaló”, valamint tíz aranygyűrű egészítette ki az ara öltözetét. A vőlegény királykék öltönyben vezette oltárhoz párját. A férfiak, így az örömapa is „aranygombos” fekete öltönyben, fehér ingben és fehér zokniban, súlyos arany ékszerekkel feldíszítve állt felesége oldalán. Az örömapa királykék bársony hosszú ruhát viselt, haját lila és kék tüll szalag fogta össze. Lábbelije fehér-fekete magas talpú és sarkú cipő, kiegészítői szintén a feltűnő mennyiségű és súlyú arany ékszerek voltak.

A családtagok az oltárnak hátat fordítva beszélgettek, ügyet sem vetve az esketésre. Miután a szertartás befejeződött, az örömanya a templom előtt – feszülettel a kezében – járta el örömtáncát. Balogh Dezső – rangját, tekintélyét, üzleti érzékét demonstráló súlyos arany nyakláncokkal, karlánccal és méreletes pecsétgyűrűvel – pózolt a nagyszámú érdeklődő, szemlélődő előtt, majd a násznép átkelését biztosítva leállította a főút forgalmát. A reggeli tartó lakodalom menetéről, az esküvői ajándékokról nincs forrásanyagunk. A híradások arról számoltak be, hogy az ifjú pár kétszázezer forint költőpénzzel indult Hawaii-ra, a menyasszony szüleitől ajándékba kapott nászútra.

Az esküvőhöz kapcsolódó újításokat, mint hagyományaik új elemeit a csoport más tagjai utánozni igyekeznek. Erre utalt az egyik kevésbé jómódú testvér, aki feltételesen őrizti tizenhárom éves lánya érintetlenségét, mert anyagi helyzete még nem teszi lehetővé az ilyen látványos lakodalom megtartását.

Picsók vajda virrasztása és temetése

A távoli rokonság összetartozás-tudata az emberi élet nagy fordulópontjain, mindenekelőtt a végpont, a halál kapcsán nyilvánul meg. A csoport legmódosabb családfejeének halálát követő virrasztás és temetés, majd a kriptaavatás²² az összetartás és a széthúzás, a hagyomány megtartásának és fokozatos átalakulásának, az új szokásrend kialakulásának beszédes példája. Picsók hosszú betegség után otthonában, szerettei között hunyt el. Virrasztására és a temetésére távoli megyékből érkeztek részvétnyilvánítók. A család temetési szertartással kapcsolatos elvárásai, „extra igényei”, valamint a számos távoli rokon gyászki nyilvánítása, együttérzése nyolcnapos virrasztást eredményezett. A virrasztás napnyugtától napkeltéig tartott mindaddig, amíg a halott a föld fölött volt. A 200–300 fős virrasztókat éjszakánként (szeptemberben) a család az udvaron felállított hosszú sátrakban fogadta. Élelmezésükről nyolc éjszakán át gondoskodtak. A nagy életfordulók köré szerveződő közös étkezések egyike a virrasztók számára felkínált bőséges étel. Tetemes mennyiségű húst szolgáltak fel: három birkát, öt disznót, ötven-hatvan tyúkot vágtak, felvágottakat és hús vettek. A ház előtt álló személyautók hosszú sora jelezte a résztvevők magas számát. Fiatal fiúk „őrizték” a bejáratot, invitálták be a rokonságot. A virrasztáson idegenek nem, vagy csak a család engedélyével vettek részt.²³ Az érkezőket asztalhoz ültették és étellel, itallal kínálták a szűzen férjhez ment „egyemberes asszonyok”, mindenekelőtt az elhunyt unokái. A nemek elkülönülve vacsoráztak, beszélgettek, de külön csoportban gyülekeztek a „többemberes” nők is. Az étel hagyományos és bőséges volt.²⁴ Szeszes és üdítő italból is gazdag volt a választék. A halottvirrasztás egy lakás árába került a családnak.²⁵

Picsókot utolsó útjára három megyében élő népes rokonsága kísérte.²⁶ A temetés a társadalmi nyilvánosság előtt nagy pompával, látványos külsőségek között zajlott. Az elhunyt társadalmi és gazdasági helyzete, személyisége megkívánta, hogy a csoportban elfoglalt helyét búcsúztatásakor így módon is kifejezzék. Az élet kezdetének, még inkább a végének

²² Úgy tűnik, hogy a tehetős romungrók körében gazdagságot, rangot jelképez a kripta. 1995-ben a város egyik leggazdagabb emberének, a régiségkereskedő Dörömböző Ferencnek is díszes kriptát állított a család, amely napjainkra meglehetősen elhanyagolt állapotban jelzi a sírhelyet.

²³ Egy rövid ideig a temetkezési vállalat igazgatója is a virrasztás meghívott vendége volt. A család így fejezte ki halálját a temetésnél és a kriptaállításnál nyújtott segítségért, közreműködésért. Tapasztalatairól a „Magyar Temetkezés” című szakmai lapban számolt be.

²⁴ A virrasztáson feltalált ételek: bő zsíron készült pörkölt kenyérral, gombócós káposzta, gulyás, ill. viszonylag könnyen elkészíthető sült húсок (csirke, birka és borjú); valamint kolbász, hurka és savanyúság.

²⁵ A család a virrasztásra éjszakánként egy millió forintot áldozott.

²⁶ Vö. Lengyel János és Puskás Béla beszámolóival. In: Somogyi Hírlap. 2004. szeptember 22. valamint Magyar Temetkezés. Kegyeleti Szakmai Kiadvány. II. évf. 4. szám. Budapest, 2004. december.

nagy figyelmet szentelnek a romák, megadják a módját a végtisztességnek, a gyásznak, a kegyeletnek. Mindez hatványozottabban jelenik meg, ha az eltávozott a közösség életében fontos szerepet töltött be. Ahogy a lakodalomnál láttuk, temetkezési szokásaikat is számos új elemmel gazdagítják. A modellt, a mintát elsősorban a „fajtabeliek” kínálják számukra. A fölfelé figyelés, az idealizált példakép, a sztárszimbólum megtestesítője Zábó Jimmy és Győzike.²⁷ Utánzásukban látják sikerességük megnyilvánulását is. Picsók búcsúztatását Zábó Jimmy temetési szertartása mintázta, a család igényei is ez irányba tolódtak el. A halott számára díszes, drága kriptát (aléptímenyt) rendeltek. Az üvegporsót Hatvanból, a tíz – egyenként háromszáz szál vörös rózsából vagy gerberából font – élővirág-koszorú alapanyagát Hollandiából hozatták. Pécsről rendelték meg a gyászhintót („pontosan olyan, amilyen Jimmy temetésén volt”). A temetési szolgáltatás, az ötfős magyar huszárok és a tíz-tagú zenekar díja is a család kiadásait terhelte, amely összességében meghaladta a tizenhat millió forintot, Kaposváron egy kisebb családi ház árát.²⁸ A temetési költségek egy részét az özvegy és két fia fizette, de – miután a Horváth család vagyona Picsók kártyaszennyvédelvények köszönhetően megcsappant – a vő, Balogh Dezső is jelentős részt vállalt a kiadásokból.

A lakosság részéről is nagy érdeklődés övezte a temetést. Jelentős számú közönséget is vonzó, nevezetes esemény volt ez mind a csoport, mind a város életében. Látványosabb elemeiről hírt adott a média, az eseményt fényképfelvételek dokumentálják. A rokonság és az érdeklődők népes tábora kísérte a gyászhintót, amely előtt és mögött – a vörös rózsával szegélyezett úton – a somogyi huszárok haladtak. Az üvegporsót tisztaszobának berendezett sírkamrába helyezték. Hitük szerint a halott a másvilágon is ugyanazt az életet éli, mint itt a földön. A vajda végső otthona a csempével burkolt kriptá lett, „ablakát” drága függönyök takarták, „falára” szentképet helyeztek. A sírba/szobába funkcionális és dísz tárgyak kerültek. Így a terítővel letakart polcra vázába állított virágcsokor, lovat ábrázoló szobrocska, kegyszobor, borospohár- és kávéskészlet. Sírmellékletként dohány helyett egy pakli kártyát tettek, jelezve, hogy az elhunyt mely szenvedélyeknek hódolt. A koporsó helyén ágyat formáltak. A halottat a legszebb ruhájába öltöztették fel, a kezébe és a zsebébe pénzt tettek, hogy a túlvilági vámot megfizethesse. A sarokban álló fogásra két új öltönyt akasztott az özvegy, színe és formája a halott ízlését tükrözte. A sötétkék zakóhoz fekete nadrágot, a lilához zöldet párosítottak. Picsók magával vitte a sírba ostorát is.

Kripta- és vajdaavatás

A temetést követően kezdetét vette az egyéves gyász. A gyászév leteltével, az évforduló alkalmából szűk családi körben felavatták az elhunyt díszes kriptáját és az új vajdát. Az esemény nem titkolt célja a figyelemfelkeltés volt. Az avatás látványos külsőségek között zajlott, és nyilvánvalóan szimbolikus jelentőséggel bírt, legalizálta a vajdaság intézményét. A vajda személyét kiemelte a csoport tagjai közül, biztosította tekintélyét, önmaga és családja hatalmi helyzetét. A vagyonát egyre gyarapító Balogh Dezső mindinkább kiemelkedik a társadalmi hierarchiában, ezzel szemben a Horváth család státusa vagyonuk fogyatkozásával mind bizonytalanabbá válik. A két nagy család tagjai közötti versengésnek, az ellentéteknek, ellenérdekeknek is tanúi lehetünk. Mindez a csoport életvitelében változásokat eredményez, tagjaik átrétegződéséhez vezet. Picsók két fia alulmaradt e versengésben.

²⁷ A médiasztár „Győzike” magatartása, öltözete, lakása hat a telepen élőkre, zenei ízlése elsősorban a fiatalokra. Gyűjtik azokat a magazinokat, amelyek hírt adna a sztár magánéletéről.

²⁸ A kriptá hat millió forintjába került a családnak, az üvegporsó négy százhatvenezerbe, a tíz virágkoszorú egymillió forintba. A gyászhintót száznyolcvanezer forintért hozták Pécsről. Kétszázötvenezer forint volt a temetés szolgáltatási díja, százezer az ötfős magyar huszároké, kétszázézer a tíz-tagú zenekaré.

Az események²⁹ főszereplője az újonnan megválasztandó vajda volt. Az alkalom az elhunyt gránitból készült sírjele fölé emelt – hat lábon álló, tetővel fedett, esőcsatornával ellátott, házszerű építménynek – kriptájának felavatása.³⁰ A helyszín a kaposvári Nyugati Temető. A résztvevők a szűk család: az özvegy és családja, gyermekei, unokái és dédunokái. A megyei újságban is meghirdetett avatásra a kevés számú érdeklődőn kívül egy Tolna megyei kisebbségi képviselő vett részt, a helyiek/megyeiek távol maradtak. Az eseményekről ismét beszámolt a média. Az egyházi megemlékezést a kaposzterdahelyi plébános celebrálta, a ceremónia világi részét a temetkezési vállalat alkalmazottai vállalták magukra.

Az özvegy fekete gyászruhát viselt, de a családtagok tarka ruhában, hosszú szoknyában, rövid vagy hosszú nadrágban, pólóban, gépkocsikkal érkeztek. Lábbelijük jobbra könnyű nyári papucs volt. Alkalomhoz illő volt Balogh Dezső és felesége öltözéke, akik mindvégig a figyelem középpontjában álltak. A vagyon és a vagyont birtokló családok reprezentációjának szándéka nyilvánult meg az arany halmozásában is. Az arany ékszer e csoport/család kiemelt szimbóluma, nem csak díszítő funkciót tölt be. Bősége a jómód, a gazdagság és a hatalom jele, jelképe is. A házaspár feltűnő, szokatlan mennyiségű és méretű ékszerei (nyakban, karon és kézen) megkülönböztetett jelentőséget kaptak.

A kriptaatavást az új vajdát méltató rövid beszéd követte, majd a vajda felavatását egy „kecelhegyi vajda” feliratú szalag szimbolizálta, nyomatékositotta. A forгатókönyv szerint e szalagot a csoport második legtekintélyesebb férfitagjának, Picsók legidősebb fiának kellett volna átadnia az új vajdának, aki azt elutasította. Egy távoli rokon vállalta a szerepet. „Színház az egész. Nagyon sok színházat játsszanak, de azt igaziból játsszák”, vélekedett az egyik Tolna megyei résztvevő. „A vajda személyét egyébként sem teszik közhírré! Ebben van bizonyos magamutogatás, hivalkodás. Nem kellene feltámasztani azokat a hagyományokat, melyek meg se voltak. De, ha már igen, akkor nem így!”

Az új vajda a médiának nyilatkozva – öngazolásként – kihangsúlyozta apósa ez irányú végakarátát. Nem rendelkezünk elegendő információval arról, hogy a tágabb rokonság, a csoport, a távol maradtak miként fogadták új vezetőjüket.³¹ Részvételük hiánya azonban jelzésértékű még akkor is, ha Balogh Dezső – szándéka szerint – e naptól a kecelhegyaljai romungró csoport megbízott képviselője, a belső ellentétek, viszályok elsimítója, igazságtelvéje, a rend őrzője.

Az „önjelölt” új vajda

Az új vajda, a színesfém-kereskedő – ügyességének, kapcsolatainak, ambíciójának köszönhetően – ma sikeres, jómódú üzletember. Erről tanúskodik otthona is, melyet gondosan elzár az idegen betolakodók tekintete elől, csak keveseknek, családi és/vagy üzleti érdekeihez fűződőknek enged betekintést. Közvetett megfigyeléseink is néhány fényképfelvétellel, valamint egy szemtanú elbeszéléseire támaszkodnak.

Balogh Dezső családi háza, a kétemeletes „lila ház” a telep legmagasabb pontján, a dombon áll.³² Itt él a feleségével és a családjával. Három lányát már férjhez adta, kettőnek nagy lakodalmat tartott, a harmadikat megszöktették. Gyermekeivel és unokáival szoros a kapcsolata. Miként a ház mérete, színe, úgy a lakó- és a mellékhelyiségek száma, berendezése és díszítettsége is az egyre gyarapodó család felfelé törekvésének jelképe. Az ötvenes

²⁹ Az avatáson az özvegy személyes meghívottjaként vettem részt, a felvételeket a megyei múzeum fényképésze, Gőzsy Gáborné készítette.

³⁰ A kriptá fölötti rész funkciója megvédeni a drága síremléket az időjárás viszontagságaitól. Oldalai általában nyitottak vagy az átlátást nem akadályozó anyagból – például üvegből – készülnek. (Puskás Béla szíves közlése alapján.)

³¹ A vajda unokahúga úgy vélekedett, hogy Balogh Dezsőt csak a szűk család, és nem a többség választotta meg. A telepen nagyon megoszlanak a vélemények az „önjelölt vajda” kapcsán.

³² A családi házat „lila ház”-ként emlegeti a család, de így ismerik a városban is.

évei közepén lévő bajszos, súly- és szívproblémákkal küszködő férfi öltözetével, ékszereivel, viselkedésével és beszédstílusával is a dominanciára, a tekintélyt megszerzésére, megtartására törekszik. Családi háttere kiemeli őt a telep lakói közül. A Baloghok tekintélyét a fiatalon elhunyt fivér díszes kriptája is bizonyítja. Azzal, hogy benősült a csoport legtekintélyesebb emberének családjába, presztízsét csak növelte. Emellett jó családapa, férj és üzletember, kellő összeköttetésekkel és önbizalommal. Ambíciói elérésének egyik hatásos eszköze a nyilvánosság bevonása, hiszen a közszereplés nagymértékben fokozza tekintélyét.³³

Színes, feltűnő, nagyméretű házához méretes telek, udvar tartozik. A pazarul és eklektikusan berendezett szobák (nappalik, hálók, gyerekszobák) bútorai, tárgyai között a drága porcelánok, kristályok mellett megférnek a búcsús emlékek, kegytárgyak, művirágok is. Dominálnak az erős hatások: színek, felhalmozások. Az ultramodern berendezésű konyhában nem főznek (erre a célra az előtérből elkerített részt használják), a perzsaszőnyeggel kibélelt fürdőszobában a kádat díszes terítő takarja. Néhány fényképfelvétel³⁴ a lakás belső elrendezését dokumentálja. A csatkai búcsúban vett „aranykeretes” Jézus és Szűz Mária témájú szentképekkel és művirágokkal díszített előszobából egy bordó függönnyel elválasztott boltíves ajtó vezet a szintén bordó–fehér étkezőbe és nappaliba, a reprezentáció terébe. A fal mellett egy bőrkanapé áll, a másik oldalon fehér bársozékény, nyitott polcain üvegporhakkal. A bárpulton értékes és díszes porcelán vázába művirágcsokrokat helyeztek. A művirág erőteljesen uralja a teret, a bútorokon, a falakon, a bejárat melletti esztergált fa virágtartókon zöldek, muskátlik és futómuskátlik, rózsák és futórózsák, lila akácok, tarka krizantémok és gerberák kavalkádja. A nappali berendezése a lila–kék–zöld összeállítású ülőgarnitúra, hasonló árnyalatú szőnyeggel, díszpárnákkal és terítővel. A dohányzóasztalon és a sarokba helyezett fehér fésűlködőasztalon további porcelánok és művirágcsokrok szolgálnak díszül. A bejárat melletti fehér, esztergált, álló fapalcra embereket és állatokat (kutyákat, macskákat, madarakat, kakasokat) ábrázoló nappalikat és értékes porcelánokat, vázákat halmoztak fel. A helyiség kiemelt díszje a porcelánvirágokkal keretezett dísztükör. A nappali mennyezetét díszes csillár, a teret pedig a Pecsók házaspár nagyméretű, bekeretezett fényképe uralja.³⁵ Néhány felvétel újabb szobabelsőt mutat sötét tónusú, vásárokon beszerezhető, mintás ülőgarnitúrával, piros árnyalatú szőnyeggel, terítővel, díszpárnákkal. A dohányzóasztal felső és alsó lapján további értékes porcelánok egész sora látható. A számos szoba közül a megszületendő unoka számára is berendeztek egy modern gyerekszobát.

A színesfém-kereskedő családjának jómódját öltözete is tükrözi. Ruházatuk tiszta, asszonyaik izlésüknek megfelelően divatosak, hajuk festett, körmük lakkozott, ápoltak. Mindkét nem viseli a hivalkodó arany ékszereket, kiegészítőket. A mobil telefon a család mindennapi használati eszköze, de a gépkocsik sem kizárólag státuszjelzők,³⁶ fontos munka- és közlekedési eszközök is.

Összefoglalás

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy nem rendelkezünk kellő mennyiségű adattal a kaposvári romungró csoport belső szerkezetéről, működéséről, családi, rokoni és szomszéd-sági kapcsolatairól. Hagyományaiknak, kultúrájuknak csupán a látványosabb elemeit írtuk le. Azokat, melyeket magukról a kívülállók számára megmutatnak, lényegesnek tartanak, vagy egy-egy nyilvános esemény során feltárni szándékoznak/kényszerülnek. Mindennek oka lehet a másik féllel szembeni tartózkodás, bizalmatlanság, a kölcsönös előítéletes magatartás.

³³ A nyilvánosság eszközét alkalmazta Balogh Dezső a legidősebb lánya esküvőjén, az apósa temetésén és kriptaavatásán is.

³⁴ A felvételeket mobil telefontal Puskás Béla készítette.

³⁵ Ugyanez a fényképfelvétel jelenik meg a kriptán is.

³⁶ Jóllehet kihangsúlyozzák, hogy „ők soha nem járnak busszal, mint legtöbben a telepen”.

A bemutatott romungró család idillt és extremitást sugalló öltözete, ékszerei, élet- és lakáskörülményei, táplálkozási szokásai, tékozló ünnepei tevékenységükből fakadnak. A fém-, elsősorban a színesfém-kereskedésből. A felhalmozás, a változó értékrendszer és ízlésvilág hagyományaik átértékelésével jár, időleges anyagi biztonságukról tanúskodik. A mulandó szerencse, a megkopott csillogás, az eltékozolt vagyon mindennek ellentétébe fordulhat át. Rákényszeríti a családot a rokonok támogatására, vezető státusuk feladására. Példa erre Horváth István Picsók kártyaszervenvedélye következtében megfogyatkozott vagyona, vagy az elmúlt évtizedben még az igen jómódú Dörömböző familia egyik tagjának napjainkra elhagyott és elhanyagolt kriptája.

E csoportnál a munka és a pihenés, a szórakozás élesen elkülönül, a mintaadók – legyenek azok más csoport tagjai, eltérő kultúra képviselői vagy médiasztárok – utánzása kultúrájukat idegen elemekkel szövi át. Az emberi kapcsolatok felhígulása, az egymás iránti szolidaritás csökkenése a közösség erejét is csökkenti, a szerencse megkísértése anyagi biztonságukat labilissá teszi. Az egyén csoportjában elfoglalt pozícióját, elismertségét, tekintélyét egészségi állapotán, vagyoni helyzetén túl „szerencséje”, ügyessége, képességei és adottságai határozzák meg, amelyek az évek során változhatnak. A gyorsan gyarapodó, felemelkedő családokat fenyegeti a lesüllyedés esélye és veszélye, amely sértetté, elutasítóvá, kirekesztetté teheti a csoport tagjait. Finanziális jelképeik üressé válhatnak, a konfliktusokat nehezen kezelők megnyilvánulási formái csoporton belül és azon túl is feszültségeket, közfelháborodást válthatnak ki. A család mérete, kiterjedt rokoni kapcsolatai, a közöttük lévő viszonyok meghatározzák az egyén csoportstruktúrában betöltött helyét és szerepét, hatnak az előnyösebb pozíciók megszerzésére és megtartására. Csak azok érezhetik viszonylagos biztonságban magukat, akik képesek a változásokhoz, a mindenkori helyzethez alkalmazkodni.

A kisebbségi lét meghatározza az egyén viszonyát a munkához, életvitelét, kapcsolatrendszerét. Az eltérő magatartásformák hatással vannak a csoporton belüli és azon kívüli kapcsolatokra. A média más életmódmintákat kínál, és ez átalakítja a csoport fogyasztási szokásait. A közlekedési viszonyok és eszközök változásával formálódik, átalakul a csoport életvitel, a nem romákkal való kapcsolata. Az új kommunikációs eszközök megjelenésével pedig kitágul számukra is a világ, lecsökkennek a távolságok.

A lakáskultúra szempontjából úgy tűnik, Balogh Dezső családjában a szép, az értékes tárgyak iránt legnagyobb az érdeklődés. A tárgyak is reprezentációs funkciót töltenek be. Még a használati tárgyak is – mint az egyszerű kerámiavázák – dísz tárgyként jelennek meg a díszítésre szánt művirágcsokrokkal együtt. Ez utóbbiak kedvelése a természeti állapot közelségére utal. Otthonuk díszítése esztétikai ízlésüket is tükrözi. A kedvelt színek: a kék, a zöld, a piros és a lila. A család él a piacgazdaság-adta lehetőségekkel, aktívan részt vesz a közvetítő kereskedelemben. A színesfémeken kívül értékes porcelánnal, kerámiatárgyakkal is kereskednek. Ez utóbbiakat Erdélyből³⁷ szerzik be kedvező áron, és a nekik tetsző darabokkal lakásukat díszítik. Ezzel is magyarázható a felhalmozás, a régi és az újabb stílusú, díszítményekben gazdag dísz tárgy-gyűjteményük. Természetesen az újabb, korszerű tárgyak, kellékek is lakáskultúrájuk részei.

A halottvirasztás a kecelhegyaljai romungróknál is a nem mindennapi érintkezés, találkozás, kapcsolattartás alkalm. Közösségi, profán, nem hivatalos jellege ellentétben áll a temetéssel, amely már hivatalos és vallási jelleget is ölt. Míg a virasztás a személyes szférában (a családi háznál) és a „fajtabeliek”, a rokonság és a szomszédság részvételével történik, addig a temetés olyan nyilvános esemény, amely lehetővé teszi a lakosság, az idegenek bekapcsolódását. Mind a temetést, mind a kriptavatást úgy megszervezik meg, hogy minél nagyobb legyen a passzív, nem roma résztvevők száma.

³⁷ Információim szerint talán a szatmári kézművesektől vásárolják az árut.

A kiemelkedő személyiség halálakor az események megjelenítésének fontos eszköze a nyilvánosság bevonása. A helyi televízió felvételről közvetíti a szertartások fontosabb részeit. Az alkalom a hétköznapi használati tárgyakat is sajátos jelentéssel ruházza fel, amelyek a halott és családja rangjának kifejezőivé válnak. A hintó, a virágkoszorúk, a gyertyák, a nippes, a pohárkészletek, a kártya, az ostor stb. szimbolikus értelmet kapnak. Ugyanezt szolgálták a hosszú ideig tartó előkészületek, az avatási kellékek is. A sírhely, a kriptá pedig magát a halottat reprezentálja. Az elhunyt két évig tartó betegsége megnövelte a rákészülési időt, így megnőtt a ráfordítás mértéke is. Ez is emelte a temetés fényét, az elhunyt vagyónának kijáró formát.

A vajdaavatás az elhunyt após, a nagytekéntélyű családőfő kriptáavatása köré szerveződik, ezzel is növelve az „új vajda” csoporton belüli elfogadtatásának esélyét. Az alkalom üzenetének hordozói azok a kódok, eszközök, melyek a családi, a közösségi és a vallási keretet adják. A virrasztás és a temetés az aktív résztvevők magas számával elsősorban a csoportazonosság tudatát erősíti. A kriptáavatás – mint a régi vezetőre való emlékezés –, és a vajdaavatás – mint az új vezető legalizálása – elsősorban családi vonatkozású, és a közvéleménynek szól.

Irodalom

- BALOGH LÁSZLÓ 1973: Cigányok Somogyban. Somogy 3: 98–103.
- BARNA GÁBOR (szerk.) 1993: Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században. Cigány Néprajzi Tanulmányok 1. Mikszáth Kiadó. Salgótarján.
- Cigányok. 1998: Somogy Megye Közgyűlése. Előterjesztés. Összeállította a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola kutatócsoportja. Kaposvár.
- FRASER, ANGUS M. 1996: A cigányok. Osiris. Budapest.
- PRÓNAI CSABA 1995: Cigánykutatás és kulturális antropológia. (Rövid vázlat) In: Kulturális Antropológiai Cigánytanulmányok I. Budapest–Kaposvár.
- SZAPU MAGDA 1981: A kaposszentjakabi oláh cigányok hiedelemvilága. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár. 127–138.
- SZAPU MAGDA 1984: Halotti szokások és hiedelmek Kaposszentjakabon az oláh cigányoknál. Ciganisztikai tanulmányok 1. kötet. (Szerk.: Kriza Ildikó) MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest.
- SZAPU MAGDA 1985: Mesemondó és közössége. Ciganisztikai tanulmányok 4. kötet. (Szerk.: Kriza Ildikó) MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest.
- SZAPU MAGDA 1991: A telepí cigányok. I–II. In: Somogyország. Kaposvár.
- SZAPU MAGDA 1997: A mesehagyományozás folyamatának törvényszerűségei Kaposszentjakabon. In: Cigány néprajzi tanulmányok 6. Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. (Szerk.: Bódi Zsuzsanna) Magyar Néprajzi Társaság. Budapest. 174–183.
- SZAPU MAGDA 1998: Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon. In: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Tanítók Kiskönyvtára 9. (Szerk.: Kovalcsik Katalin) BTF – IFA – MKM. Budapest. 371–387.
- SZEGŐ LÁSZLÓ (szerk.) 1983: Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek. Budapest.
- SZUHAY PÉTER, BARATI ANTONIA (szerk.) 1993: Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”. Antropológiai fotóalbum. Budapest.
- TÁLOS ENDRE 1998: A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (Szerk.: Kovalcsik Katalin) Tanítók Kiskönyvtára 9. BTF – IFA – MKM. 295–302.
- VEREBÉLYI KINCŐSÓ 2005: Minden napok, jeles napok. Hétköznapiak és ünnepek a népszokások tükrében. Timp Kiadó. Budapest.
- VEREBÉLYI KINCŐSÓ 2005: Szokásvilág. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen.

Voivod is who claims to be voivod. Irregular voivod initiation at a Romungro Gipsy group of Kaposvár

MAGDA SZAPU

My descriptive analyzing work is centered on the inauguration of the crypt erected to the memory of one of the most prestigious members of the Romungro Gipsy group living at Kaposvár, at Southern Transdanubia, in comparatively low number, as well as on the public election and initiation of the new voivod associated with that outstanding event. For the purpose of evaluating the significance, novelty and tradition creating character of the events I outline the antecedents which serve for the better understanding of the plot: the vigil-keeping and burial after the death of the previous voivod, István Horváth. I present the specific features of the culture different from that of the environs of the said family and group, as well as the person and living conditions of the "new voivod", Dezső Balogh. The outstanding events associated with the turning-points of the family's life - wedding, burial - are occasions, which receive, by rising above the everydayness, a special, emphatic and symbolical significance. We possess comparatively few data on the internal structure, activity, family, kindred and neighborhood connections of this Romungro group of Kaposvár. Merely the more spectacular elements of their traditions and culture have been described, those which they show about themselves to the outsiders, they consider to be essential or the intend/are forced to disclose during certain public events. The cause of all this can be the reservedness, distrust and the conduct full of mutual prejudices against the other party. The clothing, jewels, living and housing conditions, eating habits and lavish feasts suggesting idyll and extremity of the Romungro family presented derive from their activities, that is from trading in metals, primarily in precious metals. The accumulation entails the revaluation of the changing system of values and the world of tastes, it witnesses to their temporary material security. The transitory luck, the worn-out glamour, the wasted wealth can turn into contrast with all this. They force the family to support the relatives, to abandon the leading statuses. An example of this is the wealth of the deceased voivod diminished in consequence of his passion for playing at cards or the crypt abandoned and neglected during these days of one member of a family so well-to-do in the past decade.

At this group the work and rest, entertainment are sharply separated, the imitation of those setting a model - should they be the members of another group, the representatives of a different cultures or media stars - intersperses their cultures with strange elements. The dilution of the human relations, the lessening of the solidarity with one another reduce the strength of the community as well, the temptation at the luck renders their material security unstable. The position of the individual occupied in his group, his recognition and prestige are determined by his "luck", dexterity, abilities and capabilities in addition to his health condition and financial situation, which can vary over the years. The quickly growing, rising families are threatened by the chance and danger of debasement, which may make the members of the group wounded, uncooperative and excluded. Their financial symbols can become empty, the forms of manifestation of those handling the conflicts with difficulty inside and outside the group can cause tensions and general indignation. The size of the family, its extended kindred connections, the relations among its members determine the place and role occupied by the individual in the group structure, have an impact on the acquisition and maintenance of the more advantageous positions. Only those can feel themselves in a relative security who are able to accommodate themselves to the changes and the current situation.

*Picsók temetés. Gyászhintó vitte a koporsót, akárcsak „Jimmyét”.
(Fotó: Puskás Béla)*

*A sírhelyhez vezető utat rózsával
szegélyezték.
(Fotó: Puskás Béla)*

*Az egyenként háromszáz szál rózsából,
gerberából kötött koszorú alapanyagát
Hollandiából hozták a temetés reggelén.
(Fotó: Puskás Béla)*

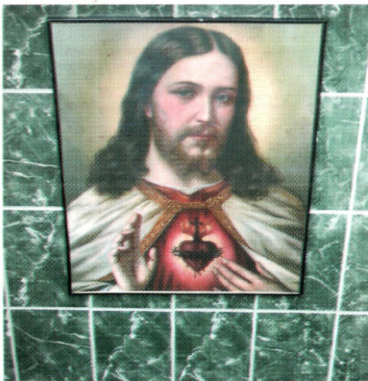
*A halottat nagy pompa közepette üvegekoporsóban ravatalozták fel.
(Fotó: Puskás Béla)*

*A köztiszteletben álló halott díszes „otthona” biztosítja az evilágiban megszokott túlvilági életet. Az „ablak” elé függönyt tettek.
(Fotó: Puskás Béla)*

A sarokba kis polcot állítottak virággal, kegszoborral, lovat ábrázoló nippel, poharakkal, kávéscsészével és egy pakli kártyával. (Fotó: Puskás Béla)

*A másik oldalra szentkép került.
(Fotó: Puskás Béla)*

*A koporsó helyén „ágyat” formáltak, mellé egy fogasra két új öltönyt helyeztek el.
(Fotó: Puskás Béla)*

*A kripta („a felépítmény”), melyet a gyászév leteltével avattak fel.
(Fotó Gőzsy Gáborné)*

*Picsók kriptaavatásán csak a szűk család
vett részt. Unokái és dédunokái egy
csoportban. (Fotó Gőzsy Gáborné)*

*Az unokák és a dédunokák gépkocsival
érkeztek a kriptaavatásra.
(Fotó Gőzsy Gáborné)*

Az özvegy.
(Fotó Gőzsy Gáborné)

A tehetős színesfém-kereskedő, Balogh Dezső, a vő súlyos arany ékszerekkel „feldíszítve” készült a vajdaavatásra.
(Fotó Gőzsy Gáborné)

Picsók legidősebb lánya, Balogh Dezsőné a kripta előtt.
(Fotó Gőzsy Gáborné)

A vajdaavatás. Egy távoli rokon átadja az új vajdának a „Kecelhegyi vajda” feliratú szalagot. (Fotó Gőzsy Gáborné)

Húsvéti népszokások és hímes tojások Somogyban

IMRÓ JUDIT

Szabadtéri Néprajzi gyűjtemény, 7477 Szenna, Rákóczi u. 2.

E-mail: imrojudit@citromail.hu

IMRÓ J.: *Easter folk customs and painted Easter eggs in Somogy.*

Abstract: In Somogy County a great number of customs is connected with the scope of the Easter holidays, which lasts from Palm Sunday preceding Easter until Low Sunday following the former. The most important requisite of the Easter customs is the painted Easter egg, the most of the preparation techniques of which was known also in Somogy. The most popular one of them was the decorative mode with wax writing, in which case geometrical patterns were applied onto the egg. The common onion skin infusion was used as a painting matter. The shepherd families were fond of the scratching process. The painted Easter egg was a gift, the godparents gave it to their godchildren.

Keywords: scope of Easter holidays, Easter folk custom, food consecration, wax writing, fictile art, scratching, geometrical pattern, freely drawn pattern, common onion skin painting liquid, godchild, Easter present, bowl with a bottle of wine, candy and fruit sent to the chosen friend of a girl at Easter time.

Somogy megye húsvéti népszokásairól és a megyében ismert tojásdíszítési módokról az első részletes tájékoztatást Malonyay Dezső híres könyvsorozatának harmadik részéből ismerjük. A Balatonvidéki magyar pásztornép művésze címmű, 1911-ben megjelent kötet ismertetést ad a Balaton-melléki, a lengyeltóti járásból való, és kaposvári hímes tojásokról. A tárgykörben újabb összefoglaló tanulmánnyal Gönczi Ferenc jelentkezett 1937-ben. Somogyi gyermek című könyve még az élő szokásgyakorlatot alapul véve foglalja össze a gyermekkor húsvéti ünnepkörre is kiterjedt hagyományait. A somogyi tojás-hímzésről Knézy Juditnak 1971-ben jelent meg tanulmánya, amely a fő díszítési eljárásokat ismerteti. A tojás-hímzés technikájáról és díszítménykincséről napjainkban is legteljesebbnek tekinthető összegzést Györgyi Erzsébet adta 1974-ben a Néprajzi Értesítő hasábjain.

Húsvéti népszokások

A húsvét a kereszténység egyik legnagyobb ünnepe, emlékezés Jézus Krisztus feltámasztására. Napját a niceai zsinat 325-ben a tavaszi napéjegyenlőséggel, március 21-ével egybeeső, vagy azt követő holdtölte utáni első vasárnapban határozta meg. Így a húsvét március 22-e és április 25-e közé esik. Meghatározza a többi mozgóünnep idejét is: farsangvasárnap húsvét előtt 7 héttel, virágvasárnap húsvét előtt 7 nappal, áldozócsütörtök húsvét után 40 nappal, pünkösd áldozócsütörtök után 10 nappal következik.¹

Somogy megyében a húsvéti ünnepkör első szokása a virágvasárnaphoz kapcsolódik, az általános katolikus szokásgyakorlattal megegyezően ez a barkaszentelés napja. A Balaton-mellékén a barkaágot szalagokkal díszítették, úgy vélték, hogy „a szalagok a dagadt testrészt gyógyítják”.² Eseményekben bővelkedik a nagycsütörtök reggelétől nagyszombat reggeléig tartó időszak is. Ebben az időben nincs harangozás, mert a hagyomány szerint a harangok Rómába mennek. A somogyi német települések iskolás gyermekei körében gyakori volt a mirácsolás, magyarul kerepelés. A gyermekek kereplőkkel járták a falut, ezzel jelezték a harangozás megszokott idejét. Minden ház előtt térden álltak, és mondták a „Mirácsi,

¹ Tátrai 1990. 148.

² Jankó 1902. 420.

mirácsi áve Mária” kezdetű szöveget.³ Pontos jelentését már az 1930-as években sem ismerték, de joggal kereshetjük ebben a mondásban a 'die Ratsche', azaz kereplő jelentésű német szót. A szintén német eredetű Bizén a kerepelést merácsolásnak mondták. Amikor befejeződött a kereplés, az iskolás gyerekek munkájuk jutalmául 1–2 tojást kaptak. A hagyomány Bizén sajátos módon ért véget. Az egyik háznál a merácsolók záptojást kaptak. Dühükben hozzácsapták a ház falához. A gazda megharagudott rájuk, és a következő évben már felkerült a bizei templomtoronyba a kereplő. Ezzel véget ért a szép régi szokás.⁴ A katolikus családok vallásos ünnepi készülődéséhez tartozott nagypénteken a templomban a szent sír elkészítése, nagyszombat éjjelen a feltámadási körmenet, húsvétvasárnap reggel az ételszentelés. A reformátusok a nagypénteki és a húsvétvasárnapra istentiszteleten vettek úrvacsorát. Azokban a falvakban, ahol a gyász színe a fehér volt, azt öltözték magukra a nagypénteki istentiszteletre. Ezt az öltözéket gyónóruhának is nevezték. Ez a viseletet a legtovább – egészen az 1950-es évekig – Csökölyben, Babócsán és Somogyacsán hordták a középkorú és idős asszonyok. Bálint Sándor tanulmányaiban többször is említést tesz a csökölyi református és katolikus lakosság egymás vallása iránti tiszteletéről. A református asszonyok nagypénteken meglátogatták a szent sirt, a katolikusok pedig kóstolót küldtek a szentelt sonkából.

Az ételszentelésre a katolikus családoknál mindig sor került. Amennyiben nem volt a faluban templomuk, akkor a legközelebbi katolikus településre vitték. „Húsvét vasárnap reggel a sonkával, meg a többi szenteltetnivalóval elviszik a tojást is a korai misére. Mielőtt elindultak volna, otthon figyelmeztettek arra, hogy jól igyekezzenek hazafelé, mert aki előbb ér haza, annak előbb fogy el az aratása. Na, volt is hazafelé nagy igyekezet. Amikor a miséről hazaérkeznek, megreggeliznek. Minden családtagnak kellett belőle enni. A tojást be kellett mártani a szentelt sóba. Ha kevesebbet festettek, akkor úgy is volt, hogy egy tojást négyfelé szeltek föl, mert aki nem evett a szentelt tojásból, annak biztosan megfájdult a torka”.⁵

Általános szokásként élt Somogyban, hogy a keresztszülők húsvétkor megajándékozzák keresztgyermeküket. A 20. század első évtizedeiben ez az ajándék rend szerint hímes tojás és alma. A legszebb almákat már ősszel félretették erre az alkalomra. A két világháború közötti időszakban a tojás mellé gyakran került narancs, vásári mézesbáb, apró csokoládé, az 1960-as évektől játék, könyv is. Húsvét vasárnap vagy a keresztgyermek látogatta meg keresztszüleit, vagy a felnőttek a keresztgyermeküket. Nemespátrón, Magyaratádon a falu főterén került sor az ajándékozáásra a húsvétvasárnap délutáni istentisztelet után. A református magyarok mellett a magyar és német evangélikusok a keresztelőre sok komapárt hívtak Somogyban is, így egy gyereknek lehetett akár 12–18 keresztszülője is. Ma már a protestánsok sem hívnak sok komát, de a húsvétra szánt holmik azonban egyre értékesebbek lesznek. Az ajándékozás általában 12 éves korig tartott, ez egybeesett az elemi iskola elvégzésével, illetve a konfirmációval. Néhány településen ez az időpont egészen a fiatal felnőttkor kezdetéig kitolódik. Balatonbogláron a leány vagy a legény egészen a lakodalmáig számíthatott az ajándéokra, amely ezen a településen 10 hímes tojást jelentett. Néhány zselici faluban – Szilvásszentmártonban, Patcán és Szennában – is hasonlóképpen meghosszabbodott az időhatár. Napjainkban is ezekben a falvakban a hagyománytisztelő keresztszülők általában 20 éves korukig, ritkábban a házasságkötésig ajándékozzák meg keresztgyermeküket. Így gyakran előfordul, hogy az egyetemista lányok–fiúk is megkapják az említett falvakban divatosnak vélt nagyméretű, széles selyemszalaggal átkötött csokoládétojást 5–10 ezer forint kíséretében.

³ Gönczi 1937. 252.

⁴ Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattár 882. (a továbbiakban RRM NA)

⁵ RRM NA-310.

Húsvét vasárnap délutánja volt a falusi gyerekek egyik legemlékezetesebb játszási alkalma. Az ünnepre való tekintettel – a gazdák mellett – gyermekeiket a játszóra a napszámos és cselédszülők is elengedték. Csurgónagymartonban a közös játékok helyét Húsvét-kertnek nevezték.⁶

Gönczi Ferenc Somogyi gyermek című könyvéből – melynek alcíme megfogalmazza az író szándékát: „A somogy megyei földművesnép gyermeknevelési módjának s a gyermek különböző szokásainak leírása – van legtöbb ismeretünk az 1920–30-as évekbeli falusi népeletről. Gönczi részletesen beszámol arról is, hogy a hímes tojással hogyan játszottak a korabeli gyerekek. A legegyszerűbb a tojáscserelés, amelynél a tojást ketten egymás között kicserélték ezzel a mondással: „csere-bere fogadom, hogy többet vissza nem adom.” Több településen gyakran játszottak „tojásfogadást”, ami ügyességi játék. Ennél a két gyerek egymástól 8–10 méterre állva dobálta egymás felé a hímes tojásokat. Mind a ketten egyszerre dobtak, vigyázva arra, hogy a tojások egymást kikerüljék. Amelyik a feléje dobott tojást nem kapta el, elejtette, az első esetben egy lábra állt, a másodiknál egy térdre, azután mind a két térdére térdelt, negyedik esetben hasra fekszik, azután hátra fordul, s ugyanazt teszi sorrendben a tojás kapásánál követett hibáknál, mint az előbbinél, végül bal-, azután jobb kézzel kapnak a tojás után. Dél-Somogy egyes községeiben a dobálásnál négyen is összeálltak, és keresztben dobálták egymásnak a tojást. Ennek a játéknak Pata községben „csingázás” a neve.

Somogyban a legáltalánosabb tojással való játék „kókázás” vagy „kókányolás” néven volt ismert (a–b ábrák). Többféle módon játszották: néhol zsebkendőbe takarta a tojást a két gyerek – általában fiúk játszották, és azt mondták, „koccintsunk”. Ha a tojás héja betört, az illető a magáét megette. A fiúk kedvelt játéka volt, hogy a játékos társa tojásába igyekezett egy kis pénzérmét, általában kétfillérest vágni. Ez nem ment könnyen, gyakran 5–6 kétfillérest is elvesztegettek, míg egyik bennmaradt a tojásba. Kiliti községből ritka szokásról számol be Gönczi. Húsvét másnapján a Csőrioldali hegyre mennek a gyerekek, s ott magasra dobálják a tojást, és „legurgatták” a hegyről, végül elfogyasztották.⁷ Nemespátrón a délutáni játék neve „kisasszonyozás”. Ez szintén tojásdobáló ügyességi játék, csak lányok játsszák.

Húsvétvasárnapot egy héttel a fehérvasárnap követi, amely a húsvéti ünnepkör befejezése. A naphoz a komaválasztás hagyománya kapcsolódik, amit Somogyban komázásnak, a megye kisebbik, délnyugati részén mátkálásnak neveztek. A komatál küldés a lányok barátságának szertartásos megerősítése, a komatál a barátság megkötésének jelképe. A szokás lényege az élet végéig tartó barátnő kiválasztása és a barátság ünnepélyes megkötése. A komázás az 1950-es évekig élő szokásgyakorlat volt. A mátkatál – vagy komatál – alapja egy fehér levesestányér, amely közepére fél literes üvegbe bort raktak. Az üveg nyakára „karikós” fánkot akasztottak, az üveget körberakták 8–10 hímes tojással. A komatálra került még alma, narancs, sütemény is. Kertész József a 1900-ban a Nagyatádon és Mihálydon fehérvasárnap tapasztalatakról tájékoztatta az Ethnographia olvasóit. „Ezen a napon 15–17 éves lányok „létanyo” (litánia) előtt, néha után, szép ünnepi ruhában az istenháza előtt, vagy egymás lakásában felkeresik azokat a leányokat, akikkel komálni akarnak. Ilyenkor szép fehér „porczolán” tányérra egy kis palaczk bort, köréje pedig két hímes tojást és egy-két perezet tesznek. Ha aztán szép fehér kendővel le is takarták, vagy maga a lány viszi el, vagy valaki mással küldi el kiszemelt barátnőjének”.⁸ Az 1920-as években Gönczi megfigyelése szerint változott, értékesebbé vált a tál tartalma: „a rangoskodóbbak újabban mellút, csattot, vagy gyöngyöt is raktak a komatálba.” Az elkészített tálal tarka selyemkendővel és pántlikákkal takarták le. A komatálal vagy maga a nagylány vitte el a kiválasztot-

⁶ Knézy 1971. 66.

⁷ Gönczi 1937. 256.

⁸ Kertész 1900. 423.

takhoz, többnyire azonban erre az alkalomra felkért egy kislányt, hogy azt juttassa el üzenet kíséretében. A Dráva-menti Darányban is közvetítőre bízták az ajándék széthordását. „A mátkatálos 10–12 éves leány egész estig jár s gyakran 40–50 házat bejár, többszörösen összeviszza cserélve a tálban lévő tojásokat, süteményeket stb. s ugyanannyiszor a kiivott bort feltöltve.”⁹ Komatál küldésére nemcsak fehérvasárnap került sor. Lévainé Gábor Judit kutatásai szerint Látványban húsvét hétfőn kezdték, és a tál minden vasárnap továbbment. Négy-öt vasárnapig járt a tál, egészen pünkösdig. Aki utoljára kapta meg, visszaküldte az elsőnek. Mindenki kicserélt valamit belőle. „A tálát csipkés kendővel leterítve úgy vitték, mint a kigyereket”¹⁰ (d. ábra). A komatálát nemcsak lányok küldték lányoknak, hanem ritkább alkalommal korban hozzájuk illő fiúknak is kedveskedtek vele. Ugyancsak Lévainé Gábor Judit tanulmányából tudjuk, hogy a legényeknek szánt komatálba zsebkendőt, nyakkendőt tettek, akik azt pénzzel viszonzták. Magyaregresen ha leány küldte leánynak a komatálát, abban csak „cserép fánk vót jól megcukrozva”. Ha a leány legényt is választott komának, arra a tálra a „cserépfánk” (csörgefánk) mellé egy főlzalagozott üvegbe bor is került. A fiatalember néhány nap múlva viszonzta, „süttetett az édesanyjával jó lukas kalácsot, osztán a tál közepire tött egy pénzt, amilyen tött tüle.”¹¹ A Balaton mellett, Ószödön a díszes zsebkendőbe behímézték a koma nevét is. Gönczi talált arra is példát, hogy néhány faluban – Horvátkúton, Zalán – a legények is küldtek egymásnak komatálát. Az átadás mindenütt vers kíséretében történt. Az ismertek közül a Buzsákon gyűjtött a legszebbek egyike. „Komatálát hoztam, meg is aranyoztam, / Koma küldte komának, / Fogadja el magának! / Ha nem fogadja el magának, / Visszaviszem azon az úton, ahol hoztam! / Mást keresek komának/ Ki a bajban velem búsul / Örömben velem derül. / Magát pedig meg nem látja, / Mintha nem lett volna pajtása / Komatálát hoztam, meg is aranyoztam / Koma küldte komának / Fogadja el magának / Ezt kéri Varga Julcsa.”¹² A szokás ritkán előfordult még a 60-as években is. Nagyberkiben a komatál tartalma ebben az időszakban 5 hímes tojás, 3 narancs, nagy csomag tojás cukor és tábla csokoládé.¹³

Somogyi hímes tojások

Az egész magyar nyelvterületen a húsvéti népszokások legtöbbszörénél a tojás, és főként a díszített, a hímes tojás a szokások elengedhetetlen tartozéka. A tojás jelentőségét Andrásfalvy Bertalan így foglalta össze: „A keresztényeknek a tojás jelképezi a sírba bezárt, megölt Jézus Krisztust is, aki húsvét vasárnapján feltöri a lepecsételt sír-zárat és diadalmasan feltámadva megváltja a világot a haláltól. A húsvét ünnepe tavasszal van, a természet újjászületésének, feltámadásának időszakában, amikor a földbevetett magok is elhalva kicsíráznak, szárba szöknek és kivirágoznak. Az élet és a feltámadás jelképe a tojás, az élet, a feltámadás ünnepe a húsvét. Ezért kapcsolódik nálunk és Európában az egész keresztény világban tojás a húsvéthoz. A húsvét ünneplésének ez a legfontosabb eszköze, jelképe, ajándéka. A húsvét jelenti egyben a hosszú, és a középkorban még igen szigorúan megtartott nagybőjti várakozási időnek is a végét. Az első igazán tápláló étel a bőjti sovány koszt után a tavasszal bőségesen rendelkezésre álló tojás. Ezért a bőjtöt feloldó húsvéti hajnalon nem hiányozhatott a megszentelésre váró ételek kosarából.”¹⁴

Bod Péter 1761-ben megjelent könyvében az alábbiak szerint összegezte a húsvéti tojás lényegét:

⁹ Gönczi 1937. 259.

¹⁰ Lévainé 1963. 230-258.

¹¹ RRM NA-946.

¹² RRM NA-90.

¹³ RRM NA-1979.

¹⁴ Andrásfalvy én. 5.

- „1'. Hogy tsak Husvétkor tselekszik.
- 2'. Nagy örömmel viszik véghez.
- 3'. Hogy adják a gyermekeknek, szomszédoknak, s kivált a kereszt Atyák, Anyák, a magok keresztfioknak, leányoknak.
- 4'. Hogy akkor sokkal inkább észik, mint másszor, melyet bizonyít a sok tojás-haj, melly mindenfelé hever.”¹⁵ Az említett szerző kora óta eltelt közel két és fél évszázad elmúltával is megmaradt a szokás elsődleges szerepe, a húsvéti ajándék.

A szokások történetével foglalkozó kutatók megállapították, hogy a húsvéti tojásból szerelmi ajándék, a locsolásért adott jutalom csak későbbiekben lett, hiszen a locsolkodás Magyarországon csak az 1930-as években vált általánossá. Györgyi Erzsébet véleménye szerint is legrégebbi funkciójának a keresztgyermek megajándékozása tekinthető. Gönczi Ferenc az 1920–30-as években Somogy számos települését bejárta, és ő is tapasztalta, hogy „a nép gyermekei között az ún. húsvéti öntözés egyáltalán nincs meg. A húsvéti ünnep a himes tojással nyújtja a legjellemzőbb s legtöbb szokást.”¹⁶

Az ország területén négy hagyományos technika fordul elő leggyakrabban, írott, karcolt, levélrátétes díszítés és savval maratott díszítés, valamint ezek kombinációi. Ezek közül Somogyban a viaszíró és a karcolt eljárás fordul elő leginkább.

1. Viaszíró díszítés:

A tojásdíszítési eljárások közül paraszti környezetben a legáltalánosabbnak és legarchaikusabbnak az írott technika tekinthető (c. ábra). Somogyban is ez volt a legszeleesebb körben ismert tojásdíszítő mód. A legrégiesebbnek tekinthető, geometrikus mintakincs legnagyobb része is ezzel az eljárással készül. Györgyi Erzsébet véleménye szerint az írókás kerámiadíszítéssel mutat hasonlóságot. Ehhez az írókára, „gicára” volt szükség. A gica egy kis kézbeillő fabotocska, általában mogyorófa ágból készítették. A botocska hasítékába egy kis csövet szereltek piparézből, vagy vékony bádogból, esetleg cipőfűző végéből. Az írott himes tojás a következőképpen készül. (A módszer egyébként egy textildíszítő eljáráshoz, a baticoláshoz hasonlít.) A langyos tojásokra a meleg méhviaszba mártott gicával „megírják” a mintát. „Gica is kell, afféle kis írószerszám, tojáscifrázó. Ami szintén odahaza készül meg, hajlékony pipa rézből, vagy gyöngye bádogból, hogy össze lehessen sodorni olyanra, mint a szalmaszál, jó a cipőzsinór reze is, mert az is olyan kis cső. Szalma: rézből. Ezt a rézszalmácskát beleszorítjuk valami hasított ágacskaiba, cérnával odahurkoljuk, hogy ne mozogjon, s meg van, kész a gica! Van több, mert az egyik vastagabban csurrant, a másik vékonyabban, egyik jobban kézre áll, mint a másik. A szalmaszál nem lenne alkalmas, mert abban megfagy a viasz, a réz azonban melegen tart.” Az előre megfőzött és lehűtött festőlébe – ami többnyire vöröshagymahéj főzete volt – fél napra, egy napra állni hagyják a tojásokat, majd felfőzik a levéllel együtt. Forralásra azért van szükség, hogy „hogy a szín jobban megfogja a héjját, de azért is, hogy a belseje jól megfőjön, s megehesse a gyerek.”¹⁷ A viaszmaradványokat kisedés után langyos állapotban letörlik puha ruhával vagy kenderkóccal. A viaszminták helye halványsárga marad. A kihűlt tojásokat zsírral vagy szalonna bőrkével fényesítették ki. Ez a tojásdíszítési mód Somogyban, a zselici falvakban kizárólagosnak tekinthető. Néha előfordult, hogy egy-két darabon nem sikerült az írás. „Megesik, hogy a viasz itt-ott „megenyhül” és alája szivarog a festék. Az ilyen foltos tojást nem eresztjük szem elé, nem kedveskedünk véle senkinek, megeszi az ember is itthon, jó öntött salátával.”¹⁸ A selejt protestánsoknál hozzátartozott a nagypénteki, nagyszombati étkezéshez. A katolikusok a böjt elmúltával fogyasztották el.

¹⁵ Dömötör 1979. 98.

¹⁶ Gönczi 1937. 253.

¹⁷ Malonyay 1911. 254.

¹⁸ Malonyay 1911. 255.

Somogyban a viaszírásos technika a legáltalánosabb, a geometrikus felosztású archaikus minták (1–5. ábra) mellett gyakoriak a szabadrajzúak, többnyire virág-ábrázolások (6–9. ábra). A Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében egyedülállónak számít az a hímes tojás, amelyre készítője keresztet rajzolt (10. ábra).

A viaszírásos technikával készült hímes tojások közül nemcsak egyszínű festőlével színezett, hanem több színre festett tojások is ismertek Somogyban. Lábodon a hagymahéjon kívül zöld porfestéket is használtak. Először méhviasszal megrajzolták a mintákat, és lefedték azt a viasszal, amely a végén a hagymahéjtól vörösbarna lesz, Ezután zöld festőlébe tették. Száradás után újra írták a világosan maradó mintát, és a zöldnek szánt részt fedték le viasszal. Ezután került sor a hagymahéjas festésre (11–12. ábra). Az 1960-as évek közepén a lábodiak számon tartottak még egy eljárást az előző évszázad végétől, amely ekkor már csak az emlékezetben élt az egyik gyakorlottnak számító tojásfestő asszony elmondása szerint. „Az édesanyám kéccőhimőset is csinált. Sárga, piros, a fala meg fekete vót. De én nem tudom mögcsinyáni.”

Vésén is ismerték a több színű festés technikáját. A helyi tojásírók közül a leghíresebb Németh Rozália (1911–1996) volt, akit a legtehetségesebb somogyi tojásíróként tartanak számon. Nagy kézügyességgel írókázta, festette a zöld levelű piros virágokat, alapszínként fekete, illetve piros színt használt. Németh Rozália az 1970-es években már országos elismertségre tett szer (13–16. ábra).

A Dráva-mentén élő horvát lakosság is több színű, változatos díszítményű hímes tojásokat készített. A megírt tojásokon méhviasszal bekenték azokat a felületeket, amelyeket pirosra akartak hagyni, és a tojást lila, lilásrózsaszín, vagy fekete, esetleg kék festőlébe tették, ezt követően felfőzték (17–19. ábra).

A viaszírásos technikának ismerjük még egy változatát, amely ritkán fordult elő. Ehhez előre befestették a tojást a hagymalében, és ezt követően írták meg, majd ecetbe mártották. Ezután került sor a főzésre, amely során a viasz leolvadt, és a minta maradt színesen. Buzsákon volt gyakori eljárás.

2. Karcolt díszítés

A karcolt díszítés elsősorban a pásztorcsaládokban, valamint Somogy keleti részén volt népszerű. Hagymalé helyett gyakran használtak tojásfestéket. A megfestett tojásokra bizsókkal – faragókéssel – karcolták a mintát, általában virágot, madarat. Egyes falvakban jobban elterjedt, mint a viaszírásos technika.²⁰ A törökkoppányi asszonyok is ezt a motívumot szerették különösképpen. Ennél az eljárásnál a virág-ornamentika mellett gyakori díszítmény a madár-ábrázolás is, pl. a páva szájából kinövő indás virágtő (20–22. ábra). Ezzel a megoldással díszített tojást más néven „vakart” tojásnak is nevezték. „Polgárember ilyessel nem vesződik, a keze is nehéz hozzá, de bezzeg érti a juhásznép, meg a más pásztorlás is.”²⁰

Karcolt technikájú a „pulitúrozott” tojás is. Főképp iparos családokban készítették a huszadik század első évtizedeiben. Spirituszba sellakkot és festőanyagot tettek. Az előre megfőzött tojásokra kenték rá a színt. Általában egyik oldala kék, a másik lila vagy vörös. Ezt követően karcolták rá a mintát, elsősorban virág-ornamentikát, általában oldalanként különbözőt (23–25. ábra). Ez a technika legtovább Vízváron maradt fenn. Malonyay leírása szerint ilyen tojást nemcsak a lányok-asszonyok, hanem férfiak is készítettek, „pulitéros tojással szoktak kedveskedni választottjuknak a fiatal asztalosok, a „tislérlegények”.²²

¹⁹ Malonyay 1911. 255.

²⁰ Györgyi: 1974. 53-57.

²¹ Malonyay 1911. 259.

²² Malonyay 1911. 256.

3. Levélrátétes díszítés

A levélrátétes díszítés azért is volt közkedvelt, mert nem igényelt nagy kézügyességet, eszköz se kellett hozzá, mégis mutatós húsvéti tojásokat lehetett készíteni a technikával (28. ábra). Falusi, mezővárosi, városi környezetben egyaránt ismerték. Ebben az esetben apró, lehetőleg differenciált szelű leveleket simítanak a nedves tojásra. Ritka szövésű rongyba vagy gézbe kötik, úgy teszik a festőlébe, amely lehetett hagymahéj, de bármely más festék is alkalmas volt a technikához. Miután megfőtt a tojás, a levél helye világos maradt. Malonyay is találkozott, ahogyan írja, ezzel a „másmilyen cifrázási móddal.” A tojást „falévélkével, vadfűvel teliraggatjuk, mint a sebes ember ujját, ronggyal jól bekötözzük, s úgy tesszük a börsönybe. Van amelyik szép lesz, de nem bizonyos. A legtöbb nem igen szokta megvallani a formáját, mert a börsöny alá fut, s nem adja meg úgy a figuráját úgy, mint ahogy kellene.”

4. Savval maratott díszítés

Az előre festett tojásra savval, általában ecettel és sósavval maratják a mintákat. Ez a díszítési mód kevés helyen volt ismert Somogyban.

5. Egyéb tojásdíszítési módok

Már a 19. század végén, 20. század elején is van már híradás arról, hogy a falvakban is feltűntek a hagyományostól eltérő húsvéti tojások. Az „intelligencia” – tanító, jegyző, pap, orvos – közvetítésével megjelentek faluhelyen is a korábban csak városi, mezővárosi környezetben népszerű tojásdíszítő technikák is. „Főstének már faluhelyt is tarkatojást, bolti analinfőstétkkel, van már minden színű, feketétől a hupikéig, árul a zsidó színesfoltos papírost, azzal be kell pólyázni a tojást s csak vizet a papirosra, kész a tarkatojás. Levevős képet is rá lehet kenni a tojásra, mindenféle bolondságot, nemcsak szentképet. Van színes szövépántlikával behúzott tojás, bodzafabéllel díszített tojás.”²³ Gönczi nemcsak a paraszti használatra szánt hímes tojásokat gyűjtötte, hanem a már említett falusi „intelligencia” valamint a városi polgárság által kedvelteket is. A „színesfoltos” papírral készített húsvéti tojás sem követelt ügyes kezeket, és, megfelelt a kor ízlésének (29. ábra).

Már az 1920-as években megjelenik az ecetes festés, általában naturalisztikus virágmintával (31–32. ábra). Ebben az időszakban, 1925-ben készültek Nagyatádon a hazafias érzelmekről tanúskodó hímes tojások is (33–34. ábra).

Ritkán előfordult, hogy a húsvéti tojásra nem került semmilyen díszítmény, csak befestették egyszínűre, falun hagymahéjjal, városban tojásfestékekkel, esetenként belekarcolták a készítés évét (35. ábra).

6. Patkolt tojás

A díszített tojások különleges fajtáját képviselik a patkolt tojások. Az imént felsoroltak a lányok–asszonyok kézügyességét dicsérik, a tojáspatkolás azonban a férfiak leleményességét tükrözi. A kovácsok mellett patkoltak tojást a „fűrő–faragó” férfiak, azaz ezermesterek is. A festetlen, kifújt tojásra apró szegekkel vertek kis patkót, esetenként miniatűr kovács szerszámokat (36. ábra). „Vékonyka vaslemezből valósággal patkót remekel egy-egy ügyes kovácslegény. Istencsodája, hogy a sok babrálás közt mégsem törik össze a tojás vékony héjja.” Malonyay által emlegetett ügyes kovácslegények méltó utóda volt a somogyvámosi Hansel László (1935–2005).

A hímes tojás festésére paraszti környezetben a leggyakrabban a hagymahéj főzetét használták. Ez nemcsak szép színt adott a tojásnak, hanem a hagymalében főzött tojás különösen ízletes volt. Az idős emlékezetében még él a börsöny. Ez eredetileg a vegyes-

²³Malonyay 1911. 256.

kereskedésekben kapható vörös festőanyag a berzsenyfa (*haematoxylon campechianum*) főzete. Gönczi szerint ebben is festettek tojást.²⁴ Lábodon az 1960-as évek közepén is az idősök visszaemlékezésében a börzsöny bolti árúnak számított. Ugyanakkor a legtöbb településen a legöregebbek elbeszélése szerint börzsönynek nevezték a házilagosan előállított vöröses színű festőanyagokat. Knézy Judit bő felsorolását adja a paraszti háztartásokban készített festőanyagoknak. Ezek a következők: hagymahéj főzete, berekfa, szilvafa, lósóska gyökerének, szilvafa, diófa, berekfa, szederfa kérgének leve, sáfrány főzete. Bizonyos színek eléréséhez többféle anyagot kellett vegyíteni, illetve összefőzni. Közülük a legismertebb a vöröshagymahéj főzete, amely sárgás-vörösbarna színt ad, a berekfa, szilvafa, lósóska gyökeréé pirosas színt, különösen, ha hagymalével keverik. A fekete színt úgy érték el, hogy savanyú káposzta levében rozsdás vasat áztattak.

A tojás hímezés motívumkincse Somogyban is nagyon gazdag. A minták elrendezése szempontjából a tojásfelület lehet osztott, valamint osztatlan. A tojásfelületet mértanilag felosztó vonalak szerepe hangsúlyosságát állapította meg Györgyi Erzsébet, aki 1974-ben megjelentette a mai napig legrészletesebbnek tekinthető tanulmányát a tojás hímezés díszítésmotívumáról.²⁵ A legrégebbi daraboknál részekre osztották, a tojás felületét két függőleges irányba körbefutó vonallal két hosszanti mezőre bontották, vagy két hosszanti ívvel futó vonallal négy hosszúságú egyforma mezőre osztva díszítik. A másik mód szerint, egy vízszintesen körbefutó vonalat húzva a tojás derekán két fél tojásra oszlik a felület, és így három díszítési rész adódik: a középvonal és a tojás két csúcsa. A geometrikus díszű tojások legszebbjeinél hosszanti és keresztvonalakkal egész hálószerűen borítják be a felületet. A mértániai motívumok közül leggyakoribbak: a „dobköteles”, „gráblás”, „lajtorgyás”, „villás”, „szökrényes”. A legtöbbnek neve sincs. A tojásfestő asszonyok gyakran válaszolták a minta elnevezése felőli érdeklődésre, hogy nem adtak nevet neki. Szinte mindegyik tájegységen kedvelték az indás mintákat. Egy adatgyűjtő a kaposgyarmati kacskaringós mintákról így ír: „Nagyon szerették a kacskaringósat, a szépen ívelő vonalakat alkalmazni. Talán ez a minta fejezi ki legszébben lelkük hajlékonyságát is: szerették a szépet, a lendületeset, a harmóniát. És ha már az életük nehéz is volt, legalább a hímezésnél kifejezhették gondolataikat.”²⁶ Nemespátrón Szomjas Zsófia összegyűjtötte az 1950-es évek második felében alkalmazott teljes mintakincset, ebből a forrásból ismerjük az elnevezéseket is. Ebben az időben jellegzetes motívumnak számított Nemespátrón a tökmagos, a békalábas, a fenyőágas, a rozmaringos, a „szögfijes” (szegfűs), tulipános, gyertyavirágos, „gyurgyinás”, tölgyleveles, kacskaringós.²⁷

A szabadrajzság, stilizálás felé átmenetet mutatnak a fenyőágas, rozmaringos, csigás vagy kacskaringós minták. Knézy Judit véleménye szerint a régi virágbrázolások foltszerűek, mint a szabadrajzú fehér vászonhímzések kezdetlegesebb somogyi darabjai. Úgy véli, a tojásírásra a vászonhímzések, a cserépedények mintái és a kékfestő minták gyakoroltak hatást.²⁸

A Rippl-Rónai Múzeum néprajzi osztályának napjainkban közel 400 darabot számláló hímes tojás gyűjteményét maga Gönczi Ferenc, a későbbi múzeumigazgató alapozta meg az 1920-as években. Felismerte, hogy a népművészet e múlandó ága is méltó a figyelemre. A tojások legtöbb estben ajándékozás, ritkábban vásárlás során kerültek a múzeumba. A 385 darabos hímes tojás gyűjtemény negyedét, 97 db-ot még Gönczi gyűjtötte. A gyűjteményt az intézmény következő vezetője, Takáts Gyula is bővítette az 50-es években, amelyet a következő évtizedekben Knézy Judit és Kapitány Orsolya néprajzkutató muzeológusok gyarapítottak. Kapitány Orsolya nevéhez fűződik a népi iparművészek által készített hímes tojások gyűjtése is.

²⁴Gönczi 1937. 253.

²⁵Györgyi 1974. 31.

²⁶RRM NA- 310.

²⁷Szomjas 1957-58. 129-130.

²⁸Knézy 1971. 65.

A húsvéti tojásdíszítés népművészetünknek az az ága, amellyel évről-évre a legtöbb ember kapcsolatba kerül. Így Somogy megyében is a tojásdíszítés gyakorisága, még napjainkban is széleskörű elterjedése és mintakincsének gazdagsága megköveteli, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül gyűjtését és megőrkítését.

Ez úton szeretném kifejezni köszönetemet Györgyi Erzsébetnek, aki figyelmemet a téma kutatására irányította, tanácsaival, szakirodalmi tájékozottságával segítette munkámat.

Összegzés

Somogy megyében számos szokás kapcsolódik a húsvéti ünnepkörhöz, amely a húsvétot megelőző virágvasárnaptól az azt követő fehér vasárnapig tart. Ezek közül kiemelkedik a fehérvasárnapon szokásos komatál küldés, amely a magyar nyelvterületen a legtovább ezen a vidéken élt. A húsvéti szokások legfontosabb kelléke a hímes tojás. Az országosan ismert technikák legtöbbször ismerték Somogy tájegységein is. Közülük a viaszrúdos díszítési mód vált legnépszerűbbé. Ebben az esetben többnyire geometrikus minták kerültek a tojásra, de gyakori a virág ornamentika is. Festőanyagul leggyakrabban a vöröshagymahéj főzetét használták. Egyes településeken, főként a pásztorcsaládokban a megfestett tojást karcollal díszítették. Ők a szabadrajzú mintákat kedvelték, a virágábrázolások mellett gyakran előfordul a páva, galamb rajzolata is. A hímes tojás ajándék volt, a keresztszülők ezt adták keresztgyermeküknek, illetve került belőle a komatálba is, ami a lányok barátságának jelképévé vált.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN é.n. Tolna megyei hímes tojások. Szekszárd.
- DÖMÖTÖR TEKLA 1979: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Budapest.
- GÖNCZI FERENC 1937: Somogyi gyermek. 252–259. Kaposvár.
- GYÖRGYI ERZSÉBET 1974: A tojásdíszítés díszítménykincse. Díszítményrendszerezési és értelmezési kísérlet. In: Néprajzi Értesítő LVI évf. 5–85. (Szerk.: Szolnoky Lajos) Budapest.
- IMRÓ JUDIT 2001: Szokások. In: Somogy Megye Népművészete. 413–436. (Szerk.: Kapitány Orsolya – Imrő Judit)
- JANKÓ JÁNOS 1902: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest.
- KERTÉSZ JÓZSEF 1900: Mátkáló vasárnap. In: Ethnographia XI. 422–423. (Szerk.: Munkácsi Bernát – Sebestyén Gyula) Budapest.
- KIRÁLY LAJOS 1995: Kalendáriumi jeles napok népszokásai Somogyban. Kaposvár.
- KNÉZY JUDIT 1971: Somogyi tojásdíszítések. In: Somogyi Honismereti Híradó I. 60–68. Kaposvár.
- LÉVAINE GÁBOR Judit 1963: Komatál. In: Ethnographia LXXIV. 230–258. (Szerk. K. Kovács László) Budapest.
- MALONYAY DEZSŐ 1911: A magyar nép művészete III. A Balatonvidéki magyar pásztornép művészete. 253–259. Budapest.
- Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára. NA–90.
- Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára. NA–310.
- Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára. NA–882.
- Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára. NA–946.
- Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára. NA–1979.
- TÁTRAI ZSUZSANNA 1990: Jeles napok – ünnepi szokások. In: Magyar Néprajz VII. 102–261. (Szerk.: Hoppál Mihály) Budapest.
- SZOMJAS ZSÓFIA 1959–61: A hímes tojás Nemespátrón. In: A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 124–136. (Szerk.: Morvay Péter).

Ábrák jegyzéke

Válogatás a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi fotótárából

- a. Kókányolás tojással. Cserénfa RRM N 7882.
Gönyey Ébner Sándor felvétele, 1931.
- b. Kókányolás tojással. Cserénfa RRM N 7883.
Gönyey Ébner Sándor felvétele, 1931.
- c. Hímes tojás festő asszony. Kaposszentbenedek. RRM N 6848
- d. Mátkatálat vivő lány. Szilvásszentmárton. RRM néprajzi fotótár
Gönyey Ébner Sándor felvétele, 1931.

Válogatás a Rippl-Rónai Múzeum hímes tojás gyűjteményéből

1. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, „rozmaringos”, hagymahéjjal festett. Juta, 1970. RRM 72.4.11.
2. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, „csipkés”, hagymahéjjal festett. Mezőcsokonya 1983. RRM. 83.84.3.
3. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, hagymahéjjal festett. Mosdós, 1971. RRM 75.9.6.3.
4. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, „gráblás”, hagymahéjjal festett. Juta, 1970. RRM 72.4.10.
5. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, hagymahéjjal festett. Somogy megye, 1923. RRM 1358.
6. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „rózsás”, hagymahéjjal festett. Juta, 1970. RRM 72.4.1.
7. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „tulipános”, hagymahéjjal festett. Zselickisfalud, 1969. RRM 72.7.6.
8. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, sötétzöld porfestékekkel festett. Kaposvár, RRM 58.163.1
9. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, sötétbarna porfestékekkel festett. Kaposvár, RRM 1958.168.1.
10. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú mintával, „tulipános, köröstyös”, hagymahéjjal festett. Juta, 1970. RRM 72.4.3.
11. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, „fenyőágas”. Kétszínű, hagymahéjjal és zöld festékekkel festett. Lábod, 1966. RRM 67.32.5.
12. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású. Kétszínű, hagymahéjjal és zöld festékekkel festett. Lábod, 1966. RRM 67. 53.1.
13. Hímes tojás, „feketefalú hímes tojás”, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „szegfűsgirlandos”. A fekete alapszínen pirossal és zölddel festett. Németh Rozália készítette. Vése, 1973. RRM 75.7.21.
14. Hímes tojás, „pirosfalú hímes tojás”, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „gyöngyvirágos”. A piros alapszínen zölddel festett. Németh Rozália készítette. Vése, 1973. RRM 78. 46. 1.
15. Hímes tojás, „feketefalú hímes tojás”, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „rózsás”. A fekete alapszínen pirossal és zölddel festett. Németh Rozália készítette. Vése, 1973. RRM 78.46. 2.
16. Hímes tojás, „pirosfalú hímes tojás”, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, „virágos”. A piros alapszínen zölddel festett. Németh Rozália készítette. Vése, 1975 RRM 75.8.40.
17. Hímes tojás, írókával díszített, geometrikus felosztású, két színnel, lilával és feketével festett. Drávamellék, 1923. RRM 4867.
18. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, két színnel, pirossal és festett. Drávamellék, 1923. RRM 1298.
19. Hímes tojás, írókával díszített, szabadrajzú virágmintával, két színnel, világos- és sötétlilával festett. Somogy megye, 1923. RRM 1302.
20. Hímes tojás, karcolással díszített, szabadrajzú, madár- és virágmintával, „pávás”. Piros festékekkel festett, lakkozott. Törökkoppány, 1972. RRM 75.11.7.
21. Az előző RRM 75.11.7. leltári számú hímes tojás másik oldala.
22. Hímes tojás, karcolással díszített, szabadrajzú virágmintával, „őszi rózsás”. Piros festékekkel festett, lakkozott. Törökkoppány, 1970. RRM 72.2.8.

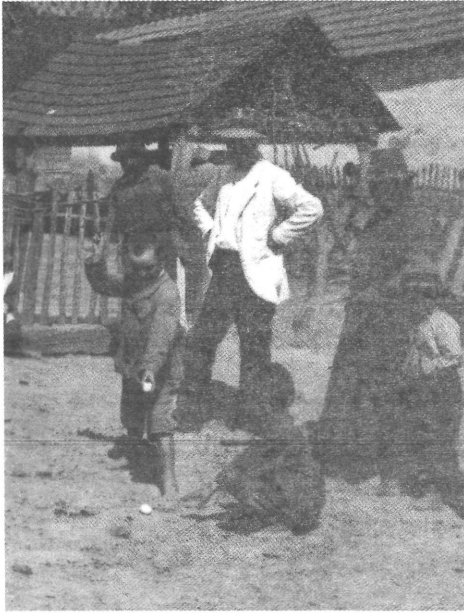
23. Hímes tojás, „politúros tojás”, karcolással díszített, szabadrajzú virágmintával, kétszínűre festve, egyik oldala piros, a másik lila, lakkozott. Vízvár, 1970. RRM 72.3.4.
24. Hímes tojás, „politúros tojás”, karcolással díszített, szabadrajzú virágmintával, kétszínűre festve, egyik oldala piros, a másik lila, lakkozott. Vízvár, 1970. RRM. 72.3.2.
25. Az előző RRM 72.3.2. leltári számú hímes tojás másik oldala.
26. Hímes tojás, karcolással díszített, szabadrajzú virágmintával, barna festékekkel festett. Kaposvár, 1958. RRM 58. 165. 1.
27. Hímes tojás, karcolással díszített, szabadrajzú virágmintával, hagymahéjjal festett. Kaposvár, 1958. RRM 58.135.2.
28. Hímes tojás, levélrátétellel díszített, hagymahéjjal festett. Somogy megye, 1924. RRM 42.
29. Hímes tojás, áztatott papírral díszítve, „foltos”, festetlen. Somogy megye, 1923. RRM 243.
30. Hímes tojás, lila vízfestékekkel, ecsettel festett, „szalagos” szabadrajzú mintával díszített. Somogy megye, 1924. RRM 275.
31. Hímes tojás, többszínű festékekkel festett, szabadrajzú virágmintával díszített. Kaposfüred, 1924. RRM 1667.
32. Hímes tojás, többszínű festékekkel festve, „rózsás” szabadrajzú virágmintával díszített. Az előző 1667. leltári számú tojás másik oldala.
33. Hímes tojás, piros és zöld színű ecsetes festéssel díszített. Felirata: 'Hersics, Nagyatád, Somogy'. Nagyatád, 1928. RRM 4850.
34. Hímes tojás, piros és zöld színű ecsetes festéssel díszítve. Nagyatád, 1928. RRM 4851.
35. Hímes tojás, egyszínű, piros tojásfestékekkel festett, karcolt évszámmal '1929' Somogy megye, 1929. RRM 8723.
36. Patkolt tojás, Czinke János Kovács készítette, felirata: 'Készítette Czinke Jani' Kaposfüred, 1925. RRM 1663.

A tárgyfotókat Gózszy Gáborné készítette.

Easter folk customs and painted Easter eggs in Somogy

JUDIT IMRŐ

In Somogy County a great number of customs is connected with the scope of the Easter holidays, which lasts from Palm Sunday preceding Easter until Low Sunday following the former. An outstanding one among them is sending godfather's dish (a bowl of wine, candy and fruit sent to the chosen friend of a girl) usual on Low Sunday, which survived for the longest time in this region in the Hungarian speaking territory. The most important requisite of the Easter customs is the painted Easter egg. The most of the nationally widespread techniques was known in the regions of Somogy County as well. The decorative mode with wax writing became the most popular among them. In this case geometrical patterns were applied onto the egg. Most of the time the concoction of the common onion skin was used as a painting material. At certain settlements, mainly in the shepherd families the painted egg was ornamented with scratching. They were fond of the patterns freely drawn, along with the floral representations we can often find the peacock and pigeon designs, too. The painted Easter egg was a gift, what was given by the godparents to the godchildren and it got also into the godfather's bowl, which became the symbol of the friendship of the girls.

a.

b.

c.

d.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

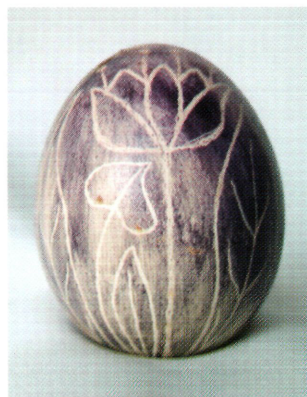
21.

22.

23.

24.

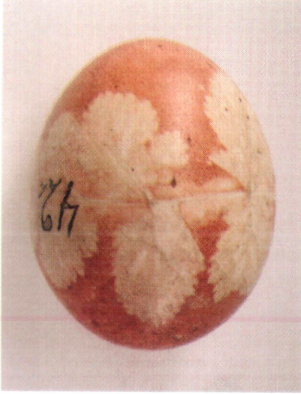
25.

26.

27.

28.

29.

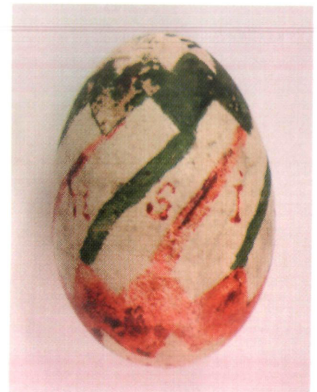
30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

Újítások a falusi közösségek táplálkozási kultúrájában Magyarországon (1920–1970)

KNÉZY JUDIT

H–1149 Budapest, Pillangó park 16/b. fsz. 2. Hungary

E-mail: jknezy@freemail.hu

KNÉZY J.: *Innovations in food culture among the rural communities of Hungary. (1920–1970)*

Abstract: The study is mainly concerned with the question: why and by whom are the nutritional habits handed down in the rural and estates-serves' communities? It also examines the role of those people who are the preservers of the family habits and so also the first ones to accept the innovations. Then it lists those significant persons, privileged or outsider strata, communities and those institutes and media (written or broadcasted) which affected the rural nutrition in its great change during decades of the 20th century. The study describes which fields were involved in the fundamental change of structure, taste and approach in the nutrition of rural people with many examples.

Keywords: diffusion of food culture, the industrialisation and urbanisation, intermediaries of the tradition and changes in food habits.

Tanulmányom megírására mind a hazai¹, mind a nemzetközi táplálkozási kutatások eredményei késztettek, amennyiben a paraszti táplálkozáskultúra periódusainak legújabb szakaszára vonatkozó feltárásokat szorgalmazták. A korábbi időszakokkal kapcsolatos táplálkozási és életmód kutatásaimat 1992–2002 között kiegészítettem az 1945 utáni évtizedekre vonatkozóan – levéltári, adattári, könyvészeti adatok és terepmunkám eredményei alapján – a falusi lakosság életmódváltozásainak felmérésével.² Az innovációk kérdéseinek feltárását – úgy láttam – fontos lenne az első világháborút követő évtizedtől kezdve nagyjából az 1970-es évekig terjedően vizsgálni. A terület – ahol több évtizeden keresztül terepmunkát végeztem – a Dunántúl középső része és déli fele, szélesebb értelemben a Balaton környéke, Somogy megye és a határos területek. A Balaton – felvidéken olyan falvakat kutattam, amelyekben egykori köznemesek és utódaik laktak különböző módú paraszti csoportokkal és gazdacselédekkel egy faluban. Bár e nemesek kiváltságos helyzete 1848–49-ben megszűnt, az életmódjukban megnyilvánuló igényesség, a táplálkozás sokszínűsége, továbbra is hatott, a városi hatásokat mindig is könnyebben befogadták.³ Ezzel szemben a Dél-Dunántúlon jelentéktelenebb volt a köznemesek száma, az életmódban a városi kultúra, az iparosodás hatásai később érvényesültek. Itt a lakosok többsége magyar paraszt, uradalmi és gazdacseléd. A németeknek, horvátoknak, vendeknek kisebb csoportjai éltek e területen. A változások országos összefüggéseire való kitekintés érdekében idéztem a Kárpát medence más területeiről való adatokat is. A vizsgálat alapján több tanulmány született arról, hogyan változott meg a paraszti életmód és táplálkozás, a paraszti- és cselédszemlélet Somogy megyében és környékén 1945 és 2002 között, miként alakult az ünnepi táplálkozás hagyományos és új repertoárja a Dráva mentén különböző nemzetiségeknél, és hogy miként őrizték és fejlesztették tovább ebben az időben a városba költözött falusiak családi táplálkozási hagyományait.⁴

¹ Paládi-Kovács 1990.134. Szuhay 1994. 354–371. Kósa 2001. 224

² OTKA T 13 688 és 26 062 támogatásával Knézy 2002. 179–196. 2002. 83–100. 2004. 201–223. 2005. 135–151.

³ Knézy 1995. 121–130.

⁴ Ld. 2. jegyzetet.

1. A paraszti táplálkozás 1880–1970 közötti periódusának kezdetei

A nemzetközi⁵ és a magyar néprajzi szakirodalomban⁶ már körvonalazott nagy táplálkozási periódusok közül az 1880 körül kezdődő szakaszban indultak el azok a folyamatok, amelyek a 20. századi változásokat megalapozták. A 19. század utolsó harmadáig a falusiak táplálkozásában a köznemesek és értelmiségiek által képviselt ún. úri konyha hatása erőteljesebb volt, mint a korábban többnyire idegen eredetű polgárságé.⁷ Az 1880-as évektől már a városi, polgári példák és igények követése kezdődött el a Kárpát-medencében. A változások megállapításához az 1887-ben megjelent, országos felmérésen alapuló táplálkozási statisztika adott támpontokat, mivel a korábbi, hagyományos táplálkozás nyersanyagainak arányait és táji eltéréseit még sikerült rögzítenie.⁸ A 19. század végére az élelmiszertermelés, a termékek cseréje és értékesítése lendületet vett, részben visszaszorult az önelátás és a kiegészítő élelemszerzési módok szerepe a módosabb rétegeknél. A filoxeravész (1880-as évektől) után a szőlőterületek rekonstrukciójával a századfordulóra országszerte kialakult a homoki szőlőkultúra is. Az Alföldön kertkultúrák (szőlő- és gyümölcsstermelő) tanyák⁹, a városok közvetlen környékén és távolabb is boltgárkertészek és részben magyar parasztek tevékenysége nyomán zöldségtermelő körzetek szerveződtek. Az állattenyésztés belterjesebbé vált a paraszti birtokon is. Fajtacserék különösen a fokozottabb tejtermelésre törekvő marhatenyésztésben történtek. A tarka magyar marha általánossá vált. Tejszövetkezetek segítették a városok lakóinak és a tejpárnak tejfel való ellátását. Fokozottabb figyelmet szenteltek a sertésstartásnak is, visszaszorult a birkatartás. Alföldön szárnyasok nagymértékű tartása és piacra vitele is jellemző volt.¹⁰ A paraszti birtokon a befektetéseket segítették elő a hitelszövetkezetek, de az értékesítéssel is többféle szervezet foglalkozott, pl. a „Hangya” szövetkezet. A mezőgazdasági kísérletügy, képzés, az élelmiszer- illetve a konzervipar (1880-tól) hatalmas fejlődésnek indult. Európa hírvé zárkózott fel a malomipar, többféle lisztet állítottak elő és megjelent a gyári sajtolt élesztő az üzletekben, melyet eleinte csak kalácsfélébe tettek a falusiak. Általában nőtt a gabonából főként a búzalisztből készült ételek aránya, csökkent a másodlagos gabonafélékből, mint a köles, hajdina, készített kásás és pépes ételek szerepe, de még maradt helyük a téli étrendben. Városi tésztafélék kezdtek divatossá válni a mezővárosokban és a nagyobb falvakban. A burgonyás ételek továbbra is megtartották jelentőségüket. A téli időszakban a kukorica fontos kenyér-, pép- és kásanövény maradt a szegényebb rétegeknél, de bizonyos vidékeken módosabbaknál is, főként Erdélyben.¹¹ A húsfogyasztásban a sertés került az élre, a sertésfeldolgozásban számos változás indult meg részben a tanult hentések hatására, részben a módosabb német csoportok közvetítésével. A leves- és főzelékfélék tekintetében a habart és savanyított ételek túlsúlya, a savanyú ízlésirány az ország peremvidégein megmaradt, míg az ország központi részein az édes, tehát nem savanyított, rántott levesfélék gyakoribbá váltak. Egyre kevésbé készítettek erjesztett korpából, savóból, iróból leveket.¹² Bár több tejet termeltek a tej- és tejtermékfogyasztás a tejeladási lehetőségek miatt a kisebb gazdáknál csökkent. Tehénsajtot csak mezővárosokban és kisebb körzetekben készítettek parasztgazdák saját használatra vagy vettek tejboltban. pl. Csurgó környékén, de a juhsajt aránylag nagy terü-

⁵ Wiegelmann 1967.

⁶ Kisbán 1984. 384–397. 1997 417–584.

⁷ Knézy 1988–89. 555–585.

⁸ Keleti 1887. 3–243.

⁹ Für 1981–83. 145–157.

¹⁰ Für 1969–70. 267–284.

¹¹ Kisbán 1997. 437.

¹² Varga 1991. 57. 75.

leten kedvelt. A konyhakertészeti termékek közül több addig ismeretlen került a paraszti konyhára: legfontosabb a paradicsom, sárgatök, zöldbab, később zöldborsó, karfiol, karalábé, velük új ételek is terjedtek. (paradicsommártás, lecsó, zöldfőzelékek). A gyümölcsfajták tekintetében is történt fajtacseré, de nem a megfelelő mértékben. A sütés-főzés helyszíne is technikai változásokon ment keresztül, a zárt, vaslapos tűzhelyek és sütőalkalmatlóságok lettek általánosak, de megmaradtak a kemencék és füstölők is. A kávé, tejeskávé egyre inkább bekerült a reggeli étrendbe. Néhol gazdag parasztok, másutt nők és gyermekek fogyasztották. De maradtak területek, ahol még sokáig meleg ételt igényeltek reggelire a férfiak és részben a nők is¹³ – még a termelőszövetkezetek szervezése után is. (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld). A táplálkozásszerkezet teljes átalakulása a téli két főétkezéssel rendszer fokozatos eltűnésével ekkortól kezdődött el.

Dolgozatomban részletesebben az 1880–1970 közötti táplálkozási periódus 1920 utáni második szakaszát tárgyalom. A 19. század végén megindult változások megtorpantak az első világháború inséges éveiben, újra lendületet csak az 1920-as évek közepétől vettek. Ekkortól az addig szórványosabban jelentkező változási folyamatok fokozatosan érvényesültek, és 1960–70 között érték el az legelzártabb területeken lévő aprófalvak, a puszták, s a szőlőhegyek lakóit.

2. A táplálkozási hagyományok átadása és az újdonságok átvétele

a. *Családok szerepe*: A földjükből önellátásra képes módosabb parasztcsaládokban a sütés-főzés végzése, irányítása, a táplálkozási hagyományok őrzése még a 20. században is a nehéz mezei munkákra már alkalmatlan idősebb nagymamakorú *gazdaasszonyra*, rendszerint a gazda feleségére maradt. A vele otthon tartózkodó fiatalabb nőket ő vonta be az ételalapanyagok előkészítésébe. A hagyományok átadása így rendszerint nagymama és unoka között zajlott le. Többgenerációs „kiterjesztett” nagycsalád kevés volt már a magyar falusi közösségekben, a horvát és egyes német (dohánytermelők) csoportoknál inkább ismert volt.¹⁴ Nagyon sok helyen az idős szülőkkal egy felnőtt gyermekük és családja maradt, hogy együtt gazdálkodjanak. Erre az esetre is mondták, hogy az „öregasszony féltékenyen őrizte a fakanalat és a kamra kulcsát”, vigyázott az élelmiszerkészletekre, és nagyon takarékoskodott. Ereje fogytával arra kényszerült, hogy olyan ételek készítését is rábízza a fiatalabb segítőire, amelyek előállításáig addig az ő kiváltsága volt (kenyérdagasztás, rétes nyújtás). A földnélküli, vagy pár holdas szegényparasztnál gyakoribb volt a kiscsalád, ahol a szülők távollétében a *háznál lévő gyereklány* kényszerült sütni-főzni és ellátni kisebb testvéreit. Tanácsot – ha megszorult – esetleg egy-egy jószívű szomszédasszonytól kérhetett.¹⁵ Az uradalmi cselédekénél gyakoribb volt – a szűkös lakáskörülmények miatt, hogy több generáció élt együtt „egy kenyéren”, vagy egy szobában. Ha egy szobában külön gazdálkodó rokonok éltek, akik külön főztek is, azért fontosnak tartották, hogy „egy asztalnál” egyenek.¹⁶ Idős női családtag hiányában, valamelyik fiatal lányra maradt a konyha ellátása a nagyobb mezei munkák idején. A külön gazdálkodó parasztcsaládok esetében is gyakori volt, hogy a munkára eljáró fiatalok az otthon maradt nagyszülőkre hagyták gyermekeiket, akik itt tanulták meg a falu egykori hagyományait az öregektől – még a termelőszövetkezetek idején is.

b. *A jeles alkalmak szakácsnői*, illetve a sütés-főzések irányítói az ügyesebb, sikeresebb idős gazdaasszonyok köréből kerültek ki még a két világháború között is, akár hívtak tanult szakácsot, szakácsnőt, akár nem. Nekik ilyen alkalmakon fontos szerepük volt az újdonságok bemutatásában is. A falu közvéleménye előtt nem takarékoskodhattak úgy, mint otthon,

¹³ Kisbán 1997. 438.

¹⁴ Knézy 2000. 409.

¹⁵ Knézy 1982. 135–140.

¹⁶ Eperjessy 1997. 357–376.

sőt arra törekedtek, hogy meglepetést okozzanak, ha a megrendelő család tagjai úgy kívánták. Ezért igyekeztek információkat gyűjteni arról, hogyan ízletesebb, főként mutatósabb az étel, de tanultak új technikákat, ételféléket. Nekik a közösség előtti szereplés rangot jelentett, ezért a szokásosnál is tudatosabban adták át tapasztalataikat családjukon belül. Az újdonságok átvétele nehezen ment, ha idős asszony uralta a konyhát. A jómódú családokban mégis kénytelenek voltak figyelni az igények, a presztizs változásaira, ebbe olykor maga a gazda is beleszólt. Eleinte az ünnepi ételek rendjében, az egyes ételfélék kivitelezésében, tálalásmódokban, ízesítésekben történtek módosítások. A vert perccet a Dunántúl nyugati és középső részén lakodalomban készítették először, a kuglóf is lakodalom, vagy a keresztelőt követő komavendégség esti étrendjén jelent meg. A „komabálak” tortáját, süteményeit, ahol a vendégek a fiatalok közül kerültek ki, a fiatalasszonyok kezdték készíteni, vagy készítettni rendszerint.¹⁷

c. *Egy községben, vagy egymás közelében élő különböző népcsoportok* egymásra hatása általában úgy történt, hogy a szegényebb követte a módosabbat, a lemaradtabb az előrébb tartót. Egykori köznemes csoportok mellett élő parasztok a Balaton-Felvidéken maguk is igyekeztek többféle zöldséget, levest, sőt zöldsézeléket, készíteni, igényesebb gyümölcs- és szőlőfajtákat beszerezni és télire tartósítani, mint a volt nemes asszonyok.¹⁸ A jómódú svábok nyitottabbak voltak az újdonságok iránt a Dunántúlon, mint a környezetükben élő szegényebb magyarok és horvátok. Ezért bizonyos ételféleségeket előbb átvettek, mint szomszédaik: a vízben főtt, szaggatott „nudli”, a kuglóf, a sterc nevű pirított lisztpép, a rizsgarníring, a krumplis rétes, a disznósajt: „svártli”, a vastagbélbe töltött krumplis-, májas-, és húsos hurka, (utóbbi inkább szalámiféle), a különlegesen pácolt sonkafélék és a salátafélék készítését.¹⁹ Az Alföldön Szeged környékén a szalámi készítését a magyarok kezdték el.²⁰ Mivel a disznóvágásnál a gazda is jelen volt, ő beleszólt, hogy miként történjen a vágás, feldarabolás, mit tartósítsanak hagyományos módon, és mit változtassanak a feldolgozásnál. A férfiaknak rendszerint gazdasági kapcsolataik voltak a német falvakkal és többé-kevésbé ismerték az ottani konyhát. A folyók mentén élő szerb és horvát csoportok a halas ételek és általában a bőséges ételek sokféleségével tűntek ki. A Dráva menti horvátok aránylag szegények voltak, ők elsősorban a magyaroktól vették át közvetlenül az ételújdonságokat. A pénzükereseti lehetőség készítette viszont asszonyaikat arra, hogy megtanulják a kelt rétes készítését. A Dráván túli falvakban fejükön hordott kosarakból árusították a rétest, amikor már a füstölt hal nem volt kelendő.²¹ Sokszor a beköltözött, vagy munkára rendszeresen eljáró falusiak közvetítették új ételalapanyagokat és ételféleségeket. Alföld felől több időszakban és több közvetítő révén érkezhettek el a pörkölt és a gulyásleves ismerete a Dunántúlra a 19. század második felében, mint a pásztorok, kocsmárosok, iparosok. Valószínű az uradalomokba idénymunkára elszegődő szegényparasztok előbb ismerhették meg ezeket az ételeket, mint a módosabb gazdák, nekik a szakácsnők a rendelkezésre adott birkahúsból készítették el.²² Az Alföldről átköltözöttek azt is elmondták, hogy az Alföldön több babot fogyasztottak, mint a dunántúliak, ahol a káposzta uralma jellemezte a téli étrendet.

d. *Közös munkaalkalmak, ünnepi sütés-főzések az innovációk átadásának alkalmai.* Az 1950-es évekig szokásban volt, hogy jeles családi ünnepeken az idős főzőasszonyok meghívtak segítségnek a papnál vagy uraságoknál tevékenykedő szakácsnékat, hazaköltözött szobalányokat. Míg a lakodalomban ez szinte általános volt, addig a keresztelőt követő, a keresztzülőknek rendezett komaebédek alkalmával – különösen a jómódú egykező

¹⁷ Kisbán 1997. 520. Knézy 2002. 186–196.

¹⁸ Knézy 2002. 186–190.

¹⁹ T. Bereczki 1997. 111.

²⁰ Knézy 1981. 462.

²¹ Mezőgazdasági munkabérek... 1889.

²² Knézy 1991. 185. Varga 1991. 40–43.

családokban a Dél-Dunántúlon – az 1920-as évek végétől már egyre inkább beleszóltak a fiatalasszonyok is az étrendbe, ételújdonságokkal kedveskedtek a vendégeknek (rántott vagy vagdalt hús, rizsköret, torta, piskóta, linzer). A halotti tor étrendje részben a legrégebb (üres, töltelék nélküli kalács „hosszúkalács” vagy „haltészta” pl. Somogyban), mégis a Dunántúlon az újdonságnak számító birkapörkölt már a 20. század elején fontos része volt a tor étrendjének, legalább a sírásók kapták, míg az Alföldön megmaradt, mint régi hagyomány²³. A sertésvágás irányítása férfifeladat a mai napig. A legtöbb vidéken nem képzett hentesmestert hívtak, hanem e munkában gyakorlatot szerzett helyi vagy környékbeli férfiembert. Ennek köszönhetően a régies „orjára vágás” (a gerinc egyben történő kivétele) a legutóbbi időkig divatban maradt egyes területeken.²⁴ Más közös munkák, szüret, építkezés, tollfosztás, kukoricafosztás, káposztaszelés, de az utazás, búcsúra járás, piacozás, a más falvakban élő rokonok meglátogatása is alkalmat nyújtottak a tapasztalatcserére.

e. A férfiak szakácstudása a házon kívüli alkalmakon: Halászat, vadászat, pásztorünnep, szőlőhegyi pinceszerezések eseményein a férfiak általában nők kizárásával tevékenykedtek és szórakoztak együtt, és ellátták magukat étellel. Erdei munkára falujuktól távolra elszegődő férfiak is kénytelenek voltak főzni és vitték hozzá hazulról a nyersanyagokat. A halászatban lévő férfiak másféle ételeket készítettek (nyárson, parázon, agyagbundában sült halat, a paprikás típusú sóval, paprikával, hagymával fűszerezett sűrűbb vagy hígabb halászlét főzték bográcsban), mint amilyenben otthon részesültek. Az asszonyok a háznál rendszerint sózva-paprikázva kemencében, tepsiben vagy a tűzhely tetején serpenyőben sütötték meg a halat. A savanyú karakterű hallevesbe, melyet inkább az Alföldön ismertek a 20. században, vékony rántás került, babérlevéllel fűszerezték és ecettel savanyították. Ez inkább otthon készülhetett és nem a halásztanyán.²⁵ Az úri konyha receptes könyveiben szereplő töltött hal, vagy rák készítésével sem vesződtek a halászok. A nagy halászati területek bérleti gyakran hozattak a Dunáról, Tiszáról halászbundákat a Balatonra és a Drávára. Ezekről a helybeliek halas recepteket is tanultak, mint a Drávánál a tepsiben hagymás-paprikás krumplival, vagy lecsóval és tejfellel együtt megsütött „rácpontyot”.²⁶ A pásztorok rendszerint a szabadban szabad tűzön állították elő ételeiket parázon sütvé (gomba, hagyma, hagymában hárj, agyagbundában vadmadarak és halak), vagy fokhagymával spékelve – jól lehet a több személyes pásztoroknyárokban rendszerint volt zárt tűzhely. A falujuktól tartósan távollévő férfiak rászorultak, hogy nemcsak húsételt, de tésztaféléket is készítsenek, bár ezzel nem nagyon dicsekedtek egymás között. Ezért hazulról vitték magukkal a száraztészta, a Nagy-Alföldön a tarhonyát is, a levesfélékhez egy kis cserépbögrében lekötve több alkalomra való rántást.²⁷ A bográcsban készült ételek közül a pörköltféle futotta be a legnagyobb karriert – az Alföldön évszázadokon keresztül ismert pásztorételből 19. század végére eljutott az egész Kárpát medence falusi lakosságához, de már 1820–30 körül ismert volt az úri konyhán és a vendéglátóiparban is, mint nemzeti szimbólum, – a bécsi konyha közvetítésével ismertté vált az egész világon.²⁸ A vadászatok, orvvadászatok, szőlőhegyi mulatozások alkalmával készítették el a vadakat a férfiak. Azokon a területeken, ahol nem volt ismert a pörkölt, fokhagymával spékelt és borral locsolt sült vagy párolt húсок készültek. A pörköltet ismertté válásával paraszti közösségekben a Dél-Dunántúlon a férfiak „vadász”-nak a borral jól meglocsolt, vadhúsból való pörköltöket tekintették. Általában az úri tár-

²³ Kisbán 1969. 103–116.

²⁴ Szilágyi 1997. 167–182.

²⁵ Knézy 1981. 465.

²⁶ Varga 1991. 53. Knézy 1977. 66.

²⁷ Kisbán 1989. 95–102.

²⁸ Gyulai 1911. 10–11.

saság valódi vadas sültjei és mártásai nem terjedtek el a paraszti közösségekben.

3. Az újdonságok átvételének közvetítői: a faluból eljárók.

A faluközösségen belül a 20. században már komoly megbecsülést szerezhettek maguknak azok, akik tapasztalataikkal kiemelkedtek a közösségből, még ha ez az elismerés nem volt mindig látványos és sokszor úgy lesték el titokban módszereiket.

a. *A piacokra, vásárookra, városi családokhoz eljáró paraszttasszonyok, gazdák, fuvarosok* új kerti növényeket illetve ételalapanyagokat kezdtek vásárolni a 19. század végén a bolgárkertészekről és kofáktól: paradicsomot, karfiolt, zöldbabot, sóskát, spenótot, salátaféléket. Eleinte régi technikákkal kezdték a számukra új növények elkészítését (mint pl. a paradicsom aszalása Somogy megyében és a Balaton-felvidéken, vagy mártásnak való elkészítése). Idővel új tartósítási módok is elterjedtek, pl. a felfőzött paradicsomlé üvegekben téltre történő dunsztolása, vagy a zöldfőzelékek készítése a nyári időszakban (1920-as évek után a Dél-Dunántúlon). A Balaton mellékén a fuvarozni eljárók vittek haza falujukba új gyümölcs- és szőlőfajtákat. A gazdák, kupekedéssel foglalkozó emberek állatvásárokon szereztek be jobban tejelő marhafajtákat (szimmentháli, kuhlandi majd a magyar tarka és pirostarka), zsir- (mangalica), majd hússertéseket („angol”).

b. *A nyaralók szállásadói* a 20. század elejétől a Balaton-parti községekben vendégeiktől tanultak meg városi ételeket, ezeket később maguknak is készítették.²⁹

c. *Az első világháborút megjárt fiatalok* egy része ugyancsak nyitott szemmel járt a világban, és látta, hogy másképpen kellene élni, mint korábban. A katonaviselt emberek egy része ügyeskedett, hogy a táborigyűlésre kerüljön, és megtanult bizonyos tömegeknek szánt ételeket, pl. a köménylevest, amit Somogyban talán ezért „bakakávének” neveztek. Sokan itt tanulták meg a pörkölt és a gulyásleves készítését, higiénikusabb ételalapanyag kezelést is. Egyes családokban az asszony nem is tudta a pörköltöt készíteni a Dunántúlon, csak a férje.

d. *Tanfolyamokat látogató férfiak és nők hatásairól* a 19. század végétől kezdve lehet beszélni. 1918 előtt három középfokú gazdaasszony képzőt, illetve női mezőgazdasági szakemberképzőt alapítottak Komáromban, Putnokon és Kecskeméten. A határváltozásokkal a komáromi iskola Csehszlovákiához került, de egyre több középiskola, líceum profilját szélesítették ki háztartási, kertészeti és tejgazdasági ismeretek tanításával is. A két világháború között 66 mezőgazdasági népiskola működött, évente 500 téli gazdasági és 30 háztartási tanfolyamot rendeztek. Legfontosabbak voltak országszerte a különféle két éves gazdaképző iskolák.³⁰ Ezeken többnyire a jobb módú gazdák fiai vettek részt és nemcsak a gazdálkodásról, de az élelmiszerek felhasználásáról, kezeléséről, pl. tejkezelésről, tejfeldolgozásról is tanultak. Ezek a fiatalok már igényesebben igyekeztek megszervezni családjuk egészségesebb életét. Az ún. téli gazdasági tanfolyamokon már többé-kevésbé nők is részt vettek a férjükkel együtt, de voltak külön nőknek rendezett sütő-főző, cukrász és egészségügyi tanfolyamok is a nagyobb falvakban. Az így képzett emberek véleményére adtak a többiek, de óvakodtak a nagy változtatásoktól. Főképp a gyermekek, öregek és betegek megfelelő táplálásáról és a higiénia kérdéseiről szereztek megfelelő ismereteket a nők (tejbegríz, sóska, spenótszószt és más zöldfőzelékek fogyasztása, gyümölcs fokozottabb szerepe), de a háztartás és általában az ún. női munkák szervezési kérdéséről is. Divattá vált az 1930-as években, hogy nagygazda lányokat polgárba, „zárdába” vagy bentlakásos líceumba írtatták, (pl. a Dél-Dunántúlon Szigetvárra, Pécsre, Kanizsára, Kaposvárra, Keszthelyre), ahol háztartá-

²⁹ Pedagógiai lexikon 1978. 148.

³⁰ Saját gyűjtések Mezőgazdasági Múzeum Adattára IV. 558–559, 719 stb.

³¹ Csoma 1981–83. 183–307. Knézy 1966. 50.

si, egészségügyi ismereteket is sajátítottak el.³¹

4. A paraszti közösségen kívül, vagy felette álló személyek.

A közösségbe társadalmi rangjuk szerint nem tartozó emberek vagy csoportok szerepe is elvitathatatlan a táplálkozási újdonságok közvetítésében, illetve olyan személyeké, akiket még nem tartanak közéjük valóknak, bár már közöttük vagy környezetükben élnek.

a. *Az uradalmak belső cselédei vagy nagyobb szaktudású alkalmazottai* közül a szakácsokat, szobalányokat kifaggatták, meghívták a közösségi alkalmakra akár szakértőknek is. A konyhakerti növények és a gyümölcsfélék tekintetében szívesen tanultak az uradalmak belső kertészeitől, megfelelő fajtákat szereztek meg tőlük. Tanácsokat kértek gazdatisztek-től is, előadások tartására is meghívták őket.

b. *Házalók, kofák, kereskedők, iparosok* is terjesztettek ételalapanyagokat, edényféléket, eszközöket, de ételkészítési módszereket is. Burgenlandi kereskedők jőféle, elálló almát, körtét hoztak a Balaton-felvidékre eladni és visszaútban bort szállítottak haza.³² A kanizsai kofák terjesztette ún. „kanizsai alma” lett a legjobban aszalható fajta a Dél-Dunántúlon, de házaltak más növényekkel és edényfélékkel is. A makói és géderlaki hagyma, a kalocsai és szegedi paprika is házaló kereskedelem révén is eljutott az ország számos részébe.

c. *Értelmiségi asszonyok, iparos feleségek*: falusi papnék, paplányok, tanítónők, jegyző-feleségek szívesen segítettek, ha hozzájuk fordulhattak az asszonyok sütés-főzési kérdésekkel. Ők szereztek be receptes könyveket, újságokat, amelyekben háztartási tanácsok és ételleírások is voltak, mint az Új Magyar Gazdában is. Divattá vált különösen sütő-főző tanfolyamok után 1930-as évektől receptek leírása a paraszttasszonyok körében is. A falusiaknak írt kalendáriumokban is egyre több volt az ételleírás, tanácsadás. Rádiója is főként csak értelmiségieknek volt esetleg módosabb parasztoznak. A kéziratos falusi süteményleírások között ebben az időben szerepel „rádiós sütemény” elnevezés is. Főzési, sütési, háztartási tanácsadások már kezdetől voltak a rádióban.

d. *A falusi kocsmárosok, szatócsok* vállalták lakodalmak és más sokadalmak kifőzését, s így értettek a sütés-főzéshez. Ügytelenebb asszony a kocsmárossal készítettét rétest, ha fontos vendéget várt. A boltosnak is érdekében állt, hogy árulja, vagy meghozassa a megfelelő könyveket, újságokat az érdeklődő asszonyoknak. Maga a boltba járás társadalmi alkalom volt a férfiaknak, de a nőknek is. A férfiak „politizáltak” illetve beszélgettek a világ soráról, az asszonyok a pillanatnyi főzési gondjaikat vitatták meg.

e. *A hentések* voltak az iparosok közül, akiknek a legnagyobb hatása volt a falusiak táplálkozására a 20. században. Módszereik elterjedése több szakaszban történt. A rendfán történő, az állat hasán kezdett és a parasztkok között szokásos ún. orjára bontás (földön esetleg bontószéken darabolták, gerincét egyben kiszedve) egymás mellett élt az 1970-es évekig. Egyes vidékeken a különféle hurka- és kolbászfélék köre más-más időszakban bővült. Egyes készítmények a Nagy-Alföld felől, (kolbász és szalámi-félék), más húsos termékek Nyugat-Dunántúlon át német hatásra és helyi németek közvetítésével terjedtek (pl. a disznósajt a 20. század közepéig). Ugyanítt a németeknél jelentkezett először a májas- és húsos-májas hurka.³³ Az ő kezdeményezésüknek tartható a Dunántúlon a krumplis hurka. A hentések eszközkészletéből a húsvágó bárd 1910–20 között terjedt el általánosan, míg a húsdaráló 1910 körül kezdi meg vándorútját falun, de amerikai magyarok révén is ismertté vált, 1940-ben már falusi boltokban is lehetett kapni. A hurkatöltőt helyi bádigosok is leutánozták, de bolti áruként is ismert. A bonyolultabb kézzel hajtható kolbásztöltőt ma is inkább hentések használják.³⁴ A sertés szőrének pörzsölését többnyire, mint magyar módszert, és

³² Kisbán 1969 103–116.

³³ T. Bereczki 1997. 109–110.

³⁴ Knézy 2000. 416.

forrzását, mint német módszert – 1920 körül a Dunántúlon és másutt is egymástól átvették magyarok és németek, mindkettőt együtt kezdték alkalmazni. A kézi pörzsölők az 1920-as években tűntek fel, pl. a palócoknál. 1960-as évektől már propán-bután gázos palackot alkalmaztak a pörzsöléshez. A sonka pácolása is azokon a vidékeken alakult ki, ahol a hentesek hatása erőteljesebb. Az 1970-es évektől már azokon a vidékeken is tanult hentest hívtak a sertésvágáshoz, ahol azelőtt mindez saját erőből történt.

A pékek nagyobb falvakban, mezővárosokban működtek, akkor is mikor házi kenyérsütés volt még szokásban. Ők a finomabb pékárut készítették a helybelieknek és a környék lakóinak, de vásárokra és piacokra is eljártak. Nagyobb vendégseregnek felkérésre is dolgoztak, vagy bérbe adták kemencéiket.

f. A városba került cselédeket, szobalányokat a szülőfalujukban, mivel időszakosan kikerültek abból a közösségből, egy ideig kívülállónak tartották. De ha hazatérve betartották a helyi normákat, – a közösség újra elfogadott tagjai lettek. Módosabb magyar parasztok nem engedték el lányaikat a városba, csak a legszegényebbek és főként a Balaton mellékén volt ez divatban. Itt aratásra mindig hazahívták e lányokat. A német falvak többségében még a gazdagabb családok is szívesen küldték lányukat háztartási tapasztalatok szerzése érdekében a városba cselédnek. Ilyennek nagy becsülete volt otthon. A dél-somogyi dohányos falvakból nem engedték el a lányokat otthonról.³⁵

g. Más községből férjhez jött asszonyok is részt vállaltak az ételújdonságok közvetítésében. Lábodon pl. a grillázstortát kedveltette meg az egyik asszony. Kisbajomban emlékeztek arra, hogy egy oda betelepült alföldi ember, egykori hentessegéd kezdte először készíteni a sertés vékonybelébe húsaprólékkal, paprikával, fokhagymával töltött „kolbászt” az 1920-as években. Eleinte 1–2 két szálát töltött, aztán egyre többet.³⁶ A falvakba a környékről vagy más területekről betelepített családokat (pl. 1920-as Nagyatádi-féle földosztás) eleinte árgus szemekkel figyelték, hogyan boldogulnak. Általában a beköltözők igyekeztek mindenáron alkalmazkodni a helyi közösséghez. De ha az érkezettek között akadt ügyes kertész, főzőasszony, előbb-utóbb híre ment.

h. Szaktanárok és más szakelőadók felvilágosító szerepe elsősorban tanfolyamok vezetésében, előadások, gyakorlati bemutatók tartásában nyilvánult meg. A nőknek a sütés-főzés szakácsok, süteménykészítést cukrászok, kertészeti, háztartási, tejfeldolgozási témákat gazdasági tanárok, egészségügyi témákat orvosok tanították. Közük kell számon tartani a helyi lelkészeket, tanítókat, tanítónőket, orvosokat, gyógyszerészeket, a jegyző feleségét, a gazdatiszteket, akik az 1890-es évektől kezdve a helyi hitel-, hangya-, tej- és más szervezeteket, egyleteket szervezték, szakelőadókat hívtak meg vagy maguk is tartottak előadásokat, bemutatókat, helyben történő háztartásvezetésükkel példát mutattak. Az ismétlődő iskolákban a lányok a 1860-as éveitől kezdve elsősorban háztartási, földművelési, egészségügyi ismereteket szerezhettek.

i. Médiák hatása (újság, naptár, szakácskönyv, rádiós előadások) Az 1860-as évektől kezdődően a falvakban községi könyvtárakat létesítettek, eleinte a helyi földesurak, majd maguk a gazdaközösségek is. Különösen olvasottak voltak a Nagyalföld mezővárosainak gazdái. A könyveket közös estéken hangosan felolvasták, akár gazdasági, akár háztartási, akár irodalmi témájú volt. A 20. században, különösen az 1920-as évek után erősödött az olvasott tudnivalók hatása. Ebben nagy része volt a falusi értelmiségieknek, boltosoknak, iparosoknak, akik járaták az újságokat, szakkönyveket, esetleg rádiójuk is volt. Kölcsön is adták olvasmányaikat, közvetítették a rádióban hallottakat. A Magyar Gazda majd az Új Ma-

³⁵ Knézy 1977. 72.

³⁶ Szuhay 1994. 354–371. Valuch 2001. 188–212. Knézy 2004. 416.

gyar Gazda kisgazdák számára készült és módosabb parasztnak járatott is.

5. Szükségállapotok idejének étkezése és hatása: a háború alatt és után.

A második világháború utolsó éveiben és közvetlenül utána kísérleteztek olyan ételnyersanyagokkal, amelyeket a szokott, megfelelő körülmények között keveset használtak, vagy egyáltalán nem. Csak részben kerültek elő a hagyományos ínségételek, nagyjából az állam által szorgalmazott élelmiszerek megtermelésére, kiosztására és pótszerek terjesztésére került sor. A háború alatti és utáni húshiány miatt az állam elrendelte a birkák tartását mindenütt. Édesítőszernak használták a reszelt cukorrépát, a melaszt, mivel cukorrépát is kellett termelniük. Szaharint az állam osztott a rászorulóknak éppúgy, mint tejet kisgyermeknek, terhes- és szoptató anyáknak. Zsír helyett vagy mellett olajat használtak, mert olajos növényeket is kellett művelni. A már szegényesnek tartott kukoricás ételeket újra elővetették. Levesféléit a vadontermett növényekből is főztek (csalánból, vadsósokából, gombából). A hullott és vad gyümölcsöt is felhasználták, aszalták, lekvárnak főzték. Lakodalomkor a tortát szilvalekvárral és édesített zsíros krémmel töltötték meg, amit később nevetve emlegettek. Pálinkából készítettek édesített likőrszerű italt „édest”. A menekülő és ideiglenesen beszállásolt népcsoportok tanultak ételeket a helyiektől és viszont. A zseliciek elmondták, hogy a háború alatt hozzájuk betelepített csökölyi családoknál láttak először baracklekvárt és kompótféléit.

6. Városi hatások megsokszorozódása az 1950–60-as évektől

1945 után a táplálkozási szerkezet átalakulását, újfajta ízlésirány kialakulását többnyire más tényezők befolyásolták, mint korábban:

- a. Megváltoztak a mezőgazdaság tulajdonviszonyai, működése, szervezete.
- b. Átrétegződött a falusi társadalom.
- c. A családszervezet már nem jelentett többé egyben munkaszervezeti egységet a falvakból munkára, tanulni eljárók, illetve az elköltözők miatt.
- d. A technikai változások a korábbinál gyorsabban hatottak a konyhatechnikákra.
- e. Szélesebb körűvé váltak, elvileg minden rétegre kiterjedtek a továbbtanulási lehetőségek, szak- és továbbképzés, a sajtó, könyvtárak, médiák jelentősége nőtt.
- f. A falvak nagy része kilépett korábbi elszigeteltségéből a közlekedés, közellátási viszonyok javulásával.
- g. A városból ismert javak közvetítésében egyre inkább a falvakból eljáró és elköltöző családtagok kaptak nagy szerepet.

A háború utáni első elszett lépése volt a kormánynak, hogy a nagybirtokok felszámolása után földet osztott a volt uradalmi cselédeknek és szegényparasztnak. Már ekkor megnehezítette magas adókkal a gazdálkodást, üldözte a tehető parasztnak. Nemzetközi nyomásra kitelepítette a háborús bűnösnek tartott németeket. Helyükbe települtek be az újjazdák, illetve a határainkon kívülről elmenekült magyar családok. 1949-től a szovjet mintára erőltetett az iparosítás támogatására a kollektív gazdálkodást rákényszerítette a – háború után végre eredményeket felmutató – parasztgazdákra. Eredményt csak a kollektivizálás második hullámával (1959–60) értek el, amikor szinte megszűnt a kisbirtok. Ekkor a háztáji gazdaság támogatásával, különféle bérletekkel és munkalehetőségek (tsz melléküzemágak) biztosításával hozzájárultak, hogy a tagok – bár nagy családi erőfeszítések árán – gyarapodjanak anyagilag. Mivel földet nem vehettek, építkeztek, és házuk berendezéséhez mindenféléit felvásároltak. 1960–70 között ez a gyarapodás szembeűnő volt, nem éltek kényelmesebben, de egyre több szerepet kaptak életükben a presztízs-javak és szokások. A falvak határa is megváltozott a táblás gazdálkodással, csak a szőlőhegyek és a háztáji

³⁷ Bódi 1997. 89–96. Varga 1991.

gazdaságok őrizték „parashti” jellegüket.³⁷

A faluközösségek csoport szerkezetét a háborút követő földosztás, a ki- és betelepítések s a későbbi önkéntes elköltözések átalakították. A legnagyobb lakosságcsere a volt német falvakban történt, ahova a legtöbb újgazda és felvidéki magyar családot beköltöztették a kitelepítettek helyébe. A munkára eljárók és az elköltözők eleinte az üdöztetések, a magas adók, majd a termelészövetkezetek szervezésétől való félelmükben kerestek másutt állást, de azért is, hogy pénzzel segítsék otthon lévő családjukat. Az állami propaganda tanulásra biztatott mindenkit, de a falusi szülők is erre beszélték rá gyermekeiket, hogy ne maradjanak parasztok. Így a korábbinál lényegesen kisebb csoport maradt otthon a mezőgazdaságban. Az ő táplálkozásukat – az ínséges évek gondjaival terhelve is – sokáig az önellátás jellemezte leginkább. Az otthon termelt és beszerezhető készletekből éltek, mert az üzletekben még sokáig alig lehetett mást kapni, mint a háború előtt és alatt. A mezei munkák idején majdnem azonos volt az étrend, mint korábban: meleg vacsora, esetleg reggeli is, de hideg, magukkal vitt ebéd. A nyári dologidőben biztosították délre a meleg ételeket. Kevés volt a liszt, hús, zsír korábban a beszolgáltatás, később a termelészövetkezet gyenge gazdálkodása miatt. Ezért a megtermelt gyümölcsféle, zöldség, esetleg tejtermék fogyasztása és tartósítása kapott jelentőséget ezekben az években. Pénzhez ezek és bor értékesítésével jutottak. De az ünnepeken igyekeztek „régi fényüket” igazolni akár új hús- és süteményfélékkel is. Az első komoly törést az étrenden a házi kenyérsütés megszüntetése jelentette. Mivel nem volt elég lisztjük, a magánpekék engedélyét bevonták, gyári kenyérral kellett, hogy megelégedjenek a falusiak. Ekkortól kezdődött meg a kalácsféléknek a reneszánsza. Az 1960-as évek után egyre inkább kezdték igényelni ünnepek alkalmával a régi ízeket, és ilyenkor elfűtötték a megmaradt kemencéket a korábban kedvelt térszaféléknek. A sertésfeldolgozás is hozzátartozott az önellátáshoz, nagyobb változást a frizsiderek (1960-as évek vége), majd a hűtőszekrények megjelenése eredményezett. A főzés színtere is változott, meleg, szépen bebútorozott, a munkát segítő eszközökkel felszerelt konyhában dolgoztak a fiatalok. Az idősebbek takarékoskodtak, ezért még használták a régi takaréktűzhelyeket „rakott sparheltokat”, csikótűzhelyeket. Már semmit sem fogyasztottak közös tálból, mindenkinek külön volt tányérja és mindenféle evőeszköze. A termelésből a kásafélék (hajdina, köles), még a nagy mennyiségben termelt kukorica is kimaradt az ételalapanyagok közül. A beköltözött cselédek és szegényparasztok gyermekei kezdték először elhagyni szüleikkel a cselédeletre és szegénysorra jellemző ételeket (kukoricás ételek, burgundi répából, disznótökből való levesek, kelesztetlen sóspogácsa). Az 1960-as években már konyhája alapján nem lehetett megkülönböztetni a volt nagygazdát és az „újgazdát”. A német falvakban a cselédek, de a beköltözött felvidéki parasztok is a sertésfeldolgozás módszereit, húsos ételkülönlegességeket, finomabb térszaféléket, (Dél-Dunántúlon a „piros bábbal” színezett ünnepi sült térszaféléket), számukra korábban ismeretlen főzelékféléket, salátákat és kompótok, különlegesebb lekvárok télire való eltevését eltanulták. A Szlovákiából, pl. a Vág mentéről áttelepült módos magyar parasztok a konyhakertészethez értettek kiválóan és ügyesek voltak a piacozásban – ebben álltak példaként a helybeliek előtt. Az eljárók táplálkozása eleinte az otthon tárolt, vagy otthon beszerezhető nyersanyagokon alapult. A falusi üzletekben kevés élelmiszert lehetett kapni: felvágottat, májkrémet, halkonzervet, olajos halat, savanyú káposztát, gyümölcsízt, ecetet, cukrot, lisztet az 1960-es évekig, kisebb falvakban ma is ez a helyzet. A máshova eljárók igyekeztek kiegészíteni az otthoni étrendet a városból vett élelmiszerekkel. De még sokáig, takarékoskodás céljából hideg ételmezt vittek magukkal és nem fizettek be az üzemi étkezdébe. Főként csak az óvodai és napközi ételken felnőtt nemzedék tartotta ésszerűbbnek, ha délben bent meleglet fogyaszt, este így már hideg vacsorával is megelégedett. Az elköltözött családtagok is rászorultak a hazai tartalékokra (30–60 %), attól függően, hogy mennyit kerestek. Ők éppúgy, mint a hazulról munkára eljárók igyekeztek kiegészíteni az otthoniak készleteit. Idővel ők vették rá szüleiket az egészségesebb táplálkozásra, kevésbé zsíros étrendre, több főzelékféle, saláta fogyasztására, esetlegesen diéta betartására. Vittek szüleiknek konzerveket,

félkész- és készételeket, panírozott húsokat, pulykahúst, kompótokat, gyümölcs csemegét, cukormentes édesítőszeret, üdítőket, déligyümölcsöt és háztartási eszközöket. Az ingázók kezdték először fogyasztani a felvágottakat és szalonna helyett reggelire vagy ebédre magukkal vinni. Valószínű a sör megkedvelése is körükben kezdődött, bár az 1950-es években már lehetett kapni falusi kocsmákban. A jeles alkalmakon, nagyobb közös munkákon a hajnali pálinkaivás, a napközbeni borivás továbbra is fontos szokása maradt a férfiaknak. A gyerekeket már nemigen itatták alkohollal. Az asszonyok a mezőre vitték magukkal a másfél literes üveget, kinek bor, kinek víz volt benne. De az orvosok hatására elhagyták általában a bor ivását, helyette házi szörpöket vagy ásványvizet vittek már magukkal. Divatban jöttek a tsz buszokkal való kirándulások az 1960-as évek közepétől, ilyenkor az asszonyok többnyire zsemlét felvágottal és üdítőt csomagoltak be a korábbi rántott vagy sült húsok helyett. Nagyobb jeles napi és családi ünnepeken az újdonságok mellett előkerültek a régi jó ízek, a hagyományos kalácsok, kuglófok, rétesek, a káposztaleves, főtt húsok mártással és a disznóöléses ételek is. Helyenként a kalácsfélék népszerűsége csökkent falusi lakodalmakon, keresztelőkön, karácsonykor, csak a húsvéti szentelendő ételek között és pünkösdkor volt még fontos a legtöbb helyen. A Nyugat-Dunántúlon a lány és fiú formájú kalácsot ma már alig tudja készíteni valaki, de a Dél-Dunántúlon a kenyér helyett ünnepen fogyasztható „percc” máig nem ment ki a divatból.

A villany bevezetése még nem jelentette a háztartás alapvető átszervezését. Villanykályhát, tűzhelyet az 1980-as évekig nem használtak. Vettek villanydarálókat, kávéfőzőt, még ha némelyiket csak vendég esetén használták. A palackos gáztartályok az 1950-es évek közepétől kezdődően terjedtek. Az 1960-as években már disznópörkölésre is használták. A gáztűzhelyek használata meggyorsította a sütés-főzést, nyáron használták az idősebbek, vagy, ha siettek, de a fiatalok egész éven át. Vettek egyesek kukta fazekat és más ésszerű eszközöket, mindezek a lakodalmi ajándékok részét is képezték. Az idősebb szülőknek a városban dolgozó vagy ott is lakó családtagok vették meg többnyire, vagy szerezték be.

Irodalom

- T. BERECKZI I. 1997: Változások a sertéshús feldolgozásában a 20. században. – In: Romsics I., Kisbán E (eds): A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. pp. 107-117. Kalocsa.
- BÓDI E. 1997. Kalácsok és kalácsfélék (sült tészták) szerepe a 20. századi vidéki táplálkozásban. – In: Romsics I., Kisbán E (eds): A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. pp. 89-96. Kalocsa.
- CSOMA Zs. 1981-83. Nyugat-magyarországi terményfuvarosok. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei pp. 183-207.
- EPERJESSY E. 2000: Az uradalmi cselédek élete a két világháború között és 1945-ös sorsfordulója a Zselicben. – In: T. Bereczki I., Kósa L (eds): Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón, pp. 357-376. Szentendre.
- FÜR L. 1969-70: Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei pp. 267-284.
- FÜR L. 1981-83: Zöldségtermelő tanyák kialakulása. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 145-157.
- GYULAI K. 1911. Pusztaszemes monográfiája. Budapest.
- KELETI K. 1887: Magyarország élelmezési statisztikája. pp. 3-243. Budapest.
- KISBÁN E. 1969: A sertéshús tartósítása a paraszti háztartásban. – Népi kultúra – Népi társadalom II-III. pp. 103-116. Budapest.
- KISBÁN E. 1984: Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában. – Ethnographia 95. pp. 384-395.
- KISBÁN E. 1989: From peasant dish to national symbol. – Ethnologia Europaea 19. pp. 95-107.
- KISBÁN E. 1994: Hog's head cheese, Presswurst, Schwartenmagen. An eighteenth to twentieth century innovation in Hungary. – In: Pöttler, B. (ed.): Innovation und Wandel. pp. 187-198. Graz.

- KNÉZY J. 1966: Hedrehelyi gölöncsérek. – In: Takáts Gy. (ed.) Somogyi Múzeumok Füzetei 7. pp. 56. Kaposvár
- KNÉZY J. 1977: Csököly népeinek gazdálkodása és népi táplálkozása (18-20. század). – In: Kanyar J (ed.): Somogyi Almanach 26. Kaposvár.
- KNÉZY J. 1981: Babócsa és környéke népi táplálkozása. – Ethnographia 92. pp. 459-470.
- KNÉZY J. 1982: Die ungarischen und kroatischen Frauen als Träger der Traditionen in Süd-Somogy. – In: Domačinović, V. (ed.): Die Frau in Bauernkultur Pannoniens. Etnoloska Tribina. Sondergabe. pp. 135-140. Zagreb.
- KNÉZY J. 1988-89: Gazdasági változások és a somogyi parasztság táplálkozásának alakulása. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei pp. 555-585.
- KNÉZY J. 1991: Hagyományok és változások a somogyi mezőgazdasági népesség táplálkozásában 1696-1960. – Kandidátusi dolgozat. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára D 15061. Budapest.
- KNÉZY J. 1995: Wechsel in der Ernährung der Kleinadeligen und Bauern im Plattensee-Oberland. – Acta Ethnographica Hungarica 40. 1-2. pp. 121-130.
- KNÉZY J. 2000: Németek és magyarok a Dráva mentén. – Somogyi Múzeumok Közleményei 15. pp. 407-419.
- KNÉZY J. 2002: Changes in festive foods of the ethnic groups living along the river Drava. – In: Lysaght, P. (ed.): Food and Celebration. pp. 179-196. Ljubljana
- KNÉZY J. 2004: Életmódváltozások Somogy megyei falvakban (1945-1970). – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001-4. pp. 201-223.
- KNÉZY J. 2005: Innovations in food culture among the rural communities of Hungary, 1920-1970. – In: Derek J.O., Petraňova, L.(eds): The Diffusion of food culture in Europe from the late eighteenth century to the present day. pp. 135-151. Prague.
- KÓSA L. 2001: A magyar néprajztudomány története. Második javított, bővített kiadás. Budapest.
- Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1899-ben. A magyar Földművelésügyi miniszter kiadványai 22. Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS A. 1990. Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970-80-as években. Felmérések, vélemények, dokumentumok. Budapest
- SZILÁGYI M. 1997: Halételek, mint férfiételek. – In: Romsics I., Kisbán E. (eds) A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. pp. 167-182. Kalocsa.
- SZUHAY P. 1994: A magyarországi parasztság életmódjának változása 1945-től napjainkig. – Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. pp. 345-371.
- VALUCH T. 2001. Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében. A paraszti társadalom, falusi társadalom fejezet. pp. 188-212. Budapest.
- VARGA Gy. 1991: Népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a 20. század első felében. Debrecen.
- WIEGELMANN, GÜNTHER 1967: Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung. Marburg.

Innovations in food culture among the rural communities of Hungary. (1920–1970)

JUDIT KNÉZY

This study is about the process of the changes in the nutrition of the agricultural population between 1880 and 1970. In this period of time, which is considered as the last researched period of the rural nutritional history, the author examines the issues of preserved traditions and innovations mainly among the rural people of Southern Transdanubia and the highlands of Balaton, with the supplement of nations-wide connections of this theme. In the first part, the study describes the changes in the production structure, the technical advancement and the nutrition by the end of the 19th century. These changes were backed by the growing process of industrialisation and urbanisation and the improvement in travelling opportunities. More intensive species of domestic animals became more universal (better milking cattle, 'mangalica' and 'english' pig varieties), the milling industry developed (more sorts of flour were made, so more sorts of pastry could be made), the growing urban demand of fresh fruits caused an increase in the farmlands of fruit and wine gardening, as the coffee consumption became universal the habit of the two main meals per day vanished.

The process of inventions was slowed by the First World War and the famine that followed. By the end of the 1920s these processes fastened again, and effected even greater numbers, as the people of smaller villages and the serves of estates were also involved in them. The discussed questions in this part of the study are: a./ How and by whom are the nutritional habits handed down in the family, b./ What are those special groups in the rural communities, that have a role in the preservation of nutritional habits (the cooking women of greater events, men working far from home - fishermen, hunters, shepherds), c./ Who are the intermediaries of innovations and who are the main 'adopters' of these novelties, d./ Which institutes or organisations felt responsible for the improvement of the rural life (the written media: calendars, cooking and household books, and the presentations in the radio).

As these aspects suggest, the study examines the following themes: sharing experience in the family, the effect of the groups of cooking women and men, the interactions between different groups living together (of different nationalities, or the 'natives' and the 'newcomers'), the special occasions as the possibility for sharing nutritional habits, the role of the intermediaries in the acceptance of innovations (marketing women and men, carters and craftsmen), the role of rural catering and tourism, the experiences of the soldiers taking part in the World Wars, and the role of economic and household lectures. The role of outsiders became more significant in the nutritional changes among the rural people and the employees, serves during the 1920s, as they became more aware of the different nutrition of the foreign gardeners, cooks and cooking women in estates, shopkeepers, innkeepers, craftsmen, intellectual workers (priests, scribes, teachers and doctors) and the managing employees of the estates and their families. The residents, who were temporary away as serves or maids, and the wives coming from other villages or region had the same effect on the food culture of the given village. The teachers, who held lectures on household activities, milk processing, gardening, cooking and health care, had dedicated themselves to modernise the lifestyle of the rural people by presenting a more healthy approach of the nutrition.

The study also outlines the special 'famine' diet of the time during and after the Second World War, and the industrial substitutes that had an important role in the nutrition of this time. The part concerning with the post-war times shows a complete restructuring in the rural food culture. It is not a totally urbanised nutrition, but a modified rural food culture, that is affected by the urban one, but preserves the old (local) and the newly known (of other regions or villages) habits, and it is still different in the several subgroups of the community.

Médiafogyasztási elemzés a Kaposvári Egyetemen A képernyő előtt az újságban bíznak

FARAGÓ LÁSZLÓ

Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Kar,
H-7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky utca 9–11. E-mail: farago@mail.kemfk.hu

FARAGÓ L.: *Media consumption analysis at the University of Kaposvár Confidence is in the newspaper before the screen.*

Abstract: We were curious to know the media consumption habits of the students at the University of Kaposvár. The interviewees of the survey were the students themselves in the framework of a course. During the study it was found out that the students spent most of the time with TV-watching based on the conservative attitude inherited from home or only from laziness. According to the signs, this is rather a „background consumption”, which lasts at least three hours. At the same time if they need important information, they trust in the newspapers. The essay addresses also that the attention of the students – the intellectual-digital generation of the future – to the internet and content consumption left rather in the background still now by means of the county newspaper and through the local commercial radios.

Keywords: use of media, content consumption, radio, newspaper, internet consumption

Melyik az a médium, amelynek segítségével a legkönnyebben érhető el a 19–23 éves, az átlagosnál műveltebb, de biztos, hogy anyagilag nem a tehetősebb réteghez tartozó fiatal-felnőtt korosztály?¹ Ezt a kérdést ugyan nem tettük fel a fél évvel ezelőtt lezajlott mintavétel során, de az eredmények mégis támpontokat adnak ahhoz, hogy melyek lehetnek a „legrövidebb megközelítési útvonalak” a diákokhoz: a helyi tévét, valamelyik kereskedelmi rádiót, az internetet vagy egy újságot kell választani?

A következőkben kísérletet teszek a Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Karán tanuló körében, a médiafogyasztási szokások leírására. Összevetem az országos vizsgálati adatokkal a kaposvári „hallgató társadalmi réteg” adatait. Lesznek pusztán piaci szegmensek is a vizsgálatnak, amikor azt elemzem, hogy anyagi lehetőségük alapján melyik médiumot érhetik el a diákok? Kitérek a befolyásolhatóság kérdéseire, a kultúra fogyasztásának lehetséges aspektusaira. Azonban óvakodom attól, hogy a leírtakhoz a politikai kapcsolatokat is segítségül hívjam. Ugyanakkor a politikát, mint érdeklődési területet természetesen vizsgálom. Elfogadva Jürgen Habermas állítását, hogy a társadalmi újratermelés függ a fogyasztói döntéstől, bármennyire is érdek fűződik a befolyásolásához. „A magándöntések szociális játékterét” azonban jó előre meghatározzák olyan tényezők, mint a vásárlóerő, a családból átörökölt attitűdök sora és a csoporthoz tartozás. Mint esetünkben az egyetemi hallgatói jogviszony: „általában a társadalmi, gazdasági státus”.² Habermas azonban értelemszerűen nem beszél még az elektronikus sajtóról, annak befolyásoló hatásáról, amely – ma már – az előbbieknél sokkal nagyobb szerepet játszik a vélemények alakításában vagy a döntések meghozatalában, még ha ez időnként nem is tudatosul az egyéneknél.

Gyakran pusztán az információ megléte vagy hiánya a mérvadó, és nem azok találása, körítése vagy ismétlődése. A dolgozat egyik sarkalatos kérdése tehát, hogyan, milyen intenzíven, milyen periodicitással jutnak el a hallgatókhoz a legalapvetőbb, országos és helyi ügyekről szóló hírek? Ezen belül a politika, a bulvár, a gazdaság és nem utolsósorban a kultúra információi? Melyek azok a médium-típusok, amelyeket a hallgatók leginkább

¹ A fiatal felnőtt korosztályon a későbbiekben is a 19–23 éves főiskolai hallgatókat értem, ez a populáció jellemzi a megkérdezett fiatalokat.

² J. Habermas, 1999, 261.

„fogyasztanak”, használnak. Annál is inkább, mert az Európai Unió tagországaiban 2012-re be kell fejeződnie a digitális televízió- és rádiósugárzásra való átállásnak.³ A digitalizáció alapvetően megváltoztatja a médiafogyasztási szokásokat: nagyságrenddel bővül az elérhető csatornák száma, és a jelenleginél jóval nagyobb teret nyer az interaktivitás. Részvétel a műsorokban, lehetőség a műsorszámok kiválasztásában, és hozzáférés a háttér-információkhoz a felkínált gyors internet-csatornákon keresztül. Nem mindegy tehát, milyen technikai, technológiai felkészültséggel találkozunk az átállás periódusában. Az sem mindegy, hogy élnek-e a felkínált lehetőségekkel a médiahasználók és azok, akik a médiát veszik igénybe az információk eljuttatásához.

Hallgatók a hallgatókról – a vizsgálat módszerei

A kutatásban 42 másodéves kommunikáció szakos hallgató vett részt a Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskola Karán. A fiatalok kötelezően választható szeminárium keretében ismerkedtek a médiaszociológiai hatásvizsgálatok gyakorlatával.⁴ A kurzus zárásaként 2005. júniusában került sor a kérdőíves vizsgálatra. Az apropót egy újszerű metodikával készült mérés adta.⁵ Mindenekelőtt ennek az ellenőrző kutatására szántam el magam. Másrészt olyan elemekkel egészítettem ki a kérdőíves felmérést, mint az internet használatához kapcsolódó kérdések, amelyek véleményem szerint indokolatlanul kimaradtak az előbbi dolgozathoz.

A kérdőívet a tizenötödik kurzus végén a hallgatókkal közösen állítottuk össze. A kérdések zöme zárt kérdés volt, csupán a legszívesebben választott médiumoknál engedték meg, hogy a válaszadók felsorolják az általuk leginkább kedvelt területeket. A kérdések fennmaradó részében a megadott lehetőségek közül választhattak. Minderre az egyszerű kitölthetőség miatt volt szükség. A kérdéseket a kutatásban résztvevő hallgatók mint kérdezőbiztosok felolvasták, majd lejegyezték, kódolták a válaszokat. (Ezzel is erősítve a mérés megbízhatóságát.)

Alapsokaságnak a Művészeti Főiskolai Kar hallgatóit tekintettük. A teljes létszám a levelezősökkel együtt 776 volt a vizsgálat időpontjában. Azért nem csak a nappali képzésen résztvevőket vontuk bele a mérésbe, mert a vizsgálat 10 napja alatt gyakorlatilag minden levelezős megfordult a karon.⁶

Minden egyes hallgató egyenlő eséllyel került be a vizsgálatba. Kizárva nyilván azt a 42 fiatalot, aki kérdezőbiztosként szerepelt. Az alapsokaság összetételét úgy tükrözte a megkérdezettek köre, hogy a kérdezőbiztosok véletlenszerűen, a folyosón szólítottak meg 10–12 hallgatót: lehetőleg hasonló arányban első, másod- és harmadéveseket.⁷ A karon abban az

³ Kovács, 2006. Az informatikáért felelős miniszter az eMagyarország szakmai nap keretében beszélt minderről a 2006. január 13-án, az innovatív lépések az információs társadalombért címmel, a budapesti Millenárison megtartott előadásában. Elhangzott az, hogy Spanyolország, Anglia és Németország már a digitális műsorszórás bevezetésében előrehaladott kísérleteket tett: a teljesen ingyenes, a csak fizető és a félig ilyen, félig olyan csomagokat kínálva. Egy biztos, a korábbinál nagyságrenddel több csatornát juttatva így a „fogyasztókhoz”.

⁴ A hallgatók a félévenkénti kurzusok keretében kötelező, közzetelezően választható és szabadon választott tantárgyak közül választhatnak. Attól függően, hogy tudják teljesíteni az ajánlott, félévenkénti három kreditet.

⁵ Mese Kht, 2005.

⁶ A Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Karán, a tanulmányi osztály adatai szerint 2005-ben 2/3-1/3 arányban nappali és levelező képzésben tanuló diákok folytatják tanulmányaikat. Vagyis nem kizárt, hogy a levelezősökhöz is eljutott a kérdőív. A nominális változók között azonban nem szerepeltek külön kategóriában. Vagyis az így kapott adatok nem torzították a felmérést.

⁷ Ez a mód kizárta azt is, hogy egy személy kétszer is szerepeljen, hiszen nemcsak a kérdezőbiztosok emlékeztek rá, hanem a hallgatók is jelezték volna a „duplázást”.

évben még a legtöbben nyolc féléves (négyéves) képzésre jártak, de a végzősöknek már befejeződött a szorgalmi és a vizsgaidőszak is. Tehát nem találhattuk volna meg őket reprezentatív arányban, ezért maradtak ki az alapsokaságból. A vizsgálat eredményeként 284 értékelhető válaszszor érkezett.⁸

A válaszadók hatvan százaléka lány volt, amely releváns az évfolyamokon tapasztalható aránnyal, az adatokat a tanulmányi osztályon bocsátották a rendelkezésemre. Ugyanakkor igazolja az utóbbi öt év tendenciáját: növekszik a fiúk száma a hallgatók körében, de a tanulmányi osztály adatai szerint még mindig többségben vannak a lányok. Az évfolyam-megoszlás kis eltéréssel 1/3–1/3 arányt mutat.⁹ Tanulságos szemügyre venni a harmadik nominális változót, később jelentős szerepet kap – a *megkérdezett fiatalok csaknem kétharmada nem kaposvári*.¹⁰ Ez szintén egybevág az elmúlt évek tapasztalatával, hogy a felsőoktatási intézmények egyre inkább átjárhatók, eltűnnek a „körzeti jellemzők”, nemcsak a szűken vett környezetből érkeznek hallgatók.

Vizsgáltam a hallgatók internetezési, újságolvasási, tévénézési és rádióhallgatási esélyeit is. Terep kutatásom során megkérdeztem az adott szakterület felelőseit: könyvtárosokat, a kollégiumigazgatót és a számítógépes rendszergazdát. Magam is végigjártam a helyszíneket, visszaellenőriztem az elmondottakat. A 2005. júniusában tapasztaltak alapján elmondható: az információforrásként figyelembe vehető médiumok közül a kar számítógépes infrastruktúrája jó,¹¹ a négy vizsgált médiumot tekintve a legjobb.¹² Televízió-ellátottsága kielégítő, a többi média hozzáférhetősége esetleges.

Legrosszabb a helyzet a napilapok és folyóiratok elérése terén. Érdemes megjegyezni, hogy az összes médium közül ez a típus a legköltségesebb, a legkisebb a valószínűsége, hogy erre rendszeresen költ egy jórészt ösztöndíjból élő fiatal. Az országos napilapokból egy példány megtalálható a szakkönyvtárban.¹³ A könyvtárosok tapasztalata szerint a Somogyi Hírlapot *gyűrttre* olvassák: a hallgató megtalálja benne a helyi mozi- és színházműsort is.

Televízió készülékből nyolcat találtam a két kollégiumban. A hallgatók a teljes programválasztékot nézhetik, beleértve a mozicsatornát is. A színes televíziók korszerűnek mondhatóak, a tévésobák tágasak, kis túlzással kényelmesek. A program kiválasztása azonban a többség, vagy az „erősebb karakterek” igényeitől függ.

⁸ Az alapsokaság 36 %-a, kicsit túlteljesítve a George Gallup által elvártakat: „Nem kell megennünk az egész fazék levest, hogy megállapítsuk mennyire sós.” Mi azért az előbbi adatot figyelembe véve jó nagy kanállal merítettünk.

⁹ A hallgatók a jelek szerint fegyelmezetten eleget tettek a kérésemnek, és egyenlő arányban szólítottak meg az elsőéves, a második- és a harmadéves hallgatókat.

¹⁰ Vö. I. ábra/ A hallgatók lakóhely szerinti megoszlása.

¹¹ A hallgatók a szaktantermekben tanórák keretében 80 számítógépen érhetik el a világhálót. Továbbá a kollégiumokban (Kaffka és „Belo”) összesen 29 számítógép áll korlátlan felhasználási lehetőséggel a fiatalok rendelkezésére. A könyvtárban további négy, a rádióstúdióban pedig még két számítógép. Az adattovábbítás minden egyetemi berendezésen 10 Mb/s-os gyorsasággal működik. A Kaffka kollégium első emeletén és a kar aulájában egyaránt vezeték nélküli kapcsolat is van lehetőség.

¹² A HVG, Diploma 2006 összeállításában ugyan az utolsó harmadban foglal helyet a KE MFK, de vizsgálatom szerint a pontatlan adatszolgáltatás miatt került ide. Valójában a nappaliskok egy számítógépre eső létszámának aránya 4; ezzel pedig az első harmadba, vagyis a számítógéppel jól ellátott karok közé kell sorolni az ország egyeteméi között.

¹³ Sajnos a postázási rend szerint a napilapok ide csak délután érkeznek meg: előbb kiviszik a toponári campushoz, és csak ezt követően a Művészeti Főiskolai Kar épületébe. A megyei napilap, a Somogyi Hírlap rendszeresen olvasható a könyvtárban, a kollégiumokban és újabban a Kommunikáció Tanszéken is.

Tapasztalatok szerint a legtöbb kollégiumi szobában található rádió, hasonlóan az albertekhez. A kollégiumban – hangszórón keresztül – megszólal a főiskolások által készített rádiós program is. A hangszórók korszerűtlenek és hangerejét – a legtöbb szobában – nem lehet szabályozni. Sok helyen a csatlakozót kihúzzák a konnektorból. A napi másfél–három órás műsor változó színvonala és hírértéke miatt nem túl népszerű. Még akkor sem, ha – a reggeli és az esti szerkesztett sávot kivéve – csak zenét sugároz.

Előterben a háttértévé, amit mindenki néz

A médiumok használatára fordított időt először indirekt módon vizsgáltam.¹⁴ Az elutasítás, vagyis „0 ráfordított idő” válaszokból indultam ki. Ezek alapján megállapítható a *legtöbb időt (98%) tévénézéssel töltik a főiskolai hallgatók*.¹⁵ Második helyre került az újságolvasás (96%), a harmadik helyre szorult a rádióhallgatás (89%). A sereghajtó, negyedik a médiumok sorában (86%) az internet-használat. Ez utóbbi majd 15 százalékkal marad le – vagyis *szignifikánsan kevés* – a többihez képest. Csak szeretnék emlékeztetni arra, hogy az internet-hozzáférés messze a legjobb a többi médiumhoz képest az intézményben. Vajon ennek ellenére miért nem kedvelik a hallgatók?

Összehasonlítva a dolgot egy kiindulópontjaként jelzett vizsgálattal, amelyet a MESE Kht., a Belvedere Meridionale Alapítvány és a Felsőoktatási Kutatóintézet végzett, szembe-tűnő ellentmondás látszik.¹⁶ Az ottani eredmények szerint a hallgatók kimagaslóan a legtöbb időt a rádióhallgatással töltik, csaknem *napi hat órát*, amely valóban *masszív rádiófogyasztást* jelent.¹⁷ (Ha átlag nyolc órás alvással számolunk, akkor a rádióhallgatásra az aktív, ébren töltött idő 38 százalékát fordítják.) Az átlagos rádiófogyasztás Magyarországon a BellResearch 2005. októberi kutatása szerint 3 óra 33 perc.¹⁸ Van egy másik adat a MESE által támogatott elemzésben, amely megint csak elgondolkodtató: a fiatalok 77 százaléka olvassa az egyetemi lapokat. A kutatás kérdőíveit az erre a célra kifejlesztett online felületről lehetett letölteni.¹⁹ A kutatásról pedig elsősorban az egyetemi lapokból értesültek a hallgatók, tehát az egyetemi lapok rendkívül jó olvasottsági mutatóját akár kételkedve is fogadhatnánk. Az internetes kérdésnél torzíthatja az eredményeket az is, hogy nem lehet ellenőrizni a kitöltők körét, sem azt, hogy egy válaszadó hányszor töltötte ki a kérdőívet.²⁰ Ezt úgy próbálták kiküszöbölni, hogy az Oktatási Minisztérium adatbázisa alapján célzottan jelölték ki a mintát: a 28 intézmény 1008 hallgatója által adott válaszokat mégis reprezentatív mintának tekinthetjük. Mindezek alapján a továbbiakban is többször visszatérek majd az összevetésre.²¹

Mindkét kutatás feltette a kérdést a hallgatóknak: *miből tájékozódnak, honnan szerzik elsősorban az információkat?* Az Educatio Press által közzétett eredmények szerint, tehát az országos mintából is az derült ki, hogy elsősorban az újságokból szereznek információkat a hallgatók. Ha ezt összevetjük a *masszív, hatórás átlag-rádióhallgatással*, amit szintén ők mértek, a felfedezhető ellentmondás legalábbis elgondolkodtató. Vagy a fiatalok a rádiót

¹⁴ Vö. II. ábra/ Médiahasználati szokások.

¹⁵ Az egy-két százalék elutasítást akár hibahatárnak is tekinthetjük, vagyis tévét mindenki néz.

¹⁶ Mese Kht, 2005.

¹⁷ Masszívnak tekintem a rádióhallgatást napi négy óránál hosszabb idejű használat esetében, hiszen itt a háttérfogyasztás is jelentős. A két óránál hosszabb televízió nézés szintén „masszív” használatot jelent értelmezésem szerint. Az internet esetében az egy-két órás világháló böngészés – az aktív részvétel és az intenzitás miatt – szintén masszív. Az újságolvasásnál az egy óránál több ráfordított időt vettem masszív újságolvasásnak.

¹⁸ BellResearch, 2005.

¹⁹ Mese Kht, 2005.

²⁰ Fischer, 2001, 31–32.

²¹ Mese Kht, 2005.

elsősorban „háttérként fogyasztják”, csak a zenére, és nem az információra kíváncsiak. Bár tapasztalatom szerint nem mindig tudják magukat függetleníteni az óránkénti hírektől. Ezt a magyarázatot tehát inkább elvetem. A lehetőség, hogy nem sikerült jól behatárolni a rádióval töltött időt. Ahogy Angelusz Róbert fogalmaz, „(...) a megfigyelők vagy azok egy jelentős csoportja téves képet alkot (...) az attitűdök és a vélemények tényleges megoszlásáról (...), az egyik az a megalapozatlan feltételezés, hogy saját attitűdjeimmel és elvárásaimmal a csoporton belül egyedül vagyok, a másik, az az alaptalan feltételezés, hogy mindenki osztja a nézeteket”.²² Sokkal inkább azt feltételezem, hogy a rádió a *valós és vélt interaktivitásával* egyfajta társ az egyedüllétben. Adott esetben virtuális barátja lehet a meglehetősen befolyásolható fiatal-felnőtt korosztálynak. Egy olyan médiumnak tekintik, amelynek lehet hinni, amelytől elfogadják a véleménynyilvánítást, ahol nem számít a hallgató társadalmi rétegződésben elfoglalt helye, hiszen a rádióhasználat „nem nyilvános”, otthon a szobában mindenki egyenlő.

Az internet egyelőre idegen közeg

Térjünk vissza a kaposvári vizsgálathoz, a kérdés továbbra is az, miből tájékozódasz? ²³ *A hallgatók 49 százaléka, tehát majdnem minden második fiatal a tévét választotta, mint elsősorban információforrást. A válaszadók 20 százalékkal a második helyre tették az internetet. Az újság, mint hírforrás alig marad le harmadiknak (18%). Legvégül találjuk a sorban a rádiót (13%). Ez az utolsó hely egyben azt is jelenti, hogy a televíziót a válaszadók négyszer fontosabb információforrásnak fogadják el, mint rádiót.*²⁴ Különösen a lányok körében elsősorban a tévé, azonban ők a rádiót is elfogadják információforrásnak. A fiúk számára az internet és az újság a szívesebben választott hírforrás a tévé mellett.

Lakóhely szerint vizsgálva a bejárók tájékozódnak leginkább az újságból (26%), természetesen csak a tévézés (52%) után. A legmarkánsabban tévéhíreket fogyasztók az elsőévesek (54%). Az internet esetében pedig látszik a tendencia, hogy a hallgatók a tanulmányaik előre haladtával egyre inkább választják tájékozódási eszköznék a világháló.²⁵ A tévé ilyen arányú fogyasztását magyarázhatjuk azzal, hogy a szocializáció során otthonukban is meghatározó a tévéből áradó információ. Ráadásul ma már 98,4 %-ban találni színes televíziót a lakásokban, és több mint 40 %-ban egy lakásban kettőt is.²⁶ A BellResearch által a médiahasználati szokásokról készített felmérésből is az derül ki, hogy Magyarországon a 15 évesnél idősebbek 98 %-a tévézik, de csak a lakosság negyede internetezik.

Ellenpróbaként vizsgáljuk meg, azokat a médiacsoportokat, amelyeket *elutasítanak a válaszadók.*²⁷ A tévépreferenciát itt is igazolni látjuk, hiszen a megkérdezett hallgatók elegendő része, 8 százaléka mondja, hogy nem a televízióból tájékozódik. (A kérdésben arra kértük a válaszadókat, hogy állítsák sorrendbe a médiumokat.) Az *internet* használat, pontosabban inkább „*nem használat*” (40%) *azt jelzi*, hogy az internet nem lépett még be azok közé a médiumok közé, amelyekből a fiatalok egyértelműen tájékozódnak. A négy médiumot 100 százaléknak tekintve elsősorban a lányok (48%), az elsőévesek (50%) és a bejárók (47%) utasítják el az internetet.

²² Angelusz, 1996, 170.

²³ A válaszadók sorrendet határoztak meg az újság, a rádió, a tévé és az internet, mint médiumok között. A feldolgozásnál azonban – a szembetűnőbb eredmény érdekében csak, s legmarkánsabbnak tartott és a legkevésbé választott médiumot vettem figyelembe.

²⁴ Vö. III. ábra/ Miből tájékozódasz?

²⁵ Vö. IV. ábra/ Tájékozódás évfolyamok szerint.

²⁶ AGB Nielson, 2005.

²⁷ Vö. V. ábra/ A legkevésbé használt médiumok tájékozódásra.

A 19–23 éves kaposvári főiskolás lányokról tehát megállapítható, hogy nincsenek túl nagy barátságban az internettel. Saját tapasztalatom ennek ellentmond, hiszen a legtöbbit chat-elő, csevegő tanítványaim a lányok. Bár a kérdés elsősorban az információszerzésre irányult, és nem a tartalomfogyasztásra vagy a levelezésre. Azonban korábban már a lányok válaszolták a legtöbben, hogy egyetlen percet sem töltenek a világhálón.

A Kaposvári Egyetem hallgatói esetében az sem mondható, hogy a társadalmi ranglétra, más szavakkal a gazdasági és kulturális különbségek nagysága fogja vissza az internet-penetráció ütemét a főiskolások körében, hiszen az internet-hozzáférés átlagon felüli.²⁸

Összegzésként elmondható, hogy a legtöbb főiskolás a tévét választja fő tájékoztatósi forrásnak, négyszer fontosabbnak tartja, mint a rádiót. Az internet viszont a legkevésbé népszerű, amikor tájékozódni szeretnének. A lányok tévéznek a legszívesebben, és ők interneteznek a legkevésbé Kaposváron. A bejárókat pedig az „újságokon keresztül”, a lapok segítségével lehet legbiztosabban megszólítani.

Naponta három órát tévéznek, fél óránál kevesebbet olvasnak újságot

A következőkben a különböző médiumok használatára fordított időt követtem nyomon a kérdésekre adott válaszok segítségével.²⁹ Ahogy korábban is jeleztem, masszív újságolvasónak tartom azokat, akik naponta több mint egy órát olvassák a lapokat. A masszív internetező legalább két órát tölt a számítógép előtt. A napi kettő–négy óra már masszív tévézést jelent, a rádió esetében négy óránál hosszabb rádióhallgatásnál nevezem masszívnak a médium használatát. A válaszoknál figyelembe kell venni a rejtőzködő véleményeket is. „(...) Mennél inkább megközelíti egy téma a 'kötelező' vélemények, a tabuk zónáját, annál nagyobb a valószínűsége a magán és a nyilvános attitűd kettéválasztásának, a valódi vélemények elrejtésének”.³⁰ Márpedig – kivált a kommunikáció szakos hallgatók körében (az alapsokaságot tekintve minden második hallgató volt részben kommunikáció szakos)³¹ – elvárás a napi rendszeres újságolvasás, tévézés. Feltételezhető tehát, hogy a válaszokban, megpróbáltak alkalmazkodni az „eminens többséghez”.

A „túlzásokat” is figyelembe veszem, és korrigálok a kiértékelésnél. Az ellenpróbát a megbízhatóságra és a kedvelt médiumokra adott válaszok adják.

A felmérés eredményei: átlagosan egy órát tölt újságolvasással a kaposvári hallgatók zöme (91%).³² Be kell látni, az újságolvasásra fordított időt tekintve talán szerencsésebb lett volna heti összesítést kérni. Torzíthatja az adatot az is, hogy a napilapokat, a négy országos lapból egyet-egyet csak a könyvtárban találja meg a hallgató, ha nem akar pénzt adni az újságokért. Tapasztalatom szerint rendszeres napilapvásárló nincs közöttük. Az előbb már említett „eminens túlzást is kalkulálva” az átlag eredményül kapott nem egészen egy órát inkább a fél órához közelíteném. Ráadásul „alulról”, hiszen ebben az adatban azok is

²⁸ A Magyar Infokommunikációs Jelentés tavalyi, első féléves adataiból kiderül, hogy „a világháló magyarországi használóinak legnagyobb hányada, 43 százaléka (körülbelül 930 ezer fő) a 15–24 éves korosztályból kerül ki. (...) Érdekes eredményeket hozott a nemek közötti összehasonlítás is: a férfiak internet-használata jóval meghaladja a nők világhálón töltött idejét”. BellResearch, 2005.

²⁹ Öt választási lehetőséget kínáltam fel: kevesebb mint 1 óra; 1–2 óra között; 2–4 óra között; kevesebb mint 4 óra és végül a „semennyi” időráfordítás is érdekelt. Az egyértelmű: nem lehet a ráfordítási idő-intervallumot egységesen kezelni a különböző médiumoknál, hiszen nem ugyanaz az intenzitása egy óra rádiózásnak, mint ugyanennyi újságolvasásnak.

³⁰ Angelusz, 1996.

³¹ A Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Karán csak 2006. szeptembertől indult az egyszakos BA szintű, akkreditált kommunikáció médiatudomány szak, a korábbi évfolyamok kétszakos képzésben vesznek részt.

³² Vö. VI. ábra/ Médiafogyasztással eltöltött idő. A kevesebb, mint egy óra és az egy–két óra közötti újságolvasást egybevetve kaptam eredményül a 91 százalékot.

szerepelnek, akik csupán percek alatt átfutják a lapokat, legfeljebb a szalagcímeket végigolvasva. Vagyis *kevesebb, mint harminc perc lehet a valós, újságolvasásra fordított átlagidő*. Annál is inkább reálisnak tűnik ez az adat, miután a válaszolók több mint 65 százaléka a legkisebb újságolvasási időt (> 1 óra) választotta. Kérdés ezek után, hogy melyek azok a lapok, amelyeket leginkább választják a hallgatók? A Somogyi Hírlap³³ (33%) megelőzött minden más újságot, az országos napilapokat is. Majd feleannyian választották a Népszabadságot (19%), ezt követi a Magyar Nemzet (13%), a Magyar Hírlap (9%) és 5 százalék körüli támogatást kapott a Metro, a Blikk és a Nemzeti Sport. Alig kaptak voksot a hetilapok és a folyóiratok, mint pl. a HVG. Figyelemre méltó, hogy a lányoktól több szavazat érkezett a Blikkre és a Népszabadságra, ott 9 százalékos a Nők lapja és a Story olvasottsága. A fiúk azonban szignifikánsan (21%) többen olvassák a Magyar Nemzetet, kedveik a Nemzeti Sportot. A televízió-csatornák közül a kereskedelmi adók jelentősen lekörözték a közszolgálati adót.³⁴ Az RTL Klub kapta a legnagyobb támogatottságot, 42 százalékot. Fele annyian sem kedvelik a TV2-t (26%). A közszolgálati MTV (15%), a Duna TV (6%) együtt sem kapott annyit, mint a TV2. A kereskedelmi műsorszolgáltatóknak számító Hír TV és a Sport1 öt-öt százalékkal került a sor végére. Az RTL Klubot és a TV2-t inkább a lányok, a Duna TV-t, az MTV-t és a Hír TV-t inkább a fiúk preferálják. *A két országos kereskedelmi televízió együtt nem kevesebb, mint a hallgatók 70 százalékát vonzza.*

A válaszadó fiatalok hetven százaléka naponta több mint 2,5 órán keresztül ül a tévé előtt. Angelusz Róbert elméletét követve³⁵ érdemes korrigálni az adatokat, hogy jobban közelítsünk a valós attitűdökhöz. A „túl sok tévézés tabu” alapján *három órához közelíthető* az eredmény, kiigazítva azokat, akik „alábecsülik” a tévézéssel eltöltött időt. *A fiúk töltenek több időt a tévésobában.* Közöttük az átlagos, tehát 1–2 órát tévéző, és a korábban már megszívna mondott 2–4 órát tévézők aránya együtt eléri a 74 százalékot. Ugyanez a lányoknál nyolc százalékkal kevesebb. A lakóhely szerint a Kaposváron élőkre (83%), az évfolyamokat vizsgálva pedig a másodévesekre is jellemző a masszív tévézés (76%)³⁶. Az országos átlag tévénézésből négy és fél óra³⁷, a MESE által készített mérés alapján kevesebb, mint másfél óra³⁸. A vizsgálatomban kapott kaposvári eredmény tehát inkább az országos teljes populációs mintával korrelál, vagyis a korábban végzett korrekció helytálló.

Noha nem kérdeztük meg, a fiatalok mire használják a tévé előtt eltöltött időt, mit néznek szívesen a televízió csatornák műsoraiból, az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) legutóbb publikált felmérése ebben eligazítást ad.³⁹ Az elemzés szerint a kereskedelmi⁴⁰ tévék műsorszervezetében kiemelt helyet foglalnak el a szappanoperák, a filmek, az RTL Klub viszont a valóságshow jellegű adásokat részesíti előnyben. Talán még azt is érdemes megemlíteni, hogy a kereskedelmi tévék közül az RTL-nél a legtöbb a hazai gyártású produkció. A mérés alapján két órát tölt rádióhallgatással egy átlagos kaposvári főiskolás. Egy órával kevesebbet, mint az előbb említett BellResearch mérés alapján, de négy órával kevesebb, mint a Mese Kht adata. A rádiópreferenciákat nézve az a Danubius Rádióé a vezető pozíció (41%), de a második helyen a Sláger (21%) és a kaposvári Enjoy Rádiót (20%) találjuk.

³³ Somogy megye egyetlen napilapja.

³⁴ Vö. VIII. ábra/ Legkedveltebb televíziók.

³⁵ Angelusz, 1996.

³⁶ Ugyan azt a módszert alkalmaztam, mint néhány sorral feljebb: a napi 1–2 órát tévézők százalék hányadát hozzáadtam a masszív (2–4 órát) tévézők arányához, így kaptam meg az eredményt.

³⁷ BellResearch, 2005.

³⁸ Mese Kht, 2004.

³⁹ ORTT, 2004.

⁴⁰ Az 1996. I. törvény a rádiózásról és a televíziózásról megkülönböztet közszolgálati és kereskedelmi műsorszolgáltatót a nonprofit és közműsor-szolgáltató mellett. Az utóbbi két műsorszolgáltató típusal azért nem foglalkozom, mert a hallgatott és a nézett csatornák között ilyet nem jelöltek meg a válaszadók.

Ha a két országos kereskedelmi adó hallgatottsági adatát összeadjuk az ötven százalék tekinthető arány, mégis jellemző a helyi kereskedelmi rádió kiemelkedő pozíciója. A országos közszolgálati Kossuthot alig értekelhetően választották a hallgatók (2%).⁴¹

A fiatalok zöme kevesebb, mint két órát használja az internetet.⁴² Az adatokból azonban látszik, hogy a valós interneten eltöltött idő inkább az egy órához közelít. Az Origo nevű kereső- és híroldalt kedvelik leginkább (31%), a Google keresőlap 25 százalékot kapott, a Freemail levelező website pedig 21 százalékot. A többi oldal preferenciája nem érte el a tíz százalékot, összesen pedig az 1/3-ot. Az átlagos hallgató kevesebb, mint egy órát tölt a világhálón, és az adatok azt mutatják, hogy a kollégiumokban fordítanak több figyelmet az internetezésre.

Összefoglalva elmondható, hogy a kedvelt médiumok közül a Somogyi Hírlap napilap, az RTL Klub televízió, a Danubius Rádió és a website-ok közül pedig az Origo számít favoritnak a kaposvári főiskolások körében. A helyi média fogyasztása (Somogyi Hírlap, Enjoy Rádió) a legmarkánsabban az újságolvasók és a rádióhallgatók körében jelenik meg. A médiumok közül a Hír TV-ét és a Magyar Nemzetet jellemzően a fiúk preferálják.

A főiskolásokat a kultúra és a helyi hír is érdekli

Feltettük azt a kérdést, hogy az egyes médiumokból melyik témakörre kíváncsiak?⁴³ Az eredmény meglepően előkelő, második helyre (18%) sorolta a helyi hírek „fogyasztását”.⁴⁴ Ez az érdeklődés azért is fontos a kultúra közvetítői számára, mert ebben a rövid, de figyelemfelkeltő újságírói műfajban, a helyi hírben a kultúra információi is eljuthatnak a fiatalokhoz. Ráadásul mindezt úgyesen szerkesztve, a megfelelő kapcsolati tőkét mellérendelve ingyen, nem pedig a hirdetésekben keresztül. A kultúra és a szórakozás az összes többi érdeklődési területet előzi (35%). Sajnos hibásnak bizonyult az összevont kérdésfeltevés, így nem válik külön mennyire a kultúra, mennyiben a szórakozás érdekli a fiatalokat. A bulvár utolsó helye a mimikri, vagyis az alkalmazkodó véleménynyilvánítási jelenségek közé sorolom.⁴⁵ A fiatalok tanulják, hogy a bulvár kevésbé értékes, mégis azt tapasztalom, hogy gyakran olvassák. Am a jelek szerint nem akarják „elárulni”, valós véleményük szerintem rejtőzködik.

A lakóhelyükkel kapcsolatos információt zömében az újságokból (52%) szerzik a hallgatók,⁴⁶ itt a Somogyi Hírlap, természetéből fakadóan, még előkelőbb helyet foglal el a lapok között (36%).⁴⁷ A rádióknál az Enjoy Rádió (21%) mellé felsorakozik a Kapos Rádió (21%). A Kapos Televízió, Kaposvár egyetlen helyi tévéje, viszont alig két százalékot kap a televíziók között. Ez azt jelenti, hogy a nézettsége elenyésző még szignifikánsan helyi hírekre kíváncsi fiatalok körében is. Az internet (15%) azonban már megelőzi a rádiót (14%).

⁴¹ Vö. IX. ábra/ Legkedveltebb rádióadók.

⁴² Vö. X. ábra/ Legkedveltebb website-ok.

⁴³ A bulvárhírek, a politika és gazdaság, a sport, a kultúra, a szórakozás és a helyi hírek között lehetett választani akár két témakört is. Nem akartuk túlzottan szűkíteni az érdeklődési területet, véleményem szerint torzította volna a válaszok értékét. A hallgatók többsége élt is a lehetőséggel.

⁴⁴ Vö. XI. ábra/ Érdeklődési témakörök.

⁴⁵ Angelusz, 1998, 203.

⁴⁶ Vö. XII. ábra/ Honnan származik a lakóhelyről szóló információ.

⁴⁷ Visszaellenőriztem a kérdéssort: arra is kíváncsi voltam, hogy akik a helyi hírek tekintetében a lapokat választották, azok vajon melyik újságot olvassák. Ugyanezt tettem a többi médiummal kapcsolatban is.

Végezetül arra voltam kíváncsi, melyik médium típust tartják a leginkább megbízhatónak.⁴⁸ A kimagaslóan magas tévénezési adatok alapján azt vártam volna, hogy itt is megerősítik a televízió csatornák vezető szerepét, de nem. Az újságokat (37%) tartják leginkább megbízhatónak a megkérdezettek.⁴⁹ A rádió utolsó helye (13%) ismételten elgondolkodtató, az internet 18 százalékkal lett harmadik, a televízió megbízhatósági indexe azonban 32 százalék. Összefoglalva: *a hallgatók csaknem kétharmada az újságokat és a tévét tartja megbízható médiumnak.* A tévé híreit a lányok fogadják el megbízhatóbbnak (35/27%) az internet információit pedig fiúk (13/25%). A lekérdézési mátrix lehetőséget ad egy újabb ellenőrző kérdésre: a rádiót legmegbízhatóbbnak választók állomás-preferenciái szerint az Enjoy Rádiót még többen választották (27%), alig marad el a most is első Danubius (30%) előtt. A tévék információiban bízők 89 százalékban a két kereskedelmi csatornára (RTL Klub Televízió és a TV2) szavaztak. Az internet híreiben megbízók 36 százaléka az Origo kereső és híroidalt támogatja, kétszer annyira, mint bármelyik másik website-ot (Google 18%, Freemail 15%).

A fentiek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a hallgatók kétharmada az újságot és televíziót tartja legmegbízhatóbb médiumnak. A fiatalok a helyi hírekre és a kultúrára is kíváncsiak. A lakóhelyükkel kapcsolatos információkat tekintve, de csakis itt, az internet szerepe már jellemző.

Összefoglaló – Kulturális tartalomhoz a digitális média

Az utóbbi évekre jellemző, hogy a szabadidő alapvető részévé vált a médiafogyasztás. Az Informatikai Minisztérium honlapján közzétett adatok szerint „Magyarországon az összes szabadidős tevékenység 67%-át a tartalomfogyasztás teszi ki.”⁵⁰ A kultúra után érdeklődők figyelme egyre inkább a médiában elérhető tartalmakra irányul. Mindez előrevetíti, hogy a vidéki Magyarországon még kezdetleges állapotában lévő internethasználat jelentősen kiszélesedjen, mind a felhasználók körét illetően, mind pedig a világháló elérhetőségét tekintve. Ennek egyik biztosítéka az Európai Unió irányelve, amely 2012-re minden tagországban kötelezővé teszi a digitális műsorszórás bevezetését. A digitális csomagok magukban foglalják majd a szélessávú internet-szolgáltatást is. A kultúra-közvetítőknek még akkor is ezt a lehetőséget kell kihasználni, ha az előbb említett adatok szerint a világhálótól maradnak távol. Miután a tévé és a megyei lap „fogyasztása” intenzív, a fiatalok kétharmada ezt a két médiumot tartja legmegbízhatóbbnak, a tévét és a helyi lapokat felhasználva kellene a fiatal-felnőtt korosztály figyelmét felhívni a kulturális intézmények programjaira. Mindezek után olyan tartalmakat kell elérhetővé tenni a kulturális intézmények honlapjain, amelyek a hallgatók kutatómunkájához nélkülözhetetlenek.

A vizsgálat egyértelműen megállapította, hogy a Kaposvári Egyetem Művészeti Főiskolai Karára járó fiatal-felnőtt korosztály, ha nem is masszív, de alapos médiafogyasztó. Konzervatívnak tekinthetjük őket, hiszen az egyetem viszonylag jó infrastruktúrája ellenére nem használják ki megfelelően a világháló adta lehetőségeket. Az internet-használat beépülhet a hallgatók tudatába a szocializáció során, de a fent említett módon meg kell próbálni „rávezetni” őket. A megyei napilap vezető pozíciójához nem fér kétség. A legkitartóbb újságfogyasztók pedig a bejárók. Kitűnik, hogy a főiskolás fiatalok kizárólag kereskedelmi rádiót hallgatnak. A helyi rádiók hallgatottsága is magas, de az országos kereskedelmi Danubius Rádió „piacvezető” a vizsgált korosztálynál. A főiskolások a legtöbb időt a tévénezéssel töltik, a férfiak kitartóbbak a képernyő előtt, a kereskedelmi televíziók nézettsége eléri a 2/3-os arányt.

⁴⁸ Legmegbízhatóbb az a médium, amelynek az információiban nem kételkedik a „fogyasztó”, amelyet akkor vesz elő, ha valamiről informálódni akar, vagy a vitás kérdésben mérvadó véleményt szeretne kapni. Ezek az eligazító mondatok szerepeltek a kérdőívben.

⁴⁹ Vö. XIII. ábra/ Médiumok megbízhatósága.

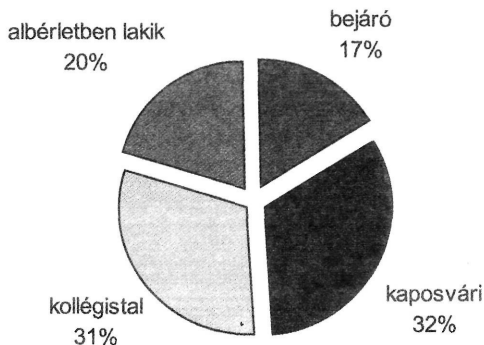
⁵⁰ Kovács, 2006.

Irodalom

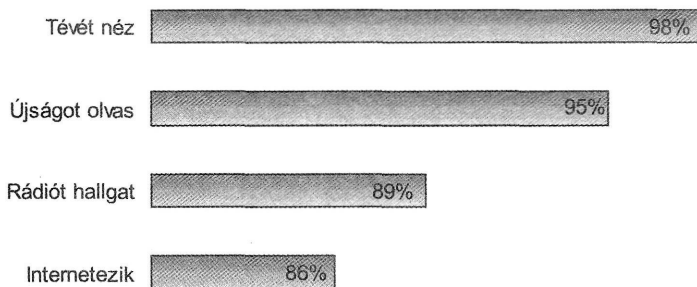
ANGELUSZ RÓBERT 1996: Optikai csalódások. Pesti Szalon Kiadó, Budapest.
 Beszámoló az ORTT 2004. évi tevékenységéről. 2004. ORTT, Budapest.
 FISCHER GYÖRGY 2001: Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak? Bagolyvár, Budapest.
 JÜRGEN HABERMAS 1999: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Osiris, Budapest.

Cikkek, tanulmányok

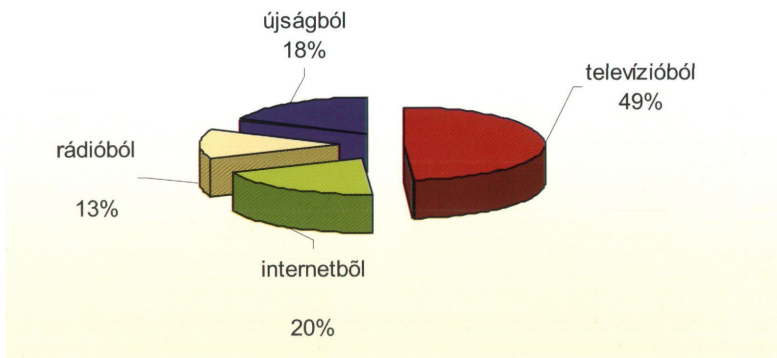
AGB Nielson Media Search, Televisions in the homes. 2005. www.agbnielson.net.
 Eszközök és tartalom. Magyar Infokommunikációs Jelentés 2005. december 6./BellResearch,www.bellresearch.hu.
 HVG. Diploma 2006. Kari számítógép-ellátottság. 105–107.
 Internet-használati szokások. Magyar Infokommunikációs Jelentés. 2005. november 30/BellResearch, www.bellresearch.hu.
 KOVÁCS KÁLMÁN 2006: Innovatív lépések az információs társadalomért. ihm.hu/sajto/programok, eMagyarország Szakmai Nap, január 13.
 Média az egyetemisták közt. 2005 Educatio Press – Magyar Felsőoktatási Hírügynökség (Edupress). Budapest. www.mesekht.hu.

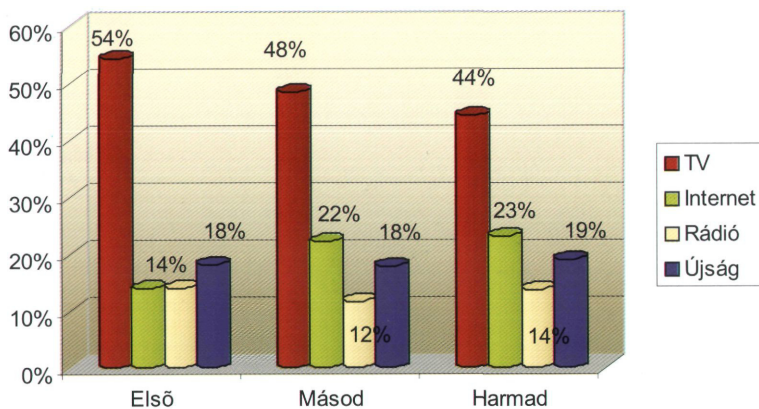
I. ábra: A válaszadók lakóhely szerinti megoszlása

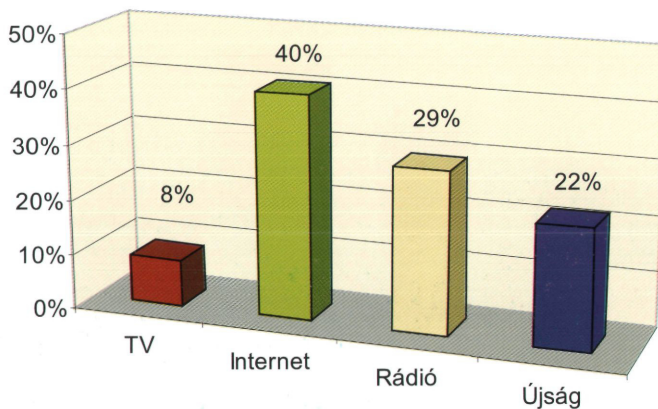
II. ábra: Médiahasználati szokások

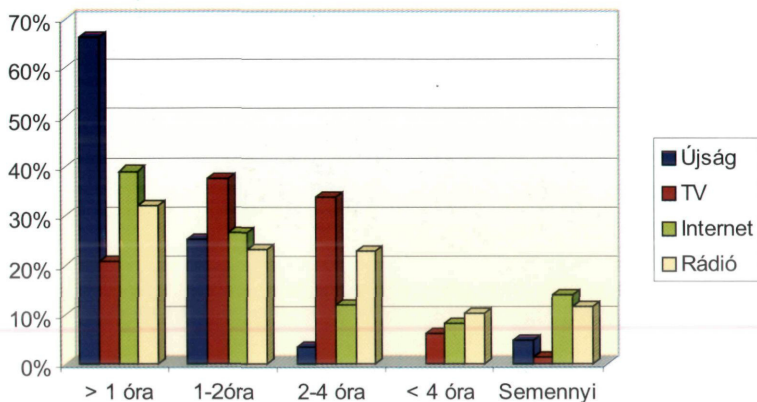
III. ábra: Miből tájékozódsz?

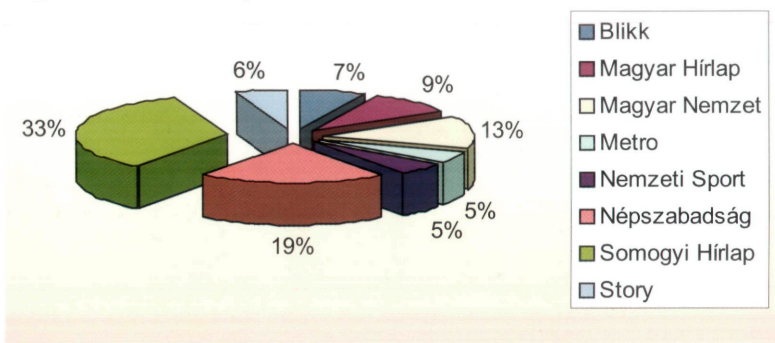
IV. ábra: A tájékozódás évfolyamok szerinti megoszlása

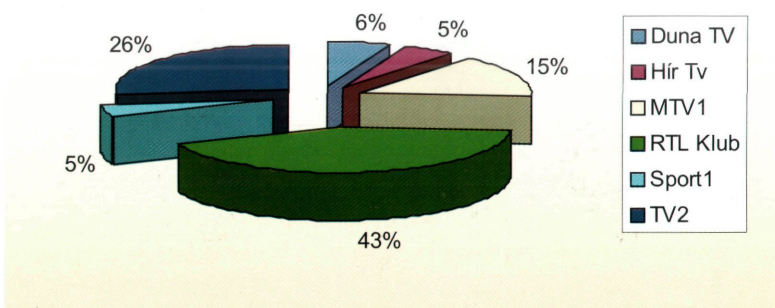
V. ábra: Tájékozódásra legkevésbé használt médiumok

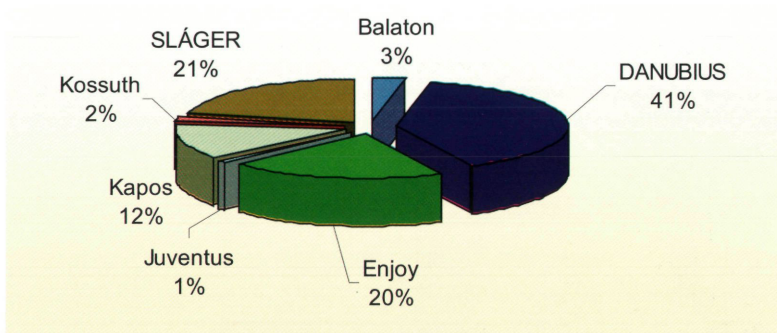
VI. ábra: Médiafogyasztással eltöltött idő

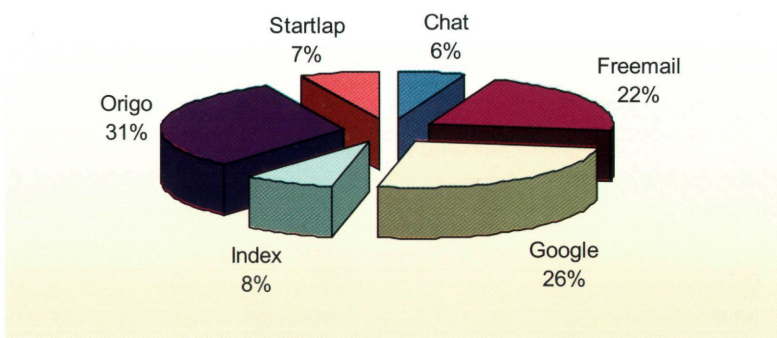
VII. ábra: Legkedveltebb újságok

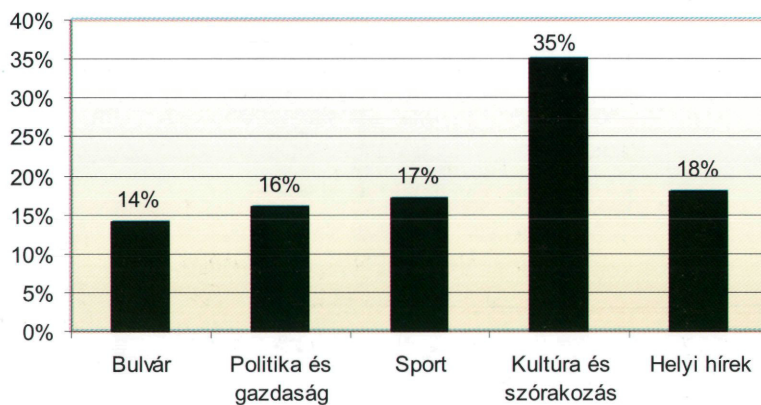
VIII. ábra: Legkedveltebb televízió-csatornák

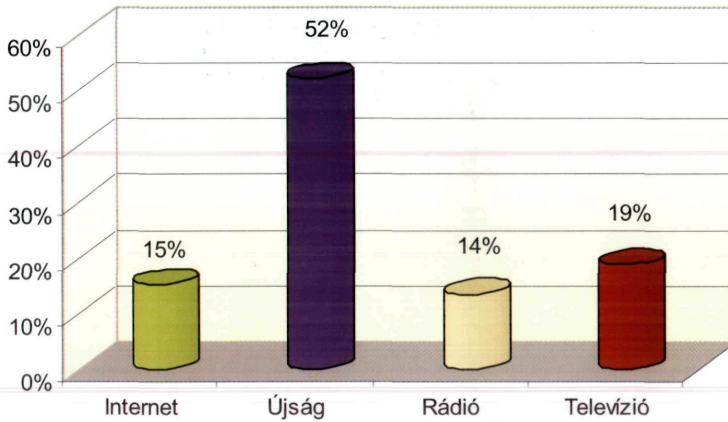
IX. ábra: Legkedveltebb rádióadók

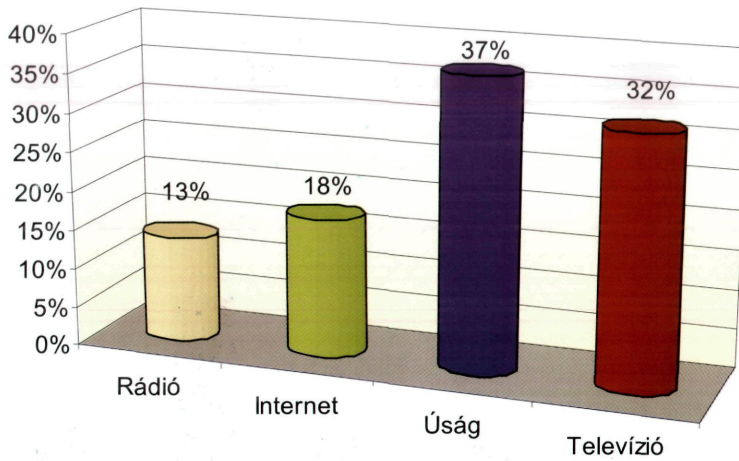
X. ábra: Legkedveltebb website-ok

XI. ábra: Érdeklődési témakörök

XII. ábra: Honnan származik a lakóhelyről szóló információ

XIII. ábra: Médiumok megbízhatósága

Media consumption analysis at the University of Kaposvár Confidence is in the newspaper before the screen

LÁSZLÓ FARAGÓ

It is characteristic of the recent years that the media consumption has become a basic part of the leisure time. As indicated by the data published on the home page of the Ministry of Information Technology, "In Hungary 67% of all the leisure time activities is covered by the content consumption". The attention of those interested in culture gets directed more increasingly to the contents attainable in the media. All this foreshadows that the use of internet yet at its initial stage in the countryside Hungary should get wider both for the users and in respect of the accessibility to the world-wide web. One of the assurances for this is the Directive of the European Union, which makes it obligatory by 2012 for each Member country to introduce the digital broadcasting. The digital packages will include the wideband internet services as well. The intermediators of culture have to make use of this opportunity even if on the basis of the above-mentioned figures the most people stay away from the world-wide web. Since the "consumption" of the TV and county newspaper is intensive, two thirds of the young people consider these two media the most reliable, the attention of the young-adult age ought to be called to the programs of the cultural institutions by using the TV and the local papers. After all these, such contents have to be rendered accessible on the home pages of the cultural institutions, which are indispensable for the research work of the students.

The study stated definitely that the young-adult age attending the Arts College Faculty of the University of Kaposvár is a through, but if not massive, consumer of media. They can be considered to be conservative, since in spite of the comparatively good infrastructure of the University they do not exploit suitably the possibilities offered by the world-wide web. The use of internet can become incorporated into the mind of the students during the socialization, but a trial must be made to "put them on this track" in the way described above. There is not any doubt about the leading position of the county newspaper. The most persistent newspaper consumers, however, are the day-students. It turns out that the college students listen exclusively to commercial radios. The listening rating of the local radios is also high, but the countrywide commercial Danubius Rádió is the "market leader" with the age class under study. The college students spend the most time with TV watching, the men are steadier before the screen, the watching rating of the commercial televisions achieves the two thirds ratio.

Autochromes de Hongrie d'Albert Kahn

NÁNÁSI REGINA
E-mail: reg79@free.fr

NÁNÁSI R.: *The Autochromes Of Albert Kahn.*

Abstract: This study presents the work of Albert Kahn, the famous French philanthrope, who wanted to save the most beautiful and interesting objects of the world.

He sent and financed a photographic team to take pictures of the world's richness, including Hungary in 1915. The photos in colour made on glass sheets present the Elisabeth Bridge, and the people of Rakospalota.

Keywords: Albert Kahn, Archives de la Planete, Autochromes, Plaques de verre, photos on glass

L'invention des Frères Lumière, notamment les plaques de verre gélatino-bromure d'argent, prêts à utiliser, donne un coup de pouce à la photographie. Les plaques photographiques perfectionnées sont préparées dans les usines de la famille Lumière et sont en vente dans les magasins partout en France.

La photographie, qui n'était qu'un loisir noble jusqu'au début de siècle, devient accessible pour tout le monde. Les prises de vue se multiplient et les sujets se diversifient. En 1900 lors de l'exposition universelle, Louis Lumière présente les plaques en couleur, ensuite en 1907, commence la production industrielle des autochromes.

Le principe est simple, utiliser un filtre formé de grains microscopiques de fécule de Pomme de Terre coloré en Orange, vert et Violet. Ce filtre est étendu sur la plaque de verre, ensuite protégé par un vernis et recouvert d'une couche d'émulsion photosensible.¹ L'utilisation et le développement simple de ses plaques révolutionnent la photographie.

Cependant, un autre loisir se répand, le voyage autour du monde. Mr. Fogg – et Jules Verne bien sûr- donnent envie aux lecteurs d'aller découvrir des pays et des civilisations lointaines. Ces deux loisirs en se retrouvant deviennent inséparables jusqu'à nos jours.

Ces passions se croisent parfaitement dans la vie d'Albert Kahn, qui suit ses utopies et les professionnalise en créant les Archives de la Planète.

Albert-Kahn (1860–1940)

« La vie, il faut la chercher là, où elle est ! »

Nous pourrions le décrire comme un des plus grands philanthropes français du 20e siècle ou un millionnaire étonnant qui dépensait sa fortune sans compter pour le bien des êtres humains.

Il était un riche banquier qui voulait bien utiliser sa fortune, **éduquer, inspirer les hommes à garder les yeux et l'esprit ouverts.**

Albert-Kahn, représentant de sa banque à l'étranger, a parcouru le monde entier. Il était convaincu que le meilleur moyen d'ouvrir les esprits, est de voyager. Ayant vu d'autres cultures et d'autres civilisations, il est possible de remettre en question les généralités conventionnellement acceptées. Sa philanthropie se fonde sur l'idée que **l'ignorance des hommes est la cause des guerres et l'incompréhension des cultures.** Il a donc décidé

¹ Les autochromes Lumière, la couleur inventée p. 24.

de consacrer sa vie et sa fortune pour créer un réseau d'information qui pourrait conduire à la coopération internationale entre les peuples.

Passionné par le Japon, Albert Kahn en fait venir des jardiniers afin de lui créer un jardin oriental. Son domaine sera bientôt couvert par différents types de jardin.²

Sa première action pour « la bonne cause » se date à 1898 créant « Les Bourses Autour du Monde ». Il décerne des bourses de voyage aux jeunes diplômés, professeurs agrégés qui possèdent déjà une sagesse remarquable, mais manquent d'expérience de voyage. Voyager, voir le monde c'est mieux comprendre leurs leçons et leurs valeurs. Les boursiers devaient donc observer les pays visités

L'ami intime d'Albert Kahn, le philosophe Henri Bergson, explique ainsi les bourses:

« Il s'agissait d'abord, dans la pensée du fondateur, d'ouvrir chaque année à une élite de jeunes maîtres ce que Descartes a appelé „le grand livre du monde“. »³

Le but final d'Albert Kahn était la création d'une élite intellectuelle, morale de la nation qui aurait guidé spirituellement les hommes.⁴

Pour ce faire, il ne tarde pas à fonder en 1906, la Société Autour du Monde regroupant les anciens boursiers et les invités honneurs. On y voit défiler ses amis intimes et les intellectuels les plus brillants comme Anatole France, Auguste Rodin, Thomas Mann, Louis Lumière etc...

Archives de la Planète

En 1908, au moment où Louis Lumière vend ses premières plaques autochromes, Albert Kahn embauche son chauffeur Albert Dutertre.

Il n'équipe pas son chauffeur uniquement par une voiture, mais par un appareil photographique Vérascope Richard. Le chauffeur doit effectuer un stage audiovisuel et photographique sans savoir pourquoi. Ensuite Albert Kahn lui annonce leur départ vers le Japon et la Chine. Albert Dutertre doit enregistrer sur image fixe « la réalité ». Ils partent donc à la conquête de la réalité et de la restitution complète du réel dans tous ses aspects.

Albert Kahn a fait le premier pas vers la création des Archives de la Planète.

Pourquoi a-t-il chargé son chauffeur des prises de vues, on l'ignore. En tout cas, ce premier voyage lui a fait comprendre qu'il a besoin des professionnels.

A son retour du tour de monde il prend donc contact avec Jean Brunhes, géographe et l'engage à créer systématiquement les archives de la planète.

« La photographie stéréoscopique, les projections cinématographiques surtout, voilà ce que je voudrais faire fonctionner en grand afin de fixer une fois pour toutes des aspects, des pratiques et des modes de l'activité humaine dont la disparition fatale n'est plus qu'une question de temps. »⁵

Le nouveau but d'Albert Kahn était donc **l'enregistrement sur images fixes et images animées l'activité de l'humanité**. Il aurait souhaité à photographier la planète entière pour pouvoir utiliser, analyser, confronter, les documents rassemblés.

Jean Brunhes a organisé progressivement l'équipe des opérateurs et a travaillé pour le meilleur déroulement des archives. Auguste Léon chimiste et photographe était à la tête des laboratoires.⁶

² Aujourd'hui ces jardins appartiennent au Département des Hauts-Seine, et font partie du Musée Albert Kahn

³ Albert Kahn réalité d'une utopie, p. 138.

⁴ Albert Kahn réalité d'une utopie, p. 141.

⁵ Lettre d'Albert Kahn à Emmanuel de Margerie à Brunhes le 26 janvier 1912

⁶ Albert Kahn réalité d'une utopie, p. 192.

Les opérateurs réunirent jusqu'à 1931 sur une quarantaine de pays, environ 72000 plaques autochromes de taille 9×12 ou 13×18, 4000 plaques stéréoscopiques et environ 180 000 mètres de film nitrate 35 mm.

Avant tout, ces photographies sont des observations scientifiques et non des reportages artistiques. Ces archives peuvent être considérées comme archives encyclopédiques.

Les opérateurs partent à l'étranger pour fixer les images sur la vie quotidienne, sur l'architecture, sur le moyen de transport, sur les monuments. Le but principal d'Albert Kahn et ses collègues était de sauvegarder ces différences dans un monde qui se tend à s'uniformiser.⁷

« Certes il ne fallait pas négliger l'œuvre des hommes, sous forme d'art, de monuments civils ou religieux ; mais plus encore que l'exceptionnel, ce qui devait capter l'attention des opérateurs, c'était essentiellement le type courant, le quotidien, l'homme dans son cadre de vie, dans ses activités rurales et citadines, dans ou devant sa maison, avec les outils de son métier, en tenue de travail ou de fête (costume toujours pris de face et de dos : le document complet)... »⁸

De 1910 à 1931, au cours de 21 ans, quarante-huit pays du monde faisaient l'objet de missions des Archives de la Planète. La valeur de ce patrimoine fragile est inestimable aujourd'hui.

Voyage en Hongrie

Jean Brunhes s'est rendu deux fois au Balkan durant la guerre balkanique en 1912 et en 1913. La seconde mission prend place à partir du 23 avril 1913, Jean Brunhes est accompagné par Auguste Léon. Se rendant au Balkan, ils traversent l'Autriche, la Tchéquie et **ils s'arrêtent à Budapest le 24 avril 1913.**

Fidèles aux règles des prises de vues, ils se rendent à Rfkospalota pour photographier également la vie quotidienne des paysans.

Ils prennent en totale **dix-huit photographies de Hongrie**, dont onze de Budapest et sept de Rfkospalota.

Ces photographies portent une valeur extrême à nos yeux, car nous y découvrons une ville splendide et impériale à son état intacte avant les dégâts des guerres mondiales.

En Hongrie les photographies en couleurs sont très rares à cette époque et elles n'existent que dans les familles nobles, où ils utilisent uniquement de prendre des portraits.

Quels étaient donc les monuments ou scènes de vie qui attiraient l'œil d'Auguste Léon ?

Il est possible de suivre leurs pas à Budapest, selon les registres exacts des autochromes.

Sur le cliché portant le numéro A 1770 figure le Pont Elizabeth vu du côté. Léon met l'accent sur la structure du pont et sur sa décoration.

Sur la photographie A 1771 figure le quai de Danube et en arrière plan le Château de Buda.

Sur les clichés A 1772 et A1773 ils photographient la porte du Musée d'Art industriel de deux côtés. Le bâtiment magnifique de Lechner Odon devait les capturer car ils ont pris trois photographies différentes, étant donné que sur la A 1775 figure l'extérieur du bâtiment.

Sur la photographie A 1774 se trouve un autel exposé dans le musée. Ils travaillaient avec une précision formidable, les couleurs sont vives et captivantes, le fond couleur bleu et les sculptures dorées de l'autel rayonnent sur l'autochromes comme si c'était prise par un appareil digital.

⁷ Jean Brunhes : Autour du monde, regard d'un géographe, p. 83.

⁸ Jean Brunhes : Archives de la planète

Ensuite la photographie A 1776 a été déjà prise à Rakospalota. Une jeune villageoise s'est fait prendre de dos dans la cour de sa maison. Sur le cliché A 1779 on la voit de face. Sa jupe rouge et son voile jaune rendent vivante la photographie presque cent ans après. En arrière plan, on voit la maison couverte par un toit de chaume et une autre femme qui sourit discrètement restant au seuil de sa maison. Ensuite Léon tourne son regard et son appareil vers le grenier et sur la photographie A 1777 il prend en vue une petite fille en habit ordinaire et le grenier ou maison d'utilité en arrière plan.

Ses jeunes femmes se laissent photographier par Léon qui réussit même à entrer dans la maison. Comment ils se sont fait comprendre ? Les opérateurs devaient avoir un accueil amical. Sur la cliché A 1778, ils ont photographié les vaisselles colorées, typiques de cette époque en Hongrie. Les plats et les assiettes contenant les motifs traditionnels sont pendues sur le mur pour décorer la maison.

Ils devaient sortir de la ferme et prendre en vue sur les photographies A 1780 et A 1781 deux femmes avec deux enfants devant la grille de la ferme.

Ensuite on revient à Budapest et sur le cliché A 1782, nous avons le Musée de l'Agriculture dans le Château de Vajdahunyad. Il n'y a personne sur l'image et la seule couleur qui témoigne qu'il s'agit d'un autochrome est le vert de l'herbe devant le château gris.

Sur la A 1783 une prise du château de Vajdahunyad au bord du lac qui l'entoure. Une photographie sans mouvement, le château caché dans les arbres la rend mystique. Sur la photographie A 1784 il y a une vue sur Budapest prise de la rive de Pest, on y voit le Pont des Chaînes avec les lions et l'ancien l'octroi.

L'image qui porte une nouvelle cotation notamment la A 69398x, montre une scène de vie dans la rue Szabad Sajtó, en arrière plan avec le Pont Elisabeth et la A69399 nous montre en face ce même pont. La photographie A69400x a été prise en sortant de la ville, car c'est le dernier cliché et présente une maison au bord du Danube. Selon la direction de la prise de vue, il est possible que cela ait été faite à bord d'un bateau.

Malheureusement nous n'avons aucune documentation écrite supplémentaire au voyage, nous ne pouvons pas donc vérifier ces détails.

Cependant, les autochromes nous livrent un témoignage suffisamment parlant avec des couleurs vives sur la vie de Budapest et de Rakospalota en 1913.

The dry-plate patent of the Lumière brothers has revolutionized photography. The production raised rapidly from 1907, also with coloured pictures.

Another popular hobby of the century's turn was travelling: discovering off societies. These both hobbies were featuring the life of the French banker Albert Kahn. He decided to make a fellowship for young people to inspire them to travel, to get acquainted to different worlds and cultures, thus getting more educated and more tolerant. He intended to breed a highbrow and moral elite to be able to guide France towards a better future.

Early 1908 he started a journey around the world to take photos and films about mankind. So he started to found his Planet Archive with the help of a geographer, photographs, all together of 15 people. His helpers photographed and filmed remarkable, „nationally” characteristic figures, costumes and buildings. Nowadays Planet Archive includes more than 72.000 photos and 3.500 meter movies around 48 countries.

The operator of the Archive visited also the Balkan. During their second journey – on 24th April 1913 – they shot 11 pieces 9x13 cm photos in Budapest and 7 pieces in Rakospalota and the citizens of both. Among others the Museum of Applied Arts, Vajdahunyad Castle in the City Park and of course the Danube branch with the view of the Royal Castle, the Chainbridge and the former Elisabeth Bridge. While the coloured glass photos were sold all over France, they were rarities to be found in Hungary. Only the richest Hungarian families were contemporarily able to take photos of the mentioned art, mostly portraits.

Today The Planet Archive and the complete heritage of Albert Kahn are attended by the Albert Kahn County Councils' Museum in Boulogne Billancourt and expect it's visitors with regular exhibitions of the Archive.

Bibliographies

- Autour du Monde, Jean Brunhes, Regards d'un géographe, Publication Musée Albert Kahn, Paris, 1993
Albert Kahn, Réalités d'une utopie, Publication du Musée Albert Kahn, 1996
Meuleau, Marc: Des pionniers en Extrême-Orient., Paris, Fayard, 1990
PETIT, ALAIN: La vie aventureuse d'Albert Kahn, un grand mécène contemporain, Archives du Musée Albert Kahn, Prochasson, Christophe: Les Intellectuels, le socialisme et la guerre. 1900-1939, Paris, Seuil, 1993

The Autochromes Of Albert Kahn

REGINA NÁNÁSI

The dry-plate patent of the Lumière brothers has revolutionized photography. The production raised rapidly from 1907, also with coloured pictures.

Another popular hobby of the century's turn was travelling: discovering off societies. These both hobbies were featuring the life of the French banker Albert Kahn. He decided to make a fellowship for young people to inspire them to travel, to get acquainted to different worlds and cultures, thus getting more educated and more tolerant. He intended to breed a highbrow and moral elite to be able to guide France towards a better future.

Early 1908 he started a journey around the world to take photos and films about mankind. So he started to found his Planet Archive with the help of a geographer, photographers, all together of 15 people. His helpers photographed and filmed remarkable, „nationally” characteristic figures, costumes and buildings. Nowadays Planet Archive includes more than 72.000 photos and 3.500 meter movies around 48 countries.

The operator of the Archive visited also the Balkan. During their second journey – on 24th April 1913 – they shot 11 pieces 9x13 cm photos in Budapest and 7 pieces in Rákospalota and the citizens of both. Among others the Museum of Applied Arts, Vajdahunyad Castle in the City Park and of course the Danube branch with the view of the Royal Castle, the Chainbridge and the former Elisabeth Bridge. While the coloured glass photos were sold all over France, they were rarities to be found in Hungary. Only the richest Hungarian families were contemporarily able to take photos of the mentioned art, mostly portraits.

Today The Planet Archive and the complete heritage of Albert Kahn are attended by the Albert Kahn County Councils' Museum in Boulogne Billancourt and expect it's visitors with regular exhibitions of the Archive.

Mezőgazdaság és protokoll – Losonczi Pál kitüntetései a sajtó tükrében

KOMISZÁR DÉNES

4400 Nyíregyháza, Fazekas János tér 1. I. 11, Hungary
Cell phone: +36-70-20-20-051; E-mail: komiszar.denes@freemail.hu

KOMISZÁR D.: *Agriculture and protocol – Decorations of Pál Losonczi in the mirror of the press.*

Abstract: Pál Losonczi (1919-2005), President of the Presidential Council of the Hungarian People's Republic between 1967-1987 presented the collection of his decorations to the Somogy County Council in 1985. His decorations were accommodated in the Rippl-Rónai Museum of Kaposvár and his protocol gifts and personal objects were housed in the Dráva Museum of Barcs. In the stock of orders and decorations of the head of state are the most highly ranked rarities in few pieces considering that differently from the mass conferment of titles, these pieces are worn by a "privileged layer" of narrow circle, the highest dignities of public law.

Keywords: Hungarian Presidential Orders and Medals between 1967–1987

Losonczi Pál (*Bolhó, Somogy megye, 1919. szeptember 18. †Kaposvár, 2005. március 28.) két évtizeden át, 1967-től 1987-ig volt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának (a továbbiakban: NET) elnöke. Ez a tisztség ma a köztársasági elnöki méltóságnak felel meg, tehát Losonczi a szocializmus négy évtizede alatt Magyarország leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke, államfője volt.

Mint ilyen, külföldi hivatalos, baráti stb. látogatásai során, valamint külföldi államfők, pártfőtitkárok magyarországi látogatásakor a diplomáciai-protokolláris szabályok szerint részvett magas külföldi kitüntetésekben.

Losonczi Pálnak a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban található kitüntetései¹ két, jól elkülöníthető kategóriába sorolhatóak:

I. az 1948-tól 1960-ig, a barcsi Vörös Csillag Tsz elnökeként kapott és

II. az 1967-től 1987-ig, a NET elnökeként, magyar államfőként a viszonyossági alapon átvett exkluzív kitüntetésekre. (Érdekes módon minisztersége alatt nem kapott állami kitüntetést.)

A Losonczinak adományozott kitüntetések átadásáról az esetek döntő többségében beszámoltak a legjelentősebb lapok (az erről szóló tudósításokat is közlöm) – a Magyar Közönlöny, a Magyar Népköztársaság hivatalos lapja és a Szabad Nép, majd 1957-től a Népszabadság, az állampárt központi lapjai –, de néhány kivétel azért akad; ezek felkutatása, pontosítása még további kutatómunkát igényelnek.

Kutatómunkámban a falerisztikai alpműveknek számító könyvek, folyóiratok stb. és az internet által kínált lehetőségek, a kitüntetések bemutató, a viselési sorrendet közlő (többségében külföldi, angol nyelvű) honlapok voltak segítségemre.

I. Barcstól Budapestig – Tsz-elnökből miniszter lesz

1948-tól 1960-ig a kezdeményezésére alakult barcsi Vörös Csillag Tsz elnöke volt, amely irányítása alatt országos hírű mintaintézménnyé vált; a szervezetet Losonczi vezetése alatt négyszer nyerte el a Minisztertanács vándorzászlaját.² 1953–1989 között parlamenti képviselő. 1954-től a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának tagja. 1954-től 1956-ig az MDP

¹ Külön köszönetemet fejezem ki Dr. Winkler Ferenc igazgatónak és Dr. Varga Éva főmuzeológusnak, hogy megtekinthettem Losonczi Pál kitüntetés-kollekcióját!

² Losonczi Pál életrajza. Népszabadság, 1967. április 15. (88. szám)

KV póttagja, 1957-től 1989-ig az MSZMP KB, 1975-től 1987-ig a PB tagja.³ Varga Zsuzsanna történész – akinek szakterülete a magyar mezőgazdaság korabeli története – álláspontja szerint: „Losonczi nagyon sikeres TSZ-elnöknek számított. Az általa alapított barcsi szövetkezet sem 1953-ban (Nagy Imre első miniszterelnökségekor), sem 1956 novemberében nem oszlott fel. Az ilyen szövetkezetek ritkák és ezért nagyon fontosak voltak a hatalom számára, és ezért vezetőik elég jó érdekvérvényesítők is voltak. Losonczi azért volt képes egyben tartani a szövetkezetét, mert nem a szovjet mintát másolta. A munkaegység alapú elszámolás helyett olyan díjszabási rendszert állapított meg, amelyben a tagok jobban megtalálták a számításukat.”⁴ Ennek eredményeképpen Losonczi Pál téveszelnökként rövid idő alatt a szocialista Magyarország legmagasabb kitüntéseit, rendjeleit kapta meg.

1. *Munka Érdemrend* (1953. április 4.). Mint „a barcsi Vörös Csillag termelőszövetkezet (Somogy megye) elnöke, a felszabadulás 8. évfordulója alkalmából” vette át államfői-hivatali elődjétől, Dobi Istvántól.⁵ A kitüntetést a Magyar Népköztársaság érdekeinek szolgálatában, a szocializmus építése terén kimagasló érdemeket szerzett polgári személyek elismerésére alapította az Országgyűlés 1953-ban. Egy fokozata volt. 1954-ben kihalakja módosult. 1963-ig állt fenn. Szalagsáv (miniatűrrel) tartozott hozzá.⁶

2. *Szocialista Munka Hőse* (1954. január 30.). „Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa a minisztertanács javaslatára a termelőszövetkezeti mozgalom erősítésében és példamutató társasgazdaságok kialakításában szerzett érdemeik elismeréséül 45 termelőszövetkezeti elnököt magas kitüntetésben részesített. Heten közülük a Szocialista Munka Hőse címet kapták.”⁷

Az 1953-ban alapított, legrangosabb adományozható kitüntetésnek a legelső tulajdonosa lett, mint (későbbi) politikus.⁸ A kitüntetés tulajdonosa nyugdíj-kiegészítést, illetőleg nyugdíjminimumot kapott akkor is, ha nem volt meg a szolgálati ideje.⁹ A kitüntetést és kitüntetető címet 1953-ban alapította az Országgyűlés. A szocializmus építésében, az állam vezetésében végzett több évtizedes kiemelkedő munka elismeréseként, illetve a társadalmat súlyos következményektől megóvó, hősi helytállásért polgári és katonai személyeknek egyaránt adományozták.¹⁰

3. *Magyar Népköztársaság Érdemrendje* (1954. január 30.). „A Szocialista Munka Hőse kitüntetető cím adományozásával 1953-tól 1964-ig együtt járt a Magyar Népköztársaság Érdemrendjének adományozása is.”¹¹ Ezt a gyakorlatot a szocialista országok a szovjet

³ Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004. Ötödik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, 386.

⁴ Magyarai Péter: Losonczi: TSZ-elnök az Azték Sas Szalagrendjével. www.origo.hu/20050329/losonczi.htm. 2005. március 29., kedd, 17:44. (internet).

⁵ Magyar Közlöny, 1953. április 4. (13. szám); Kitüntetések április 4. alkalmából. Szabad Nép, 1953. április 4. (94. szám)

⁶ Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Helikon Kiadó, 2002. (a továbbiakban: Makai – Héri, 2002.) 237.

⁷ „[...] A kitüntetettek nevében *Losonczi Pál*, a barcsi Vörös Csillag tsz elnöke, a szocialista munka hőse mondott köszönetet. – Most, a kitüntetés átvétele alkalmából fogadjuk meg valamennyien – mondotta –, hogy fáradságot nem ismervé tökéletesítjük termésfokozó módszereinket és átadjuk tapasztalatainkat az egész mezőgazdaságnak. [...] Kiváló termelőszövetkezeti elnököket tüntetett ki az Elnöki Tanács. Hét termelőszövetkezeti elnök a Szocialista Munka Hőse címet kapta. Szabad Nép, 1954. február 1. (32. szám)

⁸ Magyar Közlöny, 1954. január 30. (31., 7. szám)

⁹ Makai – Héri, 2002. 234.

¹⁰ Makai – Héri, 2002. 234.

¹¹ A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Az előszót írta: Erdei Ferenc, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának főtitkára. Összeállította: Dr. Besnyő Károly, Ruda Ilona. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1966. (a továbbiakban: Besnyő – Ruda, 1966.) 13.

„útmutatás” nyomán követték; a Szovjetunió Hőse és a Szocialista Munka Hőse kitüntető cím, valamint az ezt szimbolizáló „Arany Csillag” Érdeméremhez automatikusan együtt járt a Lenin Rend is.¹² Ezért nem volt olvasható az adományozás ténye sem a Szabad Népben, sem a Magyar Közlönyben.

4. *Kossuth-díj III. fokozata* (1956. március 16.). „A Kossuth-díj III. fokozatával és a vele járó 20.000 forintos pénzzutalommal tünteti ki a Minisztertanács Losonczi Pált, a barcsi Vörös Csillag termelőszövetkezet elnökét, a barcsi Vörös Csillag termelőszövetkezet kiemelkedően jó irányításáért, mellyel elérte, hogy a szövetkezet évek óta példamutató gazdálkodást folytat, kitűnő eredményeket ér el a növénytermelésben és az állattenyésztésben.”¹³

„Kossuth-díj adományozható azok részére, akik a kulturális és művészeti alkotásukkal, illetőleg teljesítményükkel olyan kimagasló eredményt értek el, amellyel a szocialista kultúrát és művészetet gazdagították, s ezáltal a nép, az ország, a társadalmi rendszer nemzetközi tekintélyét és megbecsülését növelték.

A Kossuth-díjat megosztva is lehet adományozni, ha a kimagasló eredményt többen együttes munkában érték el. A Kossuth-díj fokozatai: nagydíj, I., II. és III. fokozattal. A díjjal együtt járó és fokozatonként különböző pénzüsszeget, továbbá a díj megosztása esetén a megosztásra vonatkozó szabályokat a Minisztertanács állapítja meg.

A Kossuth-díjban részesített személy jogosult a „Kossuth-díjas” cím használatára. A díj adományozásával jelvény, okirat és igazolvány jár. A díj átadása ünnepélyes külsőségek között, rendszerint az Országházban, az ország felszabadulásának évfordulója előtti napon, április 3-án kerül átadásra.

A kitüntető címet a Minisztertanács megvonhatja attól, aki arra érdemtelenné vált. Az, akit a bíróság belföldi kitüntetései elvesztésére ítél, egyszersmind elveszti jogát a kitüntető cím viselésére és a kitüntető díjjal járó egyéb kedvezményekre.”¹⁴

5. *Szocialista Munkáért Érdemérem* (1958.). A szocializmus építésében kimagasló érdemeket szerzett polgári személyek elismerésére 1953-ban az Országgyűlés alapította. Külalakja 1954-ben és 1957-ben változott. 1963-ig adományozták.¹⁵

6. *Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem* (1958.). „Az 1956-os ellenforradalom leverésében, az ország rendjének megszilárdításában kifejtett tevékenység elismerésére alapította a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957-ben.”¹⁶

¹² A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Összeállította: Dr. Besnyő Károly, Ruda Ilona. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Besnyő – Ruda, 1979.) 187. Ld. bővebben: Pandula Attila: A magyar falerisztikáról. In: Levéltári Szemle 1989/1. 11–22.

¹³ Magyar Közlöny, 1956. március 16. (21. szám); Az 1956. évi Kossuth-díjasok. Szabad Nép, 1956. március 16. (76. szám); Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1957. 143. „[...] A falu, a termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok, a gépállomások dolgozói közül azok kaptak Kossuth-díjat, akik nagy szaktudással, a legjobb tapasztalatok helyi érvényesítésével, a fejlett agrotechnika alkotó felhasználásával, a mindennapi munka gyakorlatában bizonyították be ország-világ előtt, hogy a szocialista mezőgazdasági üzemekben korlátlan lehetőségek vannak a termelés növelésére, a gépek kihasználására. Az új Kossuth-díjasok között van Losonczi Pál, a barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezet elnöke. Vezetése alatt a híres szövetkezet évek óta kiválóan gazdálkodik, jól áll az állattenyésztésben és a növénytermesztésben egyaránt, példaként mutatva, mire képes parasztságunk, ha a közös gazdálkodás útjára lép. [...]” Az alkotó munka megbecsülése. Szabad Nép, 1956. március 16. (76. szám)

¹⁴ A Minisztertanács által adományozásra kerülő kitüntető díjak, címek és jelvények. A Kossuth-díj. In: Besnyő – Ruda, 1966. 98–99.

¹⁵ Makai – Héri, 2002. 236.

¹⁶ Makai – Héri, 2002. 239.

II. Magyarország „utazó” államfője

Losonczi Pál 1967. április 14-től 1987. június 25-ig az Elnöki Tanács elnöke, 1987. június 25-től 1989. október 23-ig az Elnöki Tanács tagja.¹⁷ Rainer M. János történész szerint: „A negyvenes évek óta élő hagyomány volt, hogy a teljesen protokolláris államfői funkciót paraszti származású politikus töltsse be. Losonczi egy volt kisgazdát, Dobi Istvánt követte az Elnöki Tanács élén.

Mivel a szocialista országokkal elsősorban pártközi szinten tartották a diplomáciai kapcsolatot, és a nyugati kapcsolatok nem voltak nagyon aktívak, így Losonczinak a harmadik világ maradt. Akkoriban a szovjet blokk országai igyekeztek kedélyes viszonyt ápolni az ázsiai és afrikai országokkal, így Losonczi igen sokat utazhatott egzotikus helyekre. E látogatásoknak elsősorban protokolláris jellege volt, és sok látványos esemény tarkította őket: népviseletbe öltözött öslakosok rituális tánca, és diktátorok fényűző pompája jellemezte az utakat. Losonczi találkozott a véreskezű ugandai Idi Aminnal, a kannibalizmussal is megvádolt Bokassa császárral, aki a Közép-Afrikai Köztársaságot tartotta rettegésben, az iszlám forradalommal megdöntött iráni Reza Pahlavi sahhal és Sukarno indonéziai elnökkel is. Egyik látogatásán még teknősháton is lovagolt valamelyik egzotikus országban. [...]”¹⁸

Losonczi Pál valóságos „utazó államfő” volt, mert egyrészt hosszú idő után ő tett hivatalos külföldi utakat, másrészt pedig alig volt olyan amerikai, afrikai, ázsiai stb. ország, ahova ne utazott volna el. Államfőként sok országba ellátogatott, útjai során számos protokoll-kitüntetést és egyéb ajándékot kapott. Nyugalomba vonulása után a Somogy Megyei Tanács rendelkezésére bocsátotta valóban ritka politikatörténeti kuriózumnak számító ajándék gyűjteményét, hogy egy állandó kiállítás keretében mutassák be. A gyűjteményt 1992-ben visszakérte, mivel jövedelme felére csökkent és a somogyi önkormányzat nem vállalta, hogy a kitüntetéseiért, ajándéktárgyaiért végkielégítést, illetve életjáradékot folyósítson számára. (Az 1991. évi XII. törvény hatályon kívül helyezte azt az 1988-as minisztertanácsi rendeletet, amely az általános szabályoktól eltérően határozta meg az Elnöki Tanács elnökének, a miniszterelnöknek és az Országgyűlés elnökének nyugdíját.)¹⁹ Miután a gyűjtemény 2004-ben újból múzeumi tulajdonba került (Somogy megye önkormányzata és Barcs város vásárolta vissza Losonczitól) – sajnálatos módon –, nagy hiányosság észlelhető az egykoron kiállított darabok és a jelenleg múzeumi tárgyakat képező kincsek számában. Néhány kitüntetésének adományozási ideje még a szakemberek előtt is ismeretlen, pontatlan, mint ahogy az idős és beteg Losonczi Pál sem tudott a muzeológusoknak mindegyik kitüntetéséről pontos információkat adni nem sokkal halála előtt. A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum lel-tári számokkal látta el azokat, tehát bizonyíthatóan az ő kitüntetései voltak.

Visszavonulása után Barcson élt családjával, nem nyilatkozott, kerülte a nyilvánosságot. Saját és felesége kitüntetéseit a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak, protokolláris ajándéka-it pedig a barcsi Dráva Múzeumnak ajándékozta.

Losonczi Pál összesen 51 kitüntetést kapott, ami soknak tűnik, de ez nem számít soknak ahhoz képest, hogy téveszelnökként 12 éven keresztül, államfőként két évtizedekig töltötte be tisztségét. (Csak összehasonlításképpen: Göncz Árpád köztársasági elnökre 1990 és 2000 között – 10 év alatt – 54 külföldi „medáliát” tűztek.)

Nemzetközi összehasonlításként II. Erzsébet brit uralkodónő²⁰ és Tito jugoszláv elnök²¹ kitüntetéseit bemutató internetes honlap segítségével sorolom fel Losonczi Pál külföldi

¹⁷ Bölöny – Hubai, 2004. 386.

¹⁸ Magyarai Péter i. m.

¹⁹ Elhunyt Losonczi Pál. 2005. március 29. 11:11 [MTI] (internet).

²⁰ List of Titles and Honours of Elizabeth II of the United Kingdom. Foreign honours. <http://www.answers.com/topic/list-of-titles-and-honours-of-elizabeth-ii-of-the-united-kingdom> (internet).

²¹ Tito's Home Page. Decorations, Orders, Medals... <http://www.titoville.com/odlikovanja.html> (internet).

kitüntetéseit. Ahol közölt külföldi adományozást a Népszabadság – elsősorban a kommunista vezetők közül – ott a napilap adatait hozom hivatkozással; a rendszerváltozás után pedig a Magyar Közlöny számai nyomán lehet összehasonlítást tenni.

(Előljáróban el kell mondani, hogy eltérés van a külföldi kitüntetések elnevezésénél a Magyar Közlönyben és a Népszabadságban megjelentek, valamint a szakirodalomban is ismert nevük között.)

1. *Finn Fehér Rózsa Rend nagykeresztje a láncon* (1970. június 22.). Kekkonen finn köztársasági elnök 1969-es hivatalos magyarországi látogatása alkalmából adományozta részére.²² „[...] Dr. Urho Kaleva Kekkonen a *finn Fehér Rózsa Érdemrend nagykeresztjét* adományozta a lánccal *Losonczy Pálnak*, az Elnöki Tanács elnökének.

Az Elnöki Tanács a *Magyar Népköztársaság Zászlórendjének gyémántokkal ékesített I. fokozata* kitüntetését adományozta – a nemzetközi béke és biztonság, a különböző társadalmi rendszerű országok együttműködése, a Magyar Népköztársaság és a Finn Köztársaság kapcsolatai fejlesztésében szerzett kiemelkedő érdemei elismeréséül – dr. Urho Kaleva Kekkonennek, a Finn Köztársaság elnökének. [...]”²³ A rendet 1919-ben alapították. Katonai és polgári, tudományos, művészeti érdemekért egyaránt adományozzák. Államfők a nagykeresztet duplasoros aranyláncon viselik. Őt fokozata van, a viselési sorrendben a Szabadságkereszt Rend után a 2. helyen áll.²⁴ A magas elismerést megkapta Horthy Miklós (1931), Hruscsov (1964-ben, 70. születésnapján a lánccal fokozatot), Kádár János (1970, nagykereszt), Brezsnyev (70. születésnapjára, nagykereszt, 1976), Göncz Árpád (1995), Mádl Ferenc (2002) és Sólyom László (2005) köztársasági elnökök is.

2. *Iráni Pahlavi Rend lánc* (1969. december 19.). 1969-es hivatalos iráni látogatása alkalmából Mohammad Reza Pahlavi iráni sahtól kapta.²⁵ „[...] Az uralkodó fogadásán a két államfő kitüntetésekkel nyújtott át: Losonczy Pál, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének a gyémántokkal ékesített I. fokozatát nyújtotta át az iráni uralkodópárnak, míg a sah Losonczy Pálnak a gyémántokkal díszített Pahlavi-rendet, Losonczy Pálnénak pedig a Haft Pejkar Rendet adományozta. [...]”²⁶ 1932-ben alapította Reza Pahlavi sah egy, válszalagos fokozattal. Aranylánc is jár hozzá. A dinasztia házirendje napjainkban is, a család férfitagjai, külföldi államfők kaphatták meg. 1979-ben, a sah elmenekülése után Iránban megszűnt.²⁷ A rangos kitüntetés tulajdonosa volt többek között Dobi István (1966), Tito (1966) és Hailé Szelasszié etióp császár is.

3. *Felszabadulási Jubileumi Emlékérem* (1970. április 1.). „A független, szabad és demokratikus Magyarország megszületéséért”, a szocializmusért vívott küzdelemben szerzett érdemek elismerésére alapította az Elnöki Tanács 1969-ben.²⁸ Az adományozás tényét csak a Népszabadság közölte²⁹; Losonczy Pál az alapszabály értelmében volt jogosult a kitüntetésre.

4. *Szovjet „Lenin születése 100. évfordulójának emlékére” Emlékérem* (1970.). Az adományozást a Magyar Közlöny nem közölte.

5. *Osztrák Érdemrend nagycsillaga szalagon* (1970. június 21.). Franz Jonas osztrák szövetségi elnök 1970-es hivatalos magyarországi látogatása alkalmából vette át. „[...] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Franz Jonasnak, az Osztrák Köztársaság szövetségi

²² Magyar Közlöny, 1970. január 22. (5. szám)

²³ Magas magyar és finn kitüntetések. Népszabadság, 1969. október 2. (229. szám)

²⁴ Makai – Héri, 2002. 254.; Orders and Medals of the Republic of Finland.htm © Lukasz Gaszewski 2002 (internet).

²⁵ Losonczy Pál Iránban. Népszabadság, 1969. november 18. (268. szám); Magyar Közlöny, 1969. december 19. (94. szám)

²⁶ Losonczy Pál Iránban. Népszabadság, 1969. november 18. (268. szám)

²⁷ Orders and Medals of the Empire of Iran until 1979.htm © Lukasz Gaszewski 2000, 2003 (internet).

²⁸ Makai – Héri, 2002. 240.

²⁹ Népszabadság, 1970. április 1. (76. szám)

elnökének hivatalos magyarországi látogatása alkalmából a *Magyar Népköztársaság Zászlórendjének gyémántokkal ékesített I. fokozata kitüntetését adományozta* a nemzetközi biztonság, a különböző társadalmi rendszerű országok együttműködése, a Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság közötti kapcsolatok fejlesztésében szerzett kiemelkedő érdemei elismeréséül. [...]

Franz Jonas, az Osztrák Köztársaság elnöke az osztrák-magyar kapcsolatok fejlesztésében szerzett érdemei elismeréséül Losonczi Pálnak, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének az *Osztrák Köztársaság Becsületrendjének Nagy Csillaga* [...] kitüntetését adományozta. [...]”³⁰ Alapítás: 1922. november 4.³¹ Az osztrák parlament Theodor Körner köztársasági elnöksége (1951–1957) idején, 1952. április 2-án állította vissza az érdemrendet 8 osztállyal (= 2. típus). A kitüntetés a szövetségi kormány javaslatára a szövetségi elnök adományozta hazai és külföldi személyeknek, a köztársaság körül szerzett polgári/katonai érdemekért, kimagasló közhasznú tevékenységért, a közszolgálatban kifejtett áldozatos, kiváló munkáért.”³² A kitüntetés jelenleg is adományozzák; megkapta Tito (1965), II. Erzsébet brit uralkodó (1966), Göncz Árpád (1999) és Mádl Ferenc (2004) is.

6. *Mongol Szuhe-Bator Érdemrend* (1970. augusztus 5.). 1970-es hivatalos mongóliai látogatása alkalmából Zsamszarangijn Szambu, a Mongol Népköztársaság Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke adományozta részére.³³ „[...] Losonczi Pál átadta Szambu elvtársnak a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének gyémántokkal ékesített első fokozatát „a szocializmus építése, a mongol-magyar kapcsolatok fejlesztése terén elért kiemelkedő érdemei elismeréseképpen, 75. születésnapja alkalmából”. Losonczi Pál örömet fejezte ki, hogy a kitüntetés személyesen adhatja át. Zs. Szambu köszönetet mondott a megtisztelésért, amely – mint mondotta – meggyőződése szerint népeink barátságának és testvériségének újabb kifejezője. [...]” „[...] Kora délután a parlament épületében Losonczi Pált a béke megőrzése, a szocializmus építése, a mongol-magyar barátság elmélyítése terén szerzett kimagasló érdemeiért a legmagasabb mongol állami kitüntetéssel, a Szuhe-Bátor Érdemrenddel tüntették ki. Losonczi Pál meleg szavakkal mondott köszönetet a kitüntetésért. [...]”³⁴ Viselte még Hruscsov (1964, 70. születésnapja alkalmából kapta meg), Tito (1968), Fock Jenő (1972) és Czinege Lajos (1974), Le Duan vietnami kommunista pártfőtitkár (75. születésnapján, 1982-ben), Kádár János (1982, 70. születésnapjára kapta meg).

7. *Egyiptomi Nílus Rend lánca* (1970. szeptember 27.). 1970-es hivatalos egyiptomi látogatásán vette át Gamal Abdel Nasszer elnöktől.³⁵ „[...] A két ország közötti barátság fejlesztésében szerzett érdemeikért a két államfőt a legmagasabb magyar, illetve egyiptomi érdemrenddel tüntették ki. Nasszer elnök a *Zászlórend gyémántokkal ékesített első fokozatát*, Losonczi Pál pedig a *Nílus-rend nagy szalagját* kapta. [...]”³⁶ 1915-ben alapította Husszein Kámil szultán, a köztársaság kikiáltása után – 1953. június 18-án – formáját átalakították. Eredetileg öt fokozata volt (nagyzalag, nagytiszt, parancsnok, tiszt és lovag), 1953-tól csak egy fokozata van, államfőknek a vállszalagot lánccal együtt adományozzák. A mindenkori egyiptomi elnök élethosszig tulajdonosa a kitüntetésnek, hivatalba lépésével automatikusan

³⁰ Magyar és osztrák kitüntetések. Népszabadság, 1970. június 16. (139. szám); Magyar Közlöny, 1970. június 21. (49. szám)

³¹ A Jósa András Múzeum Kállay Gyűjteményének falerisztikai algyűjteményéből. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusa 56. Írta: Lakatos Sarolta történész. Nyíregyháza, é. n. 7.

³² Lakatos Sarolta: Rendjelek és kitüntetések a Jósa András Múzeumban. Kállay Kristóf rendjel- és kitüntetésadománya. Nyíregyháza, 1994. (a továbbiakban: Lakatos, 1994.) 40.

³³ Népszabadság, 1970. július 4. (155. szám); Magyar Közlöny, 1970. augusztus 5. (66. szám). Losonczi Pál Mongóliában. Népszabadság, 1970. július 1. (152. szám)

³⁴ Befejeződött Losonczi Pál mongóliai látogatása. Népszabadság, 1970. július 4. (155. szám)

³⁵ (A fokozat megnevezése tévesen: „nagyzalag” volt.) Népszabadság, 1970. augusztus 30. (203. szám); Magyar Közlöny, 1970. szeptember 27. (82. szám)

³⁶ Magyar-egyiptomi tárgyalások. Népszabadság, 1970. augusztus 30. (203. szám)

megkapja a Nílus Rendet.³⁷ Tito 1955-ben, Hruscsov 1964-ben, II. Erzsébet brit királynő 1975-ben kapta meg.

8. *Szudáni Becsületrend lánca* (1970. szeptember 27.). Szudáni látogatásakor kapta Gaafar Mohamed Nimeri elnök-miniszterelnöktől.³⁸ A legmagasabb állami kitüntetés.³⁹ Tito 1959-ben, II. Erzsébet 1964-ben vette át.

9. *Csehszlovák „A Cseh Kommunista Párt alapításának 50. évfordulójának emlékére” Emlékérem* (1971.). Az 1970-ben alapított, piros szalagos kitüntetés adományozását a hivatalos lap nem tette közzé.

10. *Mongol Barátság Érdemérem* (1971.) A mongol kommunista párt alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség keretében vette át.

11. *Mongol „A Mongol Népi Forradalom 50 éve” Érdemérem* (1971.). Sem ezt, sem az előző mongol kitüntetés adományozását sem közölte a Magyar Közlöny.

12. *Iráni „A Perzsa Birodalom alapításának 2500. évfordulója” Emlékérem* (1971.). Az évforduló kapcsán az ünnepségre meghívott magas rangú külföldi delegációk tagjait tisztelték meg az emlékéremmel.

13. *Kongói Érdemrend nagykeresztje* (1972. március 4.).⁴⁰ 1971. december 8–13. közötti hivatalos látogatásán vette át Marien N' Gouabi őrnagytól, a Kongói Népi Köztársaság elnökétől. A kitüntetés viselésére az engedélyét a következő év elején adta meg az Elnöki Tanács.

14. *Bolgár „Georgi Dimitrov születése 90. évfordulójának emlékére” Emlékérem* (1973. március 18.).⁴¹ „A Bolgár Népköztársaság Államtanácsa Georgi Dimitrov születésének 90. évfordulója alkalmából – a magyar és a bolgár nép, a két párt közötti barátság és testvéri együttműködés elmélyítésében, az internacionalista kapcsolatok erősítésében kifejtett tevékenységükért – Dimitrov-emlékérmeket adományozott [...] Losonczi Pálnak, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökének [...] Sztioio Sztanoev, a Bolgár Népköztársaság budapesti nagykövete hétfőn, baráti találkozó keretében a bolgár nagykövetségen adta át az emlékérmeket. A kitüntetettek nevében Apró Antal, a Politikai Bizottság tagja, az országgyűlés elnöke mondott köszönetet.”⁴² A piros szalagos kitüntetést 1972-ben alapították.⁴³ Tulajdonosa volt még Kádár János, Fock Jenő, Apró Antal, Aczél György, Biszku Béla, Benke Valéria, Fehér Lajos, Kállai Gyula és Nyers Rezső.

15. *Kubai „A Kubai Forradalom 20. évfordulója” Emlékérem* (1973.).

16. *Argentín Május Rend nagykeresztje rendkívüli fokozata* (1973.). „Az érdemrendet 1946. május 23-án alapították Juan Domingo Peron köztársasági elnöksége (1945–1955) idején hazai és külföldi személyek kiemelkedő, rendkívüli polgári vagy katonai érdemeinek elismerésére [...]. 1957. december 7-én az Érdemrendet megújították (= 2. típus), 6 fokozata van. Polgári érdemekért vörös színű és fehér szélsávu, hadi érdemekért sötétkék színű és fehér szélsávu szalagon adományozzák.”⁴⁴ Államfőknek láncon adják át.⁴⁵

³⁷ Decorations and Medals of the Republic of Egypt – Civilian Decorations © Lukasz Gaszewski 2000, 2002 (internet).

³⁸ Magyar Közlöny, 1970. szeptember 27. (82. szám)

³⁹ Medals of the Republic of Sudan (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Edward S. Haynes (©1999) last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).

⁴⁰ Magyar Közlöny, 1972. január 19. (4. szám)

⁴¹ Magyar Közlöny, 1973. március 18. (20. szám)

⁴² Bolgár kitüntetés magyar párt- és állami vezetőknek. Népszabadság, 1973. február 13. (36. szám)

⁴³ Orders and medals of the People's Republic of Bulgaria.htm © Lukasz Gaszewski 2000, 2004. Page updated: May 3, 2004 (internet).

⁴⁴ Robert Werlich: Orders and decorations of all nations. Washington, 1965. 23–24. Közli: Lakatos, 1994. 38.

⁴⁵ Republic of Argentina: The Order of May – Orden de Mayo. Megan Robertson: Orders, decorations and Medals of Argentina. <http://www.medals.org.uk/argentina/argentina002.htm>. Page last updated: 13 July 2004. (internet).

17. *Ghánai Csillag Rend* (1974. január 15.).⁴⁶ 1973-as hivatalos látogatásán kapta Ignatius Kuti Acheampong ezredestől, a Ghánai Köztársaság elnökétől. A legmagasabb külföldieknek adományozható érdemrend.

18. *Lengyel Népköztársaság Szolgálatáért Érdemrend I. fokozata* (1974. november 19.).⁴⁷ 1974-es hivatalos lengyelországi látogatásán a varsói „[...] Belweder dísztermében Jablonski elnök átnyújtotta Losonczi Pálnak a *Lengyel Népköztársaság Érdemrendje szalaggal díszített első fokozatát*. Az Elnöki Tanács elnöke meleg szavakkal mondott köszönetet a magas kitüntetésért, majd átadta Henryk Jablonskinak a *Magyar Népköztársaság Zászlórendje gyémántokkal ékesített első fokozatát*. [...] A tárgyalások során Losonczi Pál átnyújtotta a magyar küldöttség ajándékát, a *budapesti Tanácsköztársasági Emlékmű kicsinyített mását* a lengyel vendéglátóknak. [...]”⁴⁸ A kitüntetést csak külföldiek kaphatták meg, apró módosításokkal ma is adományozzák.⁴⁹ Kádár János 70. születésnapja alkalmából, 1982-ben kapta meg,⁵⁰ Le Duan vietnami kommunista pártfőtitkár 75. születésnapján 1982-ben vette át.⁵¹ II. Erzsébet királynő 1991-ben kapta meg.

19. *Szovjet „A KGST alapításának 25. évfordulója” Emlékérem* (1974.).

20. *Csehszlovák „A Vörös Hadsereggel a Szabadságért és Felszabadulásért folyó küzdelem 30. évfordulója” Emlékérem* (1975. május 17.). A Csehszlovákia felszabadulásának 30. évfordulójára, 1974-ben alapított piros szalagos emlékérem⁵² tulajdonosa volt még Kádár János, Lázár György, valamint az MSZMP PB és Titkársága tagjai. A kitüntetéseket dr. Václav Moravec, a CSSZK budapesti nagykövete adta át a CSKP KB megbízásából.⁵³

21. *Szovjet „A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 30 éve” Emlékérem* (1975.).

22. *Tunéziai Függetlenségi Érdemrend nagyszalagja* (1976. január 31.).⁵⁴ 1956. szeptember 6-án alapították.⁵⁵ 1975. november végi hivatalos látogatása alkalmából vette át Habib Burgiba elnöktől. „[...] Este Burgiba elnök díszvacsorát adott Losonczi Pál tiszteletére. Ezt megelőzően átnyújtotta az Elnöki Tanács elnökének a Függetlenségi Érdemrend nagyszalagját. Losonczi Pál a Magyar Népköztársaság Zászlórendje gyémántokkal ékesített első fokozatával viszonzta a magas tunéziai kitüntetést. A díszvacsorán Burgiba és Losonczi Pál mindkettő pohárköszöntőt. [...]”⁵⁶ Egy fokozatból áll, államfők láncon viselik. II. Erzsébet és Tito is 1961-ben vette át.

23. *Szómáliai Érdemrend nagykeresztje* (1976. február 7.).⁵⁷ 1975. októberi hivatalos, baráti látogatásakor kapta Mohammed Siad Barre-től, a Szómáliai Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Forradalmi Tanácsa elnökétől. Emellett protokoll-ajándékban is részesült Losonczi Pál: „[...] *Hasszán Absir Farah*, Magadishu polgármestere adott fogadást a magyar államfő tiszteletére. A polgármester a két ország közötti baráti kapcsolatok jelképeként átnyújtotta Losonczi Pálnak Magadishu (elefántcsontból készült – K. D.) városkulcsát. A sí-

⁴⁶ Magyar Közlöny, 1974. január 15. (2. szám)

⁴⁷ Magyar Közlöny, 1974. november 19. (86. szám)

⁴⁸ Losonczi Pál Varsóban. Népszabadság, 1974. október 29. (253. szám)

⁴⁹ Decorations Conferred only to Foreigners. Decorations and Medals of the Polish Republic.htm © Lukasz Gaszewski 1997, 2005. Page updated: May 16, 2005 (internet).

⁵⁰ Kádár János 70 éves. Népszabadság, 1982. május 26. (121. szám)

⁵¹ Népszabadság, 1982. április 2. (78. szám)

⁵² Orders and Decorations of the Czechoslovak Socialist Republic 1945–1990.htm Page updated: Dec. 28, 2002. © Lukasz Gaszewski 2000, 2002. (internet).

⁵³ Csehszlovák kitüntetés magyar vezetőknek. Népszabadság, 1975. május 17. (114. szám)

⁵⁴ Magyar Közlöny, 1976. január 31. (7. szám)

⁵⁵ Medals of the Republic of Tunisia (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Edward S. Haynes (©1999) <http://haynese.winthrop.edu/medals/tunisia.html> last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).

⁵⁶ Losonczi Pál Tunéziában. Népszabadság, 1975. november 28. (279. szám)

⁵⁷ Magyar Közlöny, 1976. február 7. (9. szám).

véyes gesztusért és a szeretetteljes fogadtatásért Losonczi Pál [...] mondott köszönetet [...]”⁵⁸ A legmagasabb szomáliai kitüntetés, tévesen Leopárd Rendnek is nevezik. 1961. február 12-én alapították Szomália szolgálatáért, érdekeinek előmozdításáért kifejezett érdekért. Négy fokozata van (nagykereszt, parancsnoki-, tisztí- és lovagkereszt.)⁵⁹

24. *Venezuelai Felszabadító Rend nagykeresztje a láncon* (1976. december 4.). Venezuelai látogatásakor kapta Carlos Andrés Pérez elnöktől.⁶⁰ A legmagasabb venezuelai kitüntetés. 1880. szeptember 14-én alapították hat fokozattal, államfők láncon viselik. ⁶¹ Tito 1976-ban vette át. (1. ábra)

25. *Perui Nap Rend gyémántokkal ékesített nagykeresztje* (1976. december 4.). Perui látogatásakor vette át Francisco Morales Bermudez Cerutti elnöktől.⁶² 1821. október 8-án alapította öt fokozattal Jose de San Martin argentin tábornok, akit ideiglenes jelleggel 1821/22 – protektor címen a fiatal köztársaság élére választottak.⁶³ 1825-ben megszüntették, – 1921-ben visszaállították. Püspöklika színű vállszalagon viselik. Államfők részére a nagykeresztet gyémántok ékesítik.⁶⁴ A kitüntetést megkapta még Akihito japán császár, II. Erzsébet brit királynő (1960), Göncz Árpád köztársasági elnök (1998).

26. *Panamai Manuel Amador Guerrero Rend nagykeresztje a láncon* (1976. december 4.). Panamai látogatásán kapta Ing. Demetrio Basilio Lakas elnöktől.⁶⁵ 1953. október 29-én alapították négy fokozattal: államfők részére nagykereszt a láncon, nagykereszt, nagytisztí és parancsnoki kereszt. Jelenleg is a legmagasabb adományozható panamai kitüntetés.⁶⁶ II. Erzsébet 1953-ban, Tito 1976-ban kapta meg.

27. *Mexikói Azték Sas Rend nagykeresztje a láncon* (1978. január 9.). 1977-es hivatalos mexikói látogatásán kapta José Lopez Portillo elnöktől.⁶⁷ November 10-én „[...] délben a köztársasági elnök és felesége a külügyminisztérium épületében díszében látta vendégül Losonczi Pált, és átnyújtotta neki a legmagasabb mexikói kitüntetést, az *Azték Sas szalagrendjét*. [...]”⁶⁸ Másnap Losonczi Pál átnyújtotta „a mexikói elnöknek a Magyar Népköztársaság Gyémántokkal Ékesített Zászlórendjét, a béke, a népek barátsága, a nemzetközi együttműködés, a Magyar Népköztársaság és a Mexikói Egyesült Államok kapcsolatainak elmélyítésében szerzett kimagasló érdemei elismeréséül.”⁶⁹ A hatfokozatú kitüntetést 1943. december 29-én alapították külföldi államfők és külföldi állampolgárok részére, akik Mexikó érdekeinek előmozdításában kiemelkedő szolgálatokat tettek. A sárga szalagos, legmagasabb mexikói kitüntetést, államfők láncon kapják meg.⁷⁰ Tito 1963-ban, II. Erzsébet 1973-ban, Göncz Árpád 1997-ben vette át.

⁵⁸ (A fokozat téves megnevezése: „nagycsillag”) Losonczi Pál Szomáliában. Népszabadság, 1975. október 28. (253. szám); Medals of the Democratic Republic of Somalia <http://haynese.winthrop.edu/medals/somalia.html> last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).

⁵⁹ <http://www.medals.org.uk/somalia/somalia001.htm>. Page last updated: 29 May 2004. (internet).

⁶⁰ Magyar Közlöny, 1976. december 4. (92. szám)

⁶¹ <http://www.medals.org.uk/venezuela/venezuela002.htm>. Page last updated: 20 December 2006. (internet).

⁶² Magyar Közlöny, 1976. december 4. (92. szám)

⁶³ Lakatos, 1994. 59.

⁶⁴ Medals of Peru. <http://haynese.winthrop.edu/medals/peru.html> last revised 15 October 1997 Ed Haynes (internet).

⁶⁵ Magyar Közlöny, 1976. december 4. (92. szám)

⁶⁶ Medals of Panama. (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Jeffrey B. Floyd. last revised 15 October 1997 Ed Haynes (internet).

⁶⁷ Magyar Közlöny, 1978. január 9. (1. szám)

⁶⁸ Losonczi Pál Mexikóban. Népszabadság, 1977. november 11. (265. szám)

⁶⁹ Folytatódtak a magyar-mexikói államfői tárgyalások. Népszabadság, 1977. november 12. (266. szám)

⁷⁰ Mexico: Order of Aztec Eagle – Orden Mexicana del Aquila Azteca. Megan Robertson: Orders, decorations and Medals of Mexico. Page last updated: 14 April 2002. <http://www.medals.org.uk/mexico/mexico001.htm> (internet).

28. *Szíriai Ommajad Érdemrend nagyszalagja* (1978. december 30.). Hafez Al-Asszad szíriai elnök magyarországi hivatalos látogatásakor vette át.⁷¹ „[...] Losonczy Pál az Országház Nándorfehérvári termében kitüntetését nyújtott át Hafez Al-Asszadnak. Az elnököt az országaink közötti együttműködés és baráti kapcsolatok fejlesztése, a népek közötti egyetértés, kölcsönös bizalom légkörének elősegítése, a nemzetközi béke és biztonság megszilárdítása érdekében kifejtett tevékenysége során szerzett kimagasló érdemei elismeréseként a Magyar Népköztársaság Gyémántokkal Ékesített Zászlórendjével tüntette ki az Elnöki Tanács.

Hafez Al-Asszad Kádár Jánosnak és Losonczy Pálnak átnyújtotta a Szíriai Arab Köztársaság legmagasabb kitüntetését, a Nagy Szalaggal Ékesített Omayad Érdemrendet. [...]”⁷² 1934. július 12-én alapították a névadó dinasztia tiszteletére. Középen fehér, szélein zöld sávós szalagon adományozzák, a legmagasabb szíriai állami kitüntetés, ma is adományozzák.⁷³

29. *Szovjet „Az Orenburgi Gázvezeték Építése” Emlékérem (1975–1978)* (1978.).

30. *Ecuadori Nemzeti Érdemrend nagykeresztje a láncon* (1979. február 28.).⁷⁴ 1977. november 15-én „[...] este a legfelsőbb kormányzó tanács elnöke díszvacsorán látta vendégül Losonczy Pált és feleségét, valamint kíséretének tagjait. Ez alkalommal nyújtották át Losonczy Pálnak az Ecuadori Köztársaság Érdemrendjét az aranylánccal – a két ország közötti baráti kapcsolatok ápolásában és elmélyítésében, a népek közötti barátság és a béke erősítésében szerzett kimagasló érdemei elismeréséül, amint azt a pohárköszöntő hangsúlyozta. [...]”⁷⁵ November 16-án „[...] a délutáni órákban került sor a látogatást lezáró közös nyilatkozat és a magyar-ecuadori kormányközi vegyes bizottság záró jegyzőkönyvének aláírására, majd Losonczy Pál díszvacsorát adott vendéglátói tiszteletére. Ez alkalomból nyújtotta át a legfelsőbb kormányzó tanács elnökének, *Poveda Burbanónak*, és két tagjának, *Duran Arcentalesnek* és *Leoro Francónak* a Magyar Népköztársaság Gyémántokkal Ékesített Zászlórendjét. [...]”⁷⁶ 1921. október 8-án alapították, a legmagasabb külföldieknek adományozható ecuadori kitüntetés.⁷⁷

31. *Portugál Tengerész Henrik Infáns Rend nagykeresztje a láncon (Ordem do Infante Dom Henrique)* (1979. április 19.).⁷⁸ Eanes portugál elnök 1979-es hivatalos magyarországi látogatása alkalmából vette át. „[...] Antonio dos Santos Ramalho Eanest a béke és a nemzetközi együttműködés erősítésében, a Magyar Népköztársaság és a Portugál Köztársaság baráti kapcsolatainak fejlesztésében szerzett érdemei elismeréseként a Magyar Népköztársaság Gyémántokkal Ékesített Zászlórendjével tüntette ki az Elnöki Tanács. A kitüntetését Losonczy Pál az Országház Munkácsy-termében nyújtotta át a portugál államfőnek. Ezután Antonio Eanes átnyújtotta Losonczy Pálnak a Portugál Köztársaság legmagasabb kitüntetését, a Don Henrique Nagy Nyakék Érdemrendet. [...]”⁷⁹ A rendet 1960. június 2-án alapították a Portugál Köztársaságban, katonai és polgári érdemek jutalmazására, láncos fokozattal és öt osztállyal.⁸⁰ A legmagasabb nemzeti érdemrend. Tito 1977-ben, Straub F. Brunó, a NET elnöke 1989-ben, Göncz Árpád 1999-ben kapta meg.

⁷¹ Magyar Közlöny, 1978. december 30. (91. szám)

⁷² Megkezdődtek a magyar-szíriai hivatalos tárgyalások. Népszabadság, 1978. november 30. (282. szám)

⁷³ Medals of Syrian Arab Republic (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) <http://haynese.winthrop.edu/medals/syria/syria.html> last revised 27 September 1999 © Edward S. Haynes, 1999 (internet).

⁷⁴ Magyar Közlöny, 1979. február 28. (9. szám)

⁷⁵ Befejeződtek a magyar-ecuadori tárgyalások. Népszabadság, 1977. november 16. (269. szám)

⁷⁶ Közös a szándék a magyar-ecuadori kapcsolatok sokoldalú fejlesztésére. Népszabadság, 1977. november 17. (270. szám)

⁷⁷ Medals of Ecuador. International Electronic Phaleristic Encyclopedia by Jeffrey B. Floyd. <http://haynese.winthrop.edu/medals/ecuador.html> last revised 15 October 1997 Ed Haynes (internet).

⁷⁸ Magyar Közlöny, 1979. április 19. (21. szám)

⁷⁹ Eanes Budapesten. Népszabadság, 1979. március 24. (70. szám)

⁸⁰ Makai – Héri, 2002. 256.

32. *Magyar Népköztársaság Érdemrendje* (1979. szeptember 27.). Mint „az MSZMP PB tagja, a NET elnöke, 60. születésnapja alkalmából” kapta meg.⁸¹ „*Losonczi Pált*, az MSZMP Politikai Bizottságának tagját, az Elnöki Tanács elnökét több évtizedes munkásmozgalmi tevékenysége és a szocialista társadalom építésében szerzett kiemelkedő érdemeinek elismeréseként 60. születésnapja alkalmából az Elnöki Tanács a *Magyar Népköztársaság Érdemrendjével* tüntette ki. [...] A kitüntetés átadása után a Központi Bizottság nevében Kádár János köszöntötte Losonczi Pált.”⁸² Farkas Mihály hadseregtábornok, honvédelmi miniszter 1954-ben, 50. születésnapján, Dobi István 1955-ben, a felszabadulás 10. évfordulóján, Rónai Sándor, a NET volt elnöke, az Országgyűlés elnöke 70. születésnapja alkalmából 1962-ben, Malinovszkij marsall 1965-ben a felszabadulás 20. évfordulója alkalmából, Németh Károly, a NET későbbi elnöke 1982-ben 60. születésnapján vette át.

33. *Szovjet Októberi Forradalom Érdemrend* (1980. április 28.).⁸³ „A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 60. születésnapja alkalmából az *Októberi Forradalom Érdemrenddel* tüntette ki Losonczi Pált azokért a nagy érdemeiért, amelyeket a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság közötti testvéri barátság és mindenoldalú együttműködés fejlesztésében szerzett. Az elnökség rendeletét *Leonyid Brezsnyev*, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke és *Mihail Georgadze*, az elnökség titkára írta alá.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 60. születésnapja alkalmából táviratban köszöntötte Losonczi Pált.”⁸⁴ A viselési sorrendben a Lenin Rendet követte, az 5. legmagasabb szovjet kitüntetés volt. 1991-ben megszüntették.⁸⁵ Megkapta többek között Andropov, az SZKP KB főtitkára (háromszor), Willi Stoph, az NDK miniszterelnöke, Lázár György, a Minisztertanács elnöke, Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszter és Nemes Dezső, az MSZMP PB tagja, a Népszabadság főszerkesztője is. A Csepeli Vas-és Fémművek a NOSZF 60. évfordulóján meghirdetett jubileumi munkaversenyen elért eredményéért (Brezsnyev adta át Budapesten 1979-ben) kapta meg. Brezsnyev 1980-ban, 74. születésnapjára, Mengisztu etióp diktátor 1980-ban, Raúl Castro kubai hadseregtábornok 1981-ben vette át.

34. *Szovjet „Fegyverbarátságért” Érdemérem* (1980.).

35. *Etióp Februári Forradalom Érdemrend I. fokozata* (1980. október 30.). 1980-as hivatalos, baráti etiópiai látogatásán kapta meg.⁸⁶ „[...] A megbeszélések után a Nemzeti Palotában bensőséges hangulatú ünnepségre került sor. Mengisztu H. Mariam a két nép baráti kapcsolatainak elmélyítésében szerzett érdemeiért Losonczi Pált kitüntette a Februári Forradalom Érdemrendjének I. fokozatával. A kitüntetést megköszönve Losonczi Pál méltatta az etióp elnök szerepét a népek közötti barátság és együttműködés megszilárdításában, valamint az antiimperialista küzdelemben, és viszonzásul átnyújtotta neki a Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjét. [...]”⁸⁷ A legmagasabb etióp kitüntetés volt, Mengisztu megbuktatása után megszűnt. Brezsnyev 1980-ban vette át.

36. *Kuvaiti Nagy Mubarak Rend lánca* (1981. december 8.). Jaber Al-Ahmed Al-Jaber Al-Sabah sejk, kuvaiti emír 1981-es hivatalos magyarországi látogatásakor vette át.⁸⁸ „[...] A tárgyalások után az Országház Nándorfehérvári termében kitüntetésekkel adták át Losonczi Pál a *Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjét* nyújtotta át Jaber Al-Ahmed Al-Jaber Al-Sabah sejknek, a Magyar Népköztársaság és Kuvait állam barátságának és gyümölcsöző együttműködésének fejlesztésében, valamint a nemzetközi

⁸¹ Magyar Közlöny, 1979. szeptember 27. (68. szám)

⁸² Losonczi Pál köszöntése. Népszabadság, 1979. szeptember 18. (218. szám)

⁸³ Magyar Közlöny, 1980. április 28. (30. szám)

⁸⁴ Losonczi Pál köszöntése. Népszabadság, 1979. szeptember 18. (218. szám)

⁸⁵ Orders and Medals of the USSR.htm © Lukasz Gaszewski 2002 (internet).

⁸⁶ Magyar Közlöny, 1980. október 30. (81. szám)

⁸⁷ Losonczi Pál Etiópiában. Népszabadság, 1980. szeptember 12. (214. szám)

⁸⁸ Magyar Közlöny, 1981. október 30. (64. szám)

béke és biztonság megőrzésében és megszilárdításában szerzett kimagasló érdemei elismeréseként. A kuvaiti uralkodó a modern kuvaiti állam megalapítójáról elnevezett *Nagy Mu-barak Lánca* kitüntetést adta át Losonczi Pálnak, tevékenységében nagyra értékelve azokat a jó kapcsolatokat, amelyek Kuvaitot Magyarországhoz fűzik, és szimbolikusan kifejezve a két népet összekötő barátságot ezzel a legmagasabb kuvaiti kitüntetéssel is. [...]”⁸⁹ A legmagasabb, egyfokozatú kuvaiti kitüntetéshez csillag nem jár. Uralkodók és államfők részére adományozzák. 1974. július 16-án alapította a 20/1974. számú törvénnyel (III.) Sabah ibn Salim al-Sabah emír (ur.: 1965–1977).⁹⁰ II. Erzsébet és Tito 1979-ben kapta meg.

37. *Jemeni Október 14. Érdemrend* (1981. december 12.). Ali Nasszer Mohamed dél-jemeni elnök 1981-es hivatalos, baráti magyarországi látogatása alkalmából vette át.⁹¹ [...] A tárgyalások után az Országház Nándorfehérvári termében kitüntetések átadására került sor. Losonczi Pál a *Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendje* kitüntetést nyújtotta át Ali Nasszer Mohamednek, a nemzetközi béke és a biztonság, a népek közötti egyetértés előmozdítása, a felszabadulásukért küzdő erők következetes támogatása, valamint a Magyar Népköztársaság és a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság gyümölcsöző együttműködésének, a magyar és a jemeni nép barátságának elmélyítése érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseként.

Ezután Ali Nasszer Mohamed a JNDK legmagasabb kitüntetését, az *Október 14. Érdemrendet* adta át Kádár Jánosnak és Losonczi Pálnak a Magyar Népköztársaság és a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság közötti kapcsolatok erősítésében, a kommunizmus eszméinek elterjesztése, a népek barátsága, a nemzetközi forradalmi mozgalom sikerei, a szocializmus végső győzelme érdekében kifejtett kiemelkedő tevékenységük elismeréséül. [...]”⁹² A kitüntetés elnevezése „Forradalom Érdemrend”-ként is ismert a szakirodalomban. 1963-ban alapították. A két országrész egyesítése (1990. május 22.) után a kitüntetést 1991-ben újjralapították, jelenleg a viselési sorrendben a 4. helyen áll.⁹³ Czinege Lajos 1972-ben vette át.

38. *A Munkásörtség alapításának 25. évfordulója Emlékérem* (1982.).

39. *Fülöp-szigeteki Sikatuna Rend nagykeresztje a láncon* (1982. szeptember 7.). 1982-ben, fülöp-szigeteki látogatásakor kapta Ferdinand Marcos elnöktől.⁹⁴ [...] A díszvacsora kezdetén Losonczi Pál Marcos elnököt a Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjével, Imelda Marcost a Magyar Népköztársaság rubintokkal (sic!) ékesített Zászlórendjével tüntette ki. Marcos elnök Losonczi Pálnak a Fülöp-szigetek legmagasabb állami kitüntetését, a Sekatuna-rend első fokozatát, Losonczi Pálnénak a Diega Saland (helyesen: Gabriela Silang – K. D.) rendjelet nyújtotta át. [...]”⁹⁵ A legmagasabb külföldieknek adományozható polgári kitüntetés, 1953. február 27-én alapította Elpidio Quirino elnök hat fokozattal (*Raja* – láncos lovag; *Datu* – megkülönböztetett parancsnok, nagykeresztos lovag; *Maringal na Lakan* – I. osztályú parancsnok; *Lakan* – parancsnok; *Maginoo* – tiszt és *Maharlika* – lovag) *Datu Sikatuna* tiszteletére. Sikatuna (eredeti nevén: Katuna; a „Si” alanyeseti jelző a filippinó nyelvben) egy helyi (Bohol) törzsfőnök volt, aki vérszerződést és szö-

⁸⁹ Hazánkba érkezett a kuvaiti emír. Népszabadság, 1981. szeptember 15. (216. szám)

⁹⁰ Medals of the State of Kuwait. International Electronic Phaleristic Encyclopedia by Edward S. Haynes (© 1999) <http://haynese.winthrop.edu/medals/kuwait.html> last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).

⁹¹ Magyar Közlöny, 1981. december 12. (77. szám)

⁹² Magyar-dél-jemeni tárgyalások. 1981. november 3. (258. szám)

⁹³ Medals of the Republic of Yemen. International Electronic Phaleristic Encyclopedia by Edward S. Haynes (© 1999). <http://haynese.winthrop.edu/medals/yemen.html> last revised 27 September 1999 (internet).

⁹⁴ Magyar Közlöny, 1982. szeptember 7. (55. szám)

⁹⁵ Losonczi Pál tárgyalásai a Fülöp-szigeteken. Népszabadság, 1982. június 23. (145. szám)

vetséget kötött Miguel López de Legazpi spanyol konkvisztáddal 1565. március 16-án; ezzel a szerződéssel a spanyolok és a filippinók testvérek lettek. Ennek nyomán a Fülöp-szigetek ma is az egyetlen katolikus ország Ázsiában.⁹⁶

40. *Bolgár „Georgi Dimitrov születése 100. évfordulójának emlékére” Emlékérem* (1982.).

41. *Finn Fehér Rózsa Rend nagykeresztje* (1982?). Valószínűleg Mauno Henrik Koivisto finn elnök 1982-es, hivatalos magyarországi látogatásakor, a finn államfőnek a Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjével való kitüntetése kapcsán kapta a viszonosság elv alapján.

42. *Ciprusi III. Makariosz Érdemrend lánca* (1984. január 23.).⁹⁷ 1984-es ciprusi hivatalos látogatásakor kapta. „[...] Az este bensőséges ünnepség keretében Szpirosz Kiprianu átadta Losonczi Pálnak a néhai *Makariosz* érsekről elnevezett érdemrend *Nagy Lánca*t, a Ciprusi Köztársaság legmagasabb kitüntetését. [...]”⁹⁸ Losonczi Pál a ciprusi államfőnek már 1981-ben, annak hivatalos magyarországi látogatásakor átnyújtotta a Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjét „[...] a Magyar Népköztársaság és a Ciprusi Köztársaság barátságának és gyümölcsöző együttműködésének fejlesztésében, valamint a nemzetközi béke és biztonság megőrzésében és megszilárdításában szerzett kimagasló érdemei elismeréseként. [...]”⁹⁹ A legmagasabb ciprusi kitüntetés, amelynek névadója III. Makariosz (született: *Mihális Christodoulou Mouskos*) (*1913. augusztus 13. †1977. augusztus 3.) a ciprusi ortodox egyház érseke és prímása (1950–1977), 1960-tól 1977-ig a Ciprusi Köztársaság első elnöke. (2. ábra)

43. *Vietnami Arany Csillag Érdemrend* (1984. december 19.).¹⁰⁰ „[...] A nap folyamán Truong Chinh, a VSZK Államtanácsának elnöke átnyújtotta Losonczi Pálnak az Arany Csillag Érdemrendet. A legmagasabb vietnami kitüntetés adományozásáról szóló államtanácsi rendelet rámutat: az elismeréssel a vietnami nép háláját fejezi ki Losonczi Pálnak a két nép barátsága erősítésében kifejtett tevékenységéért. Az Elnöki Tanács elnöke köszönetet mondott, majd átnyújtotta Truong Chinhnek a Magyar Népköztársaság gyémántokkal ékesített Zászlórendjét. A kitüntetés átadásakor Losonczi Pál hangzott: az elismeréssel az Elnöki Tanács megbecsülését kívánta kifejezni Truong Chinh személye iránt, akinek életútja egybeforrt a vietnami nép felemelkedéséért folytatott történelmi küzdelemmel. [...]” Kádár János 1982-ben 70. születésnapja alkalmából vette át.¹⁰¹

44. *Bolgár „40 éves a Szocialista Bulgária” Emlékérem* (1984).

45. *Szovjet „A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 40 éve” Emlékérem* (1985.).

Felesége kitüntetései:

1. *Iráni Plejádok Rend nagyszalagja* (1969. december 19.). Férje iráni látogatásakor vette át Reza Pahlavi sahtól.¹⁰² A kizárólag hölgyeknek adományozható, háromfokozatú kitüntetés a viselési sorrendben a 4. helyen állt, 1957-ben alapították, Iránban 1979-ben megszűnt. A dinasztia hölgytagjai ma is viselik.¹⁰³

2. *Finn Fehér Rózsa Rend nagykeresztje* (1971. október 13.). Kekkonen elnök adományozta részére.¹⁰⁴

⁹⁶ Civilian Decorations. Republic 1946–. Decorations and Medals of the Philippines. © Lukasz Gaszewski 2001, 2003. Page updated: Nov. 30, 2003 (internet).

⁹⁷ Magyar Közlöny, 1984. január 23. (3. szám)

⁹⁸ Az Elnöki Tanács elnöke Nicosiában. Népszabadság, 1983. október 19. (247. szám)

⁹⁹ Szpirosz Kiprianu Budapesten. Népszabadság, 1981. november 28. (279. szám)

¹⁰⁰ Magyar Közlöny, 1984. december 19. (55. szám)

¹⁰¹ Népszabadság, 1982. május 26. (121. szám); Orders and Decorations of the Socialist Republic of Vietnam (internet).

¹⁰² Magyar Közlöny, 1969. december 19. (94. szám)

¹⁰³ Orders and Medals of the Empire of Iran until 1979 © Lukasz Gaszewski 2000, 2003 (internet).

¹⁰⁴ Magyar Közlöny, 1971. október 13. (79. szám)

3. *Fülöp-szigeteki Gabriela Silang Rend* (1982. szeptember 7.). Férje Fülöp-szigeteki látogatásakor kapta Ferdinand Marcos elnöktől.¹⁰⁵ A legmagasabb külföldi hölgyeknek (vagy női államfőknek) adományozható polgári kitüntetés. Egy fokozata van, a viselési sorrendben a 8. helyen áll.¹⁰⁶

4. *Portugál Érdemrend nagykeresztje (Ordem da Benemerencia)* (1982. november 16.).¹⁰⁷ 1929. január 30-án alapították 5 fokozattal: nagykereszt, nagytiszti kereszt, parancsnoki kereszt, tisztikereszt és érdemérem. A legmagasabb polgári érdemrend.

Néhány gondolat az államfői kitüntetésekről

Az államfői kitüntetések a falerisztika legszebb darabjai, mert aprólékosan kidolgozott, műves aranyláncok, briliánsok stb. ékesítik azokat. Losonczi Pál kitüntetései azért kell kiemelnünk, mivel Horthy Miklós kitüntetései mellett – az 1990 előtti történelem fontos szereplői közül – nagyságrendben ez a legnagyobb kollekció. Mint ismeretes, a kormányzó kitüntetései 1944-ben a család elhurcolásakor nagy veszteségeket szenvedtek, a gyűjteménynek csak töredéke került haza 1994-ben.¹⁰⁸ Ennek tükrében kell feldolgozni, majd bemutatni a Losonczi-gyűjteményt. Ezek közül igazi kuriózumoknak számítanak az afrikai, és a távol-keleti kitüntetések, mert egyrészt ezekkel az országokkal manapság nem ápolunk olyan baráti kapcsolatokat, mint a '70-es, '80-as években, másrészt ezekben az országokban is voltak kisebb-nagyobb rendszerváltozások, és ez azt jelenti, hogy ha bukik egy rezsim, a kitüntetései is megszűntetik az utódok, újat hozva létre. Azt, hogy mely országgal volt kapcsolatunk akkoriban a „testvéri szocialista” országokon kívül, azt a viszonyossági alapon adományozott és kapott kitüntetésekön keresztül lehet a legjobban bemutatni: ezt a protokoll, a diplomácia igen aprólékos, bonyolult kapcsolatrendszere dolgozta ki, már évszázadokkal ezelőtt.

1945 előtt a magyar államfő külföldi kitüntetései a Budapesti Közlöny (a Magyar Közlöny elődje) nem közölte, csak az évente megjelenő Magyarország tisztí cím- és névtára vonatkozó részében lehetett az évek során gyarapodott kitüntetések számának növekedésével összegyűjteni a kapott érdemrendeket. 1945 után nem csak a hivatalos lap elnevezése változott Magyar Közlönyre, de az 1949-ben létrejött NET elnökeire is az a viselési engedély megadása vonatkozott, mint minden magyar állampolgárra, akit megtiszteltek egy külföldi kitüntetéssel – így minden nehézség nélkül tudjuk ma visszakeresni az államfők részére adományozott kitüntetéseket.

A Losonczi-gyűjteményt nagysága mellett azért is ki kell emelnünk, mert hosszabb történelmi távlatból kell vizsgálnunk. „A Monarchia felbomlásával megszűntek annak intézményei, köztük azok a rendjelek, kitüntetések, amelyeket a Habsburg uralkodók (1527-től egyszemélyben magyar királyok) az egész birodalomban, így Magyarországon is adományoztak. *A magyar kitüntetéstörténet közel 400 éves korszaka zárult le.*”¹⁰⁹ 1918-ig minden magyar király elsősorban német-római, majd osztrák császár volt, ezért kapott kitüntetések Bécsben láthatóak. Ezek alól ritka kivétel Mária Terézia királynőnk gyémántokkal és rubinnal ékesített Magyar Királyi Szent István Rendjének ún. viseleti példánya, amely a Monarchia felbomlása után (1930-ban) került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Horthy kormányzó nagy kollekciójának – a fentebb leírtak miatt – napjainkban csak kevés példánya látható.

¹⁰⁵ Magyar Közlöny, 1982. szeptember 7. (55. szám)

¹⁰⁶ Civilian Decorations. Republic 1946–. Decorations and Medals of the Philippines. © Lukasz Gaszewski 2001, 2003. Page updated: Nov. 30, 2003 (internet).

¹⁰⁷ Magyar Közlöny, 1982. november 16. (69. szám)

¹⁰⁸ Ld. bővebben: Makai Ágnes: Hőstettek és protokoll – Horthy Miklós kitüntetései. Rubicon, 2001/1–2. 40–41.

¹⁰⁹ Lakatos, 1994. 26.

Összefoglalás

A Losonczi Páléhoz hasonló méretű falerisztikai gyűjteménye csak Kádár Jánosnak volt, de a pártfőttkár halála után kitüntetéseit, jelvényeit, puskáit stb. elárverezték. (Csak remélni tudjuk, hogy legalább a kitüntetések hazai gyűjtők darabjai között „lappanganak”, és előbb-utóbb valamelyik múzeum vagy gyűjtemény meg tudja vásárolni azokat.) Losonczi Pál kitüntetési gyűjteménye nagyságrendben kisebb, mint Göncz Árpádé, aki a Nemzeti Múzeum Éremtárának adományozta „zsákmányait” tartós letétbe¹¹⁰, de politikatörténeti szempontból már egy letűnt kor – a szocializmus – dokumentumainak igen színes és kevés példányszámú darabjai ezek. Bízunk abban, hogy Losonczi Pál gyűjteménye minél hamarabb a nagyközönség előtt is bemutathatóvá válik, a gyűjteményhez méltó állandó kiállítás keretében. Köszönet Losonczi Pálnak – még halála után is –, hogy a „köz” rendelkezésére bocsátotta kitüntetéseit.

Irodalom

- A Jósa András Múzeum Kállay Gyűjteményének falerisztikai algyűjteményéből. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusa 56. Írta: Lakatos Sarolta történész. Nyíregyháza, é. n.
- A Kossuth-díj, az Állami díj és a Széchenyi-díj fél évszázada 1948–1998. A kézirat lezárva: 1998. március 15-én. A Magyar Hivatalos Közlönykiadó kiadása.
- A Magyar Közlöny 1945–1989 közötti számai.
- A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Az előszót írta: Erdei Ferenc, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főttkára. Összeállította: Dr. Besnyő Károly, Ruda Ilona. Budapest, 1966.
- A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Összeállította: Dr. Besnyő Károly, Ruda Ilona. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979.
- A Népszabadság 1957–1989 közötti számai.
- A Szabad Nép 1953–1956 közötti számai.
- BODROGI PÉTER – MOLNÁR JÓZSEF – ZEIDLER SÁNDOR: Nagy Magyar Kitüntetéseknév. A magyar állam rendjelei és kitüntetései. A Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Rubicon-Könyvek. Budapest, 2005.
- BÖLÖNY JÓZSEF – HUBAI LÁSZLÓ: Magyarország kormányai 1848–2004. Ötödik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó.
- Civilian Decorations. Republic 1946 – Decorations and Medals of the Philippines. © Lukasz Gaszewski 2001, 2003. Page updated: Nov. 30, 2003 (internet).
- Decorations Conferred only to Foreigners. Decorations and Medals of the Polish Republic.htm © Lukasz Gaszewski 1997, 2005. Page updated: May 16, 2005 (internet).
- Decorations and Medals of the Republic of Egypt – Civilian Decorations © Lukasz Gaszewski 2000, 2002 (internet).
- Eltemették Losonczi Pált. 2005. április 1. 17:09 [hirado.hu/MTI] (internet).
- HÉRI VERA – KÓHEGYI MIHÁLY: Az észti Pro Terra Mariana érdemkereszt. In: Az Érem 2001/2. 51–52.
- LAKATOS SAROLTA: Rendjelek és kitüntetések a Jósa András Múzeumban. Kállay Kristóf rendjel- és kitüntetésadomány. Nyíregyháza, 1994.
- List of Titles and Honours of Elizabeth II of the United Kingdom. Foreign honours. <http://www.answers.com/topic/list-of-titles-and-honours-of-elizabeth-ii-of-the-united-kingdom> (internet).
- MAGYARI PÉTER: Losonczi: TSZ-elnök az Azték Sas Szalagrendjével. www.origo.hu/20050329/losonczi.htm 2005. március 29., kedd, 17:44. (internet).
- Magyarország tiszti cím- és névtára. M. Kir. Állami Nyomda, Budapest. 1920–1944 közötti számok.
- MAKAI ÁGNES: Állami és katonai kitüntetések. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1992.

¹¹⁰ Héri Vera – Kóhegyi Mihály: Az észti Pro Terra Mariana érdemkereszt. In: Az Érem 2001/2. 51–52.

- MAKAI ÁGNES: Hőstettek és protokoll – Horthy Miklós kitüntetései. Rubicon, 2001/1–2. 40–41.
- MAKAI ÁGNES – HÉRI VERA: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Helikon Kiadó, 2002.
- MAKAI ÁGNES – HÉRI VERA: Kitüntetések. Zrínyi Kiadó, 1990.
- Medals of the Democratic Republic of Somalia <http://haynese.winthrop.edu/medals/somalia.html> last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).
- Medals of Panama. (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Jeffrey B. Floyd. last revised 15 October 1997 Ed Haynes (internet).
- Medals of Peru. <http://haynese.winthrop.edu/medals/peru.html> last revised 15 October 1997 Ed Haynes (internet).
- Medals of the Republic of Sudan (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Edward S. Haynes (© 1999) last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).
- Medals of Syrian Arab Republic (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) <http://haynese.winthrop.edu/medals/syria/syria.html> last revised 27 September 1999 © Edward S. Haynes, 1999 (internet).
- Medals of the Republic of Tunisia (International Electronic Phaleristic Encyclopedia) by Edward S. Haynes (© 1999) <http://haynese.winthrop.edu/medals/tunisia.html> last revised 27 September 1999 Ed Haynes (internet).
- Medals of the Republic of Yemen. International Electronic Phaleristic Encyclopedia by Edward S. Haynes (© 1999). <http://haynese.winthrop.edu/medals/yemen.html> last revised 27 September 1999 (internet).
- Orders and Decorations of the Czechoslovak Socialist Republic 1945–1990.htm Page updated: Dec. 28, 2002. © Lukasz Gaszewski 2000, 2002. (internet).
- Orders and Decorations of the Socialist Republic of Vietnam.htm (internet).
- Orders and Medals of the Empire of Iran until 1979.htm © Lukasz Gaszewski 2000, 2003 (internet).
- Orders and Medals of the People's Republic of Bulgaria.htm © Lukasz Gaszewski 2000, 2004. Page updated: May 3, 2004 (internet).
- Orders and Medals of the Republic of Finland.htm © Lukasz Gaszewski 2002 (internet).
- Orders and Medals of the USSR.htm © Lukasz Gaszewski 2002 (internet).
- Pandula Attila: A magyar falerisztikáról. In: Levéltári Szemle 1989/1. 11–22.
- Tito's Home Page. Decorations, Orders, Medals... <http://www.titoville.com/odlikovanja.html> (internet).
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1957.

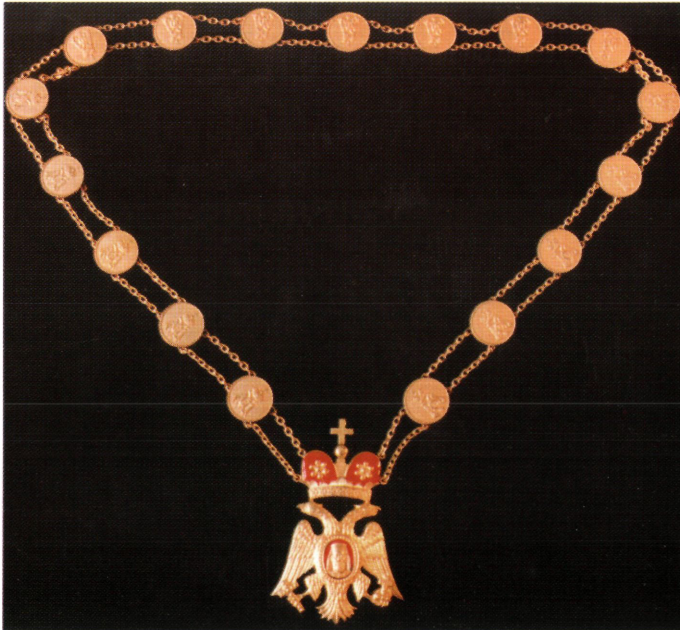
Agriculture and protocol – Decorations of Pál Losonczi in the mirror of the press

DÉNES KOMISZÁR

A collection of orders and decorations of the size similar to that of Pál Losonczi was owned only by János Kádár, but after the death of the General Secretary of the Party his decorations, badges, guns etc. were sold at auctions. (We can only hope that at least the decorations are "hidden" among the pieces of national collectors and soon or later a museum or a gallery can buy them). The collection of the decorations of Pál Losonczi is smaller in size than that of Árpád Göncz, who donated his "preys" on a lasting deposit to the Medal Cabinet of the National Museum, but from the viewpoint of political history these are the pieces very colourful and in low number of the documents of a bygone time - socialism. We are confident that the collection of Pál Losonczi can be presented as soon as possible to the general public as well, in the framework of a permanent exhibition worthy of the collection. Acknowledgement is due to Pál Losonczi – even after his death –, for having made his decorations available to the "public".

1. ábra: Venezuelai Felszabadító Rend nagykeresztje a láncon (1976.)

2. ábra: Ciprusi III. Makariosz Érdemrend lánca (1984.)

Rippl-Rónai József ismeretlen művei

HORVÁTH JÁNOS

Somogy County Museum

7400 Kaposvár, P.O. Box 70, Hungary. E-mail: horvathj@smmi.hu

HORVÁTH J.: *Unknown works of József Rippl-Rónai.*

Abstract: The essay deals with the publication and analysis of unknown Rippl-Rónai works. In the case of such works the originality is the primordial question, and subsequently the researcher fits it into the appropriate era of the life-work. Two works appear from the years spent in Paris. He created one of them as a disciple of Munkácsy and composed the other as a mature, modern artist. There are interesting portraits appearing from the circle of the artist's relatives, moreover on the members of a Jew family of Kaposvár.

Keywords: latent works of Rippl-Rónai, originality of the works, value disclosing discovery, additional biographic material, works made in Paris, painted folding-screen, portraits of the civilians of Kaposvár, victims of the Holocaust.

Bevezetés

Rippl-Rónai József művészete az egyik leginkább feltárt területe a modern magyar festészetnek. Ennek ellenére, az ismeretlen művek felfedezése következtében, nyitott és izgalmas a témában folytatott kutatás. A múzeumi munka és a műkereskedelem előhoz olyan magántulajdonú *Rippl-Rónai* képeket, úgynevezett *lappangó műveket*, amelyekről nem volt tudomásunk, amelyek nagyon régen, vagy soha nem szerepeltek még kiállításon, esetleg tudunk a létezéséről, mert katalógusokban szerepel, de nem ismerjük. Az ilyen jellegű művek *vizsgálatának célja, egyrészt eldönteni a művek eredetiségét, másrészt beilleszteni az életmű egészébe.* Összességében újdonságot jelentő, *értékfeltáró felfedezésül és életrajzi adalékul* szolgál a Rippl-Rónai kutatás számára. A szakterület képviselői érthető bizalmatlansággal tekintenek az ismeretlenségből előjött művekre. Sok hamisítványt is kell leleplezni köztük.

A szigorú kutatómunka eredményeként közzétett Rippl-Rónai művek gazdagítják, árnyalják a stílus-korszakokat, és bizonyos figyelmet kívülről hagyott életrajzi vonatkozásokat tesznek pontosabbá, érthetőbbé. Kaposvár még mindig tartogat rejtett Rippl-Rónai kincseket. Az alábbiakban néhány ismeretlen Rippl-Rónai mű elemzését adjuk közre.

Külvárosi szoba belseje Párizsban

A címben jelzett kép létezéséről már tudott a szakirodalom, de ismeretlen helye, elérhetlensége miatt nem volt mód vizsgálat alá vetni. Van olyan szakvélemény, amely kételkedik az eredetiségében. Az 1998-as Rippl-Rónai kiállítás katalógusában, a kép fekete-fehér fotón Rippl-Rónai utáni másolatként szerepel, de a hozzá írt jegyzetben Bernáth Mária nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a fent jelzett kisméretű változat valóban Rippl saját kezű vázlata, melyet 1887 körül festhetett, és alapjául szolgálhatott a nagyobb méretű, 1890-ben elkészült kompozíciónak.¹ Az alábbiak során ezt a véleményt szeretném alátámasztani.

¹ BERNÁTH – NAGY (Szerk.) 1998. 206–208.

A Magyar Nemzeti Galéria 1998-as Rippl-Rónai kiállítása előtti években, kaposvári magántulajdonban találtam rá a képre és hosszasan vizsgáltam. A vászon anyaga, állapota, hátoldali barnás elszíneződése, az olajfesték száraz, törékeny állapota, a felületi sérülések régi eredete alapján a kép korát a 19. század nyolcvanas éveire helyeztem. A „Rippl” szignó a fiatal, pályakezdő festőre jellemző, tehát elfogadható eredetinek. Az a feltételezés, hogy ez lenne a nagyméretű kompozíció kisebb másolata, nem tartható, mert a nagy kép már régóta nem létezik, csak néhány levágott részlet maradt belőle.

Azért valószínűtlen, hogy idegenkezű másolatnak tarttuk a vizsgálat alá vett képet, mert e korszakban még nincs jelen a mérvadó Rippl-Rónai kvalitás és önálló stílus. Egy feltételezett 19. századi festő az eredeti képet nem tartotta volna fontosnak lemásolni, vagy a várható haszon reményében hamisítani. Nem fogadható el az a felvetés sem, hogy az 1890-ben festett, azonos témájú, de nagyméretű Rippl-Rónai kép után készült kisebb utánezatról, az eredetivel egykorú tanulmányi-célú másolatról lenne szó. A kép festőjének csak az 1890 utáni években lehetett volna módja lemásolni a Munkácsy – pályázatra festett kb. 150×260 cm-es képet, amely, mint említettük, már csak töredékeiben létezik. A nagy kompozíciót, talán a kudarca miatt, – azért, mert nem nyerte meg vele a Munkácsy ösztöndíjat, maga a művész vágta szét darabokra.

Az itt kifejtett elemzés alapján nem vonható kétségbe, hogy Rippl fiatalkori művével állunk szemben. Ez a zsánerkép müncheni ízlést, még kiforratlan festőt, gyakorlatlan képszerkesztést mutat. A vizsgálatot szolgálja, hogy módunk van egy másik képet mellé állítani. Művészi elv alapján megegyezik a „*Pontaveni kocsmá*” (1889) című képpel. A két mű összevetése sok egyező jellegzetességet mutat. – Ilyen a kép tere, a gerendás mennyezetű, sötét szobabelső, amelyet a németalföldi festőket megismerve kedvelt meg Rippl. Hasonló az emberek típusa és öltözéke, az arcok és a ruhák fényhatások révén való festői modellálása, az asztal és a székek formája. A két évvel későbbi kocsmajelenet már festészeti rutint mutat, amelyet a festősegéd a Munkácsy képek másolásával szerzett. A zsáner Munkácsy műtermében kötelező kényszerrel gyakorolta. A fiatal festő hamarosan ráismer a műfaj buktatóira, és felhagy vele. A felismerés vezeti őt a modern irányzat felé. A képünk keletkezésekor viszont még Munkácsy fejéle gondolkozik. Egy adott történetre festi a kompozíciót. A kor hanyatló divatja szerint kötelezve magát, a szűzsére hegyezi a mondanivalóját. Az ő története nem oly vidám, amit a műkereskedő szívesen fogadott a közönség határozott igényének kielégítésére. Mestere mellett az volt a dolga, hogy beletanuljon a megejtő zsáner műfajába. Munkácsy, aki a drámai képhatás megújításával érte el a legnagyobb eredményeit, gyakran nem állt ellen a műkereskedői rábeszélésének. Megfestett olyan banális témát, mint a kölyökkutya szaporulat családi megtekintését. Az embercsalád és a kutyacsalád együttesének *Két család* címet adott. Erről Ripplnek másolatot is kellett festenie, mert anynyira kelendő volt. Azt gondoljuk, hogy Rippl, mint komoly, lelkiismeretével elszámolni tudó fiatalember, saját életének viszontagságából merített képtémát, amikor a saját világát, az első neki gyürkőzés hiábavalóságával, meg akarta különböztetni Munkácsyétól. Későbbi képei igazolják, hogy a saját családi körülménye mily fontos ihlető forrása volt. Ebben a vonatkozásban 1887-ben sincs másként, de festőként és emberként kiütalan helyzetbe került. Furcsa drámai helyzet volt ez, amelyet egyszerre kellett volna megoldani. Az, hogy a festő döntése segítette a sorskérdésre adandó választ, vagy fordítva, nem tudható. Ám lehet, hogy ez a szorongató helyzet a festőforradalmár megszületésének fontos tényezője.

Mielőtt alaposan megnézzük a képet, hogy miről lehet itt szó, kitérünk Rippl-Rónai családi mentalitására. Visszatérünk az 1886-os év végi előzményekhez, a müncheni válaszúthoz, amely a három évi akadémiai tanulmány után állt elő. Párizsba szeretne menni. Korai még a müncheni akadémiától való továbblépési szándék, mert a fiatal Rippl festőként képzetlen volt. Négy évvel korábban, a céltudat jegyében, a Zichy gróféktól, mint házitartó, így írt a szüleinek:

„Kalksburg, 1883. Decz.27. Kedves jó Szüleim!

Egy gondolat, mely rám nézve oly igen terhes, bánt engemet. Ez az, hogy valószínűleg Önökhöz kell fordulnom pénzért, ha már – talán a jövő hó első napjai egyikén – München hívogató falai között találok fel édenemet. Ezen szükséges összeget igaz, hogy jobb szeretném mástól felvenni, az egész nem több, mint havonként 15 forint egy álló évig. Ezen összeget – becsületszavamra merném ígérni – ha a jó Isten éltetni szerencsétet, hogy visszafizetendem...”²

Az 1884. február 2-án, Münchenben kelt levélben már ezt írja szüleinek:

„... Itt a festészetet csak mellékesen tekintetik, míg valaki a rajzban nem tökéletesen jó, festő mesterhez nem juthat. Én 3 évig akartam rajzolni és mindig csak rajzolni, de amennyire megismertem önmagamát, most már azt mondhatom, hogy legfőleg egy évig, de rendkívül nagy szorgalommal ‘‘ év lefolyása után is bejuthatok a legjobb festőtanárhoz, itt 1 vagy 2 évig akarok lenni és innen a párisi iskolákat látogatni szintén 1 vagy 2 évig, míg végre önállóságra juthatok; de ez az idő nem zárja ám ki a pénzszerzést!’’³ – Ott van tehát Münchenben, ahová vágyott. Három év alatt jól megtanult rajzolni. Az akkori kiállítási szereplések nem hoztak még sikert és önállósulást. A müncheni élet alatt az anyagi terhek nem csökkentek. Még nem tudja beváltani a szüleinek tett fogadalmát.

1887 februárban a Magyar Országos Képzőművészeti Társulattól 500 Ft-os ösztöndíjat kap a művésznövendék, hogy Párizsban rézkarc technikában képezze magát tovább⁴. Úgy tűnik, lemond a festészeti tanulmányokról a grafikus javára. Érthetetlen, miért akar ezért Párizsba menni. A már jól megismert Münchenben olcsóbb megélhetési körülmények között, a lehetőségek és a nyelv ismeretében könnyebben tanulhatta volna azt a rézkarc technikát, amelyet akkoriban már javában művelt. Ugyanis Somogy Vármegye megrendelésére 1885-ben gróf Jankovich László arcképét karcolta rézlemezre. Továbbá egy öregasszonyt ábrázoló szénrajza után egy finom rajzolatú rézkarcot is készített.⁵

A talány nyitja a magánéleti helyzetben rejlik, amelyet sűrű homály fed. Sokkal később Paris Anella emlékirata kibeszéli, hogy: „Józsi bácsinak... külföldön leánya csak egy volt – aki a müncheni tartózkodása utáni időben született.”⁶ – Erről a maga idejében, sem utóbb egyetlen Rippl-Rónai levél sem tesz említést. A művész a *Emlékezései*-ben sem teszi világossá a Párizsba utazás tervezettnél korábban történő lépését. – Arra következtethetünk, hogy a fiatalember Münchenben együtt élt egy német leánnyal. Szerelmük gyümölcse egy gyermek lett, akit Rippl-Rónai nem tudott és nem akart vállalni. Ezt a helyzetét Kaposváron eltitkolta, s csak azt tudatta szüleinek, hogy Párizsba készül. Oda ment, és nem várta meg a gyermek születését. Távozása miatt több, mint húsz évig gyötörte a lelkiismeret, mert végül 1910-ben megtette a szükséges lépést. Wellisch Andort, az osztrák-magyar követség tiszviselőjét bízta meg gyermeke felkutatásával. A már felnőtt lánnyal első ízben 1910-ben Münchenben történt a találkozás. Megtudta, hogy Feigl Amélie néven él és jó neveltetésben részesült. A találkozás részleteit nem ismerjük.

Törvényesítés nem történt. Leveleztek egymással és egy önarcképpel ajándékozta meg a lányt.⁷ Amélie Rippl-Rónai Múzeumban őrzött levele szerint Udinében egy olasz grófnő, contessa Puppi társalkodója lett. Udinében ment férjhez és három fia született. A gyermekeiről küldött fényképen az arcvonásukat kutatva, Paris Anella és Dr. Martyn Róbert felismerték, hogy a középső gyermek szeme hasonlított Rippl-Rónaiéra. A kisfiú a művész édesanyjának „karikás”, árokkal körülvett szeméit örökölte.

² GENTHON 1969. 131.

³ Uo. 132.

⁴ Uo. 134. I.

⁵ HORVÁTH 1995. Rippl-Rónai művei a Rippl-Rónai Múzeum tulajdonában pp.141.

⁶ Uo. 56.

⁷ Uo. 56.

Anella írja az emlékiratában: „Józsi bácsi ekkor elmondta nekem, hogy nemcsak én vagyok a kisleánya, de van neki egy felnőtt leánya is, akivel ettől kezdve hosszabb levelezést folytatott. Ebből az időből is őrzök egy levelet, amelyben Amália férjhezmenetele alkalmából kapott ajándékot francia nyelven megköszöni. A levél Lazarine néninek van címezve. Ezúttal egy fényképet is küldött, amelyről felismerhető volt, hogy ő Józsi bácsi leánya. A későbbi évek folyamán három szép kislának fényképeit is elküldte, akik közül a középsőnek arcvonásai nagyapjának arcvonásaira emlékeztettek.”⁸

Rippl-Rónai művészetében a család az egyik fő témakör. Szinte minden rokonáról készült egy, vagy több külön portré festmény, rajz, vagy csoportos beállítású ábrázolás. Festmény készült a szülők házassági évfordulója alkalmából, Ödön öccse, édesanyja és édesapja betegágyánál éppúgy, mint az ivánfai szőlőhegy pincéje előtt összegyűlt szüreti alkalmából, a lakodalmas családjáról és a Kossuth-imádó Rippl-bácsiról. A képen szereplő figurák jól beazonosíthatók. A modellek kevés eszközzel, de lényegét hangsúlyozó jellemzéssel vannak ábrázolva. Rippl-Rónai a karakter megragadásában tévedhetetlen volt. A nagy családi összetartozás erejét a szülők táplálták. Nem lehetett terhes oly soká függeni tőlük. A Párizsból hazairt levelek leggyakoribb témája a pénzhiány és a segélykérés. A pályakezdő művész tudja, hogy számíthat az otthoniakra. Apja azt ajánlja, hogy fessen arcképet a kaposvári takarékpénztár elnökéről. A fiú szívesen festene arcképet akár fénykép után is, de ez esetben önérzetesen elhárítja: „...*Mindenekelőtt kijelentem hogy habár szegény ember vagyok is, mégis egyes dolgokban büszke: pl. nem szeretném elvállalni az Önök szeretett Elnökének lefestését azesetben, ha azon gyanú érhetné édesapám hogy miattam törődött a dolgokkal, mert vannak elég kislelkű emberek kik a cél szentségét aljas rágalmakkal szokták befertőzni...*” – hivatalos felkérés hiányában nem akarta megfesteni az arcképet, végül enyhül a büszkeség: „...*a legszimpatikusabbnak általánosan elismert fényképet küldjék nekem meg, ha azt esetleg Langsfeld úr csinálta volna – úgy a Klisével együtt...*”

A családi indíttatású téma fokozatosan mutatkozik meg, kezdetben arcképes kompozícióként. A szülői háztól való hosszas távollét, a szerettei hiányát pótolva tartogatott magánál fényképeket. A hátoldalon saját írásával jelezte kiletűket. Közülük elsőként festi meg az „Öreganyámat” (1894), akit egy 1888-ban hazairt levél szerint arra kérlel, hogy összespórolt pénzecskejét a Párizsban szükkölködő unokájának adja oda: „...*a kitarítás lesz a legnehezebb és hogy a siker biztos legyen, nagyon jó lenne ha kedves jó Öreganyám megnyitná az erszényét és elküldené nekem annak összes tartalmát...*”⁹

Az alakábrázolás ötlete Rippl-Rónainál rendszerint a családi és a baráti érzésekből származik. Szerelmének, Lazarine-nak az első ábrázolása a „Kalitkás nő” címen előkerült vázlat. Az életrajzi vonatkozások kutatása miatt megvizsgáljuk az 1887-es Párizsban elkészült alkotását. A mű címe: *Külvárosi szoba belseje Párizsban*. Feltételezzük, hogy találunk benne valamit, ami összefügg a szerelemi történettel – a művészekre jellemzően – „*nem mondatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” – alapon.

A müncheni szellemű zsánerkép a festészeti előtanulmányoknak olyan állomása, ahol már kompozícióról beszélhetünk. A főalak egy gitárját pengető, városi öltözetű fiatal nő, akit egy három gyermekes paraszt család hallgat. A lánnyal szemben szimmetrikusan ül a könnyöklő családapa. Jellegzetes németalföldi karakterfigura. Az ő térfelén van a kisgyermekét állva tartó feleség és két nagyobbacska gyermek. A gitáros lányhoz tartozik a földön ülő, bohókás sapkájú gyermek. Egy művészköri körben jártas, zenei tudásával szórakoztató modell lehet a gitározó nő, egy leányanya, aki magányos fellépésével jár a világban. A ruházata utazásra jellemző. A lábához tett kosarában, útra készen, esernyő fekszik és semmi egyéb holmi. Talán a vihar előli menekvés idején mutatja be dalát.

⁸ Levél a RRM adattárában (5185-93) Keltezése: 1911. aug. 10. Feladó: A. Feigl, Moimacco Udine presso contessa Puppi. Címzett Madame Rippl-Rónai József Kaposvár Hongrie

⁹ GENTHON 1969. 137.

Az itt vizsgált képnek van egy előképe, a „*Gitározó nő*” (1886 körül) (1. kép), amely rákerült a „*Külvárosi szoba belseje Párizsban*” című képre. Mi azt állítjuk, hogy Párizs helyett München a történet valódi helyszíne. Az előkép modell után készülhetett. Kell okát sejtteni annak, hogy a lány bekerült egy kétszer is feldolgozott kompozícióba. A kép többi szereplőjéhez képest ő lételetibb.¹⁰ A gerendás mennyezetű szobabelső Rippl-Rónai kedvelt németalföldi művésznének, Adrien Brouwer képeinek világát idézi. Tudjuk, hogy még Münchenben másolta Brouwer képeit.¹¹ A kompozíció közepén tátongó sötét, zárt ajtó a két embercsoport közti elkülönülést hangsúlyozza. A festmény egy melodramai helyzetet ábrázol. Nem cselekvéssel megjelenített történetet ad elő (és ez majd az 1902–1906 között festett Piacsek-bácsis képekre is érvényes lesz, tudván, hogy Rippl-Rónai bizonyos korlátokkal később, az enteriőr korszakában, is élt a zsáner eszközével), hanem statikus figurák egymáshoz rendelésével. Az arcok érzelmet tükröző lehetőségével csak szűkösen bánik. Ez rokonszenves tartózkodás a fiatal festőnél. – A „*Pontaveni kocsmá*” (1889) (2. kép) szereplőinek ábrázolásakor a *Külvárosi szoba belseje Párizsban* című képpel (3. kép) egyezően, egy alakra irányul a társaság figyelve, egy vándorra, aki élénk kézműdolattal kíséri szóbeli előadását. A többi arcon az érdeklődés fokozatait figyelhetjük meg.

Hasonló dramaturgiával élt Rippl, amikor a gitáros lányra tereli a kép többi szereplőinek tekintetét. Bennünket főként a gitáros leány arca érdekel. Azt sejtjük, hogy a művész a Münchenben elhagyott szerelmét örökölte meg benne. Profilja kedves és finom. Szemét lesüti, szája zárt. Dúdolva énekel. A képnek van szűzsége. Morális gondolati problémája, hogy miként tekint a szigorú tradíciót követő család egy leányanya sorsra jutottra. – A kép válasza, hogy tartózkodó módon, kirekesztve. A kisgyermekére és a kedves zenélésre tekintettel, viszont befogadják a jó emberek.

Az első kompozíció legvalószínűbb ötlete a művész magánéletéből származhat. A kép egyfajta meggyónása a múltnak. Az elittkolt sorshelyzet áruól bizonyítékát véljük benne. – Ez itt még nem bizonyított állítás, de a család fontos szerepét valló Rippl-Rónai esetében nagyon valószínű. A kép azt a bántó gondolatot ábrázolja, hogy valahol a világban kallódik az elhagyott kedves egy kisgyermekkel. Az alábbi idézetből kiérezhető az önkritika is.

„...*Nincs olyan apja – anyja senkinek a világon, mint nekem, arról kezeskedem...*”

„...*Ha éhesnek látszottam leveleimből, akkor ők, jó szüleim, a szegény, adóságokkal küzdő kisvárosi tanító és felesége, aggódó anyám, Ódon öcsémmelel vetekedve küldték utánam karácsonykor, húsvétkor, névnapra, születésnapra a hazait!*”¹² Másutt még szigorúbb önmagához: „...*Én, az árnyékukba sem lépek...*”¹³

A művészeti tanulmányok folytatása, vagy a kis család vállalásának, eltartásának gyötrő kérdésében kellett Rippl-nek döntenie... – Döntött, otthon mindent elittkolva, a felelősséget elhárítva Párizsba utazott. Már az első Párizsban töltött évében, 1887-ben megfestette a küllönös témájú képet, immár a még számára idegen francia főváros külvárosához címezve annak helyszínét.

Három év múltán, a kompozíciót még többre érdemesítve, háromszoros nagyításban, kb. 150×260 cm-es méretben Rippl újra megfesti és beadja a Munkácsy pályázatra. A munka nem váltotta be a remélt eredményt. A felnagyított változatot nem ismerjük, csak egy szét-szabdalt részét: az „*Ülő gyermek kosárral*” 1890. (olaj, vászon 56,5×62,1 cm j.b.l.: Rippl, alatta más betű títussal Rónai 87). Ismereteink szerint a gitáros lányról két önálló olajfestmény is készült, feltételezésünk szerint az egyik még 1886-ban, Münchenben. A két *Gitározó nő* képváltozatok készítésének okát a modellhez fűződő bensőséges kapcsolattal

¹⁰ BERNÁTH – NAGY (Szerk.) 1998. 206.

¹¹ HORVÁTH 141. (Ülő alak, 1885 k.)

¹² BERNÁTH – NAGY 1998. 204–205.

¹³ MALONYAY 1906. 180–220.

magyarázzuk. Az állításunk szerint a „*Gitározó nő*” nyomán, a szerelmi dráma hatására született a *Külvárosi szoba belseje Párizsban* című kompozíció gondolata. Ez az állítás egy általunk ismert módon gondolkodó művész „beszédes” történetű művének az értelmezése, olvasata. E téma kutatásában továbblépést jelent majd, ha a két „*Gitározó nő*” című kép együttes vizsgálatára lesz módunk. Az egyik malmói magántulajdonban van, csak fénykép után ismert. A másik „*Gitározó nő*”, (olaj, vászon 50,5×35 cm, olvashatatlan felirattal) hátoldalán egy papírra írt tanúsítvány van, amely Dr. Kunffy Lajostól (1869–1962) származik, és a képet eredeti Rippl- műnek tartja, mert „*gyermekkorá óta ismeri*”.¹⁴ A festőművész Kunffy jogi doktorátussal rendelkezett. A gyermekkor idejére való behelyezés túlzásnak tűnik, de 18 évesen, 1887-ben már láthatta a Münchenben festett Rippl képet. Kunffy és a nyolc évvel idősebb Rippl kaposvári illetékességük folytán halálig tartó kapcsolatban álltak. Rippl tehát külön becsben tartva a *Gitározó nő*-t Kaposvárra vitte és megmutatta a pályakezdő Kunffynak.

A gyermekét tartó anyának a későbbi feldolgozása az „*Anyá gyermekével*” 1890. című olaj, fa 41,2×32 cm -es festményként, a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában ismert.

Festett paraván papagájokkal és kakadukkal –1897 k.

A két táblából álló műről az 1998-as Magyar Nemzeti Galériában szereplő Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítás előkészületei során vettek tudomást a rendezők. A múltja ismeretlen, nincs hozzátársított, származásra vonatkozó adat, ami a kutatáshoz fogódzó lehetne.

A két képelemet falra helyezve, külön keretben festményként őrizték. Egyrészt mellé helyezve jól látható a kompozíciók összetartozás. Bizonyos, hogy paraván képekről van szó. Mivel olajtechnikával vászonra készült, festményként, de mindenképp az iparművészeti munkássággal szoros összefüggésében vizsgáljuk. A ripplis jelleg, az erőteljes szecessziós stílusjegyek és a művészi-technikai színvonal nem teszi kérdésessé, hogy Rippl-Rónai alkotása. A madaras motívum jelenti a szokatlan benyomást. Nem tudunk párhuzamként mellé helyezni egy másik hasonlót. Ha a mű saját szükségletre, a művész feleségének, Lazarine-nak készült volna, akkor rákerült volna az interieur képek egyikére, mint jól mutató motívum. Egy ismert festményen, az interieur-képek korszakában a fehér papagáj Lazarine-nal látható. A madár Lazarine kedvence lehetett és Franciaországból hozhatták Kaposvárra. A paraván a stílusát tekintve a Párizsban festett művek közé sorolható.

A speciális méret és arány szerint preparált két nagyobb darab vászon vakramára történt felfeszítése egy előzetesen átgondolt, talán megrendelt, de mindenképp előre tervezett munkát feltételez. A finom szövésű vászon nyújtott arányai, a ráfestett kép összehangolása a párdarabjával olyan céltudatos munkára vall, ami a hamisítói számítás kisztíluságának ellentmond. Leggyakrabban a művész munkásságának közismert és sikeres témakörét szokták hamisítani. Adott itt egy olaj technikával készült paraván, amelyről semmilyen forrás nem tesz említést.

A Nabi-művészek paravánjait áttekintve, mindig három táblás kompozíciót találunk. Ebből kiindulva elkészítettük a papagájos paraván jobb oldali szárnyának tükörképét, és átfordítottuk baloldalra. Az így nyert hármas kompozícióból látható, hogy eredetileg ez is három részből állt. A bal oldali, hiányzó elem kompozíciós szempontból a jobb oldalival hasonló ábrázolású lehetett. Az így nyert összkép nagyon meglepő. Lényegesen magasabb művészi színvonalú kompozíció bontakozott ki, amely végképp eloszlatja az eredetiségben való kételety. A két paravánkép kompozícióját az illusztrált módon kiegészítve, megállapítottuk hogy eredetileg három táblából állt. A bal oldali rész valószínűleg megsemmisült.

Egy különlegesen szép Rippl-Rónai alkotást kell vele elkönyvelni. (4. kép)

¹⁴ BERNÁTH – NAGY (Szerk.) 1998. 206.

Az elsősorban felvetődő kérdés, hogy vajon az Andrassy-ebédlő része volt, vagy nem? – Az ismert dokumentum fotók alapján, amelyen az Andrassy-ebédlő minden darabja kivehető, van egy háromfalú, textil hímzésű, virágos paraván. Ismereteink szerint elpusztult. A textilhímzésű paravánhoz készült tervrajzok virágokat ábrázolnak. A növényábrázolás stílusa, a levelek formái egyeznek a papagájos paravánon látható levélkéekkel és ágakkal. Be kell látnunk, hogy ez nem lehetett az Andrassy kollekcióhoz tartozó darab.¹⁵

A Párizsban élő Nabis művészbarátok gyakran festettek olajjal, elemekre tagolt, de egymás mellé rendelt, nyúlánk téglalap alakú paraván képeket. Bonnard, Vuillard, Denis hosszúkás, keskeny, háromtáblájú képeiből veszünk egy példát.¹⁶ (5., 6. kép) Rippl-Rónai ösztönzést kapott tőlük. A vizsgált táblák mindegyikén jobbra lent hiteles írás-képző „Rónai” szignálás található.

A képi kompozíció hosszúkás téglalap alakját, japános jellegét, az alsó rész sötét színeit, a barna kontúrt a szecessziós formanyelv jellemzi és így nagy biztonsággal az 1890-es évek második felére, a „fekete korszakba” datálható. A művész neuilly-i lakásának 1895 előtt meglehetősen hiányos volt a bútorzata. Az akkori fényképeken nem látszik, s a művész édesanyjához írt, lakásbelső részletező levelek sem említenek paravánt.¹⁷

A mű születése az 1897–99 között zajló nagyszabású iparművészeti munkálatok előzményeként lehetséges. Készülhetett olyan személy részére, aki nem akarta kivárni a textil hímzés lassú kivitelezését. A textilképeket Lazarine és húga, Claudine fáradtságos munkával hímezte. A mindennekfelett nőies, új divatnak hódoló, akár színésznő igényét is szolgáló papagáj-motívumos paraván az intim női öltözősarok díszéül készülhetett. Olyan modern enteriőrbe illik, ahol az alvás, a mosdás és az öltözködés egyazon lakótérben történt, mint egy párizsi festő műterme, vagy egy színházi öltöző.

A paravánon madárház látványa tárul elénk. Vízszintes irányban, a képet teljes szélességében keresztelő, görcsös faágon tollászokodó madarak sorakoznak. Alattuk bokros aljnövényzet sötét foltja hullámszik. A madarak és a növények egységes felfogásban, dekoratív módon stilizálva vannak ábrázolva. Barna festékkel húzott kontúros rajz írja le a kép tárgyát. A festmény faktúrája olyan, mint a *Szüleim negyvenévi házasság után* (1897) című képe. A szélesebb, középső képen felül egy centrálisan elhelyezett karikában széttárt szárnyú, fehér kakadu egyensúlyoz. A keskeny kép a madarak balra fordulásával és az ívelő törzsű, jobbra dőlő fákkal a kompozíció jobb széli lezárását adja. A hiányzó bal oldali szárny feltételezhetően a bal oldali tükörképéhez volt hasonló. A paravánkép növény motívumos stílusára jellemző formai analógiák az iparművészeti munkák köréből hozhatók. – A jobb oldali képen látható fák finom görcsös ágai és a lomb felhőformája rokon stílusú a Zsolnay Múzeum ovális tájának festett, rajzolt fa ábrázolásával is és a Magyar Nemzeti Galéria Üvegfestmény-tervezetén lévő fákkal. (7., 8. kép)

A paraván alsó részének homogén zöld mezőből kiemelt barna levelei és rózsaszínű virágszirmai egyezik az Andrassy-ebédlő tervezésekor készített akvarell festésű hímzésterv levél-motívumával.

Feltűnő a középmező síkszerűen festett terjedelmes, zöldes barna felületeinek japános levegőssége. Nagy jelentőséget tulajdonítunk a madarak háttérben függőlegesen felvillanó, hosszúkás, világossárga csikoknak. A zárt, szinte konstruktív formarendben, a lombok közt áttörő fényhatás ily dekoratív megoldása ugyancsak a japán művészetet kultiváló Nabis-festők körére jellemző.

¹⁵ BERNÁTH – NAGY (Szerk.) 1998. 208.

¹⁶ IVÁNFYÉ 1963. 2–3 sz.; és az 1964. 4. sz.

¹⁷ Rippl-Rónai levelei édesanyjához. Magyar Nemzeti Galéria Adattár, ltsz.: T. 50001/1998/28; MTA Művészettört. Kutató Int. Adattára MKCS-C-I-36/36; Megjelent: GENTHON 1969. 142–143.; Rippl 1998. 495–496.

A Rippl-Rónai Múzeum elkészíttetett egy stílszerű paraván keretet, s abba illesztve állította ki a papagájos képtáblákat. Az iparművészet anyagszerű alkalmazásában nagy szakszerűséggel elmélyedő Rippl-Rónai a festett paraván után áttérhetett a textil hímzésűre. Kiállításokra csak hímzéses kivitelű műtárgyakat adott. Ebből a meg gondolásból tartjuk ezt a munkát egy 1897 körüli iparművészeti célú kezdeményezésnek, a hivatásszerű tervezői munka előzményének. (9., 10. kép)

A Piatsek lányok és a Martyn gyermekek

Piatsek Ferenc (1834–1908. 10.23.) a Rippl-Rónai képek „Piacsek bácsija” a veszprémi püspökség nyugalmazott erdésze volt. Felesége Németh Mária (meghalt 1904-ben). Gyermekeik: Margit, Gizella és Emília. Margitot Rippl-Rónai Lajos, a művész öccse vette feleségül 1892-ben. Abban az évben készült a híresen szép „Piatsek Margit arcképe” – kék háttérben tüll-kalappal, profilban ábrázolva. Közzé tesszük Margit és családjának fényképeit. Margit asszonyról előkerült egy kukoricás korszakbeli Rippl-Rónai kép is. (14. kép)

Különleges kutatási eredmény, hogy rátaláltunk Margit húgának, Gizellának is a Rippl-Rónai által festett arcképére, a Martyn gyermekek szomorú sorsú édesanyjára. (15. kép) Az arckép készítőjekor már első gyermeke, Ferenc megszületett. A hatodik gyermek világra hozatala okozta halálát. (11., 12., 13. kép)

Margit és Gizella arcképei eltérő stílusúak, de egyaránt a „fekete korszakba” tartoznak. A Gizella arckép jelzete: Rónai 1900. Pewny Denise Rippl-Rónai Józsefről írt könyvében, a fontosabb művek lajstromában¹⁸ jegyezte fel a „Tanakodó nő az élet küszöbén” című képet. A könyvben szereplő, tulajdonosra vonatkozó adat vezetett el a megtalálásához. Némi címbéli eltéréssel, „Tanakodó leány az élet küszöbén” címen szerepel a kép Rippl-Rónai 1905-ös kaposvári kiállítási katalógusában is.¹⁹ A címadás szimbolikus tartalmú, valójában riplis huncutságot rejt, amely csak egy kedves rokonnal szemben engedhető meg. A kép komoly hatása ettől nem csorbul. Kontyba tűzött sötét hajú, fiatal nő kerekklő szemmel néz szembe. Arcát ránehezedés nélkül, töprengő pózban támasztja meg kezével. Az arckép feltűnő jellegzetessége a párizsi korszak műveinél használt tömör, egyszerűsége törekvő forma stilizálás és színben is redukált látásmód. Zárt, lekerekített formákból épül fel a portré. Sápadt zöld, opálos fehér és halvány rózsaszín összhang jellemzi a színeket. Halványzöld háttérbe ködszerűen beleolvad az arc, vastag zöldes-szürke, de elmosódó kontúrral körülírva. A hamvas finomsággal szétdőrsölt pasztell színharmónia átszellemültté, merengővé teszi a modellt.

Az arckép megtalálásakor nem volt a fiatal nő kiletére vonatkozó adat. Rippl-Rónai karakter ábrázolása vált iránymutatóvá. A hölgy kerekklő szemei és jellegzetes álla a „Martyn gyerekek” című kép mellé helyezve, feltűnő hasonlóságot mutat a kisfiúval. A hölgy nagy szemeit első gyermeke, Ferenc örökölte. A kettős gyermekportré Rippl-Rónai az 1906-ban készített, még publikálatlan műve „*Martyn gyerekek*” címmel. Ferencet és Máriát, a két legidősebb gyermeket ábrázolja. A képen balra lent a művész sajátkezű ajánló sora a szülőknél: „Gizellának és *Athurnak*”. (15., 16. kép)

A Piatsek családtól beszerzett fényképek segítettek a hitelt érdemlő személyazonosításhoz. Egyik a Martyn házaspár 1910 körüli fényképe, a másik Piatsek Gizella fényképe, amelyeket a család Kaposváron és Pécsen élő tagjai adtak át ennek következtében. Az asszony kerek állát, homlokának vonalát, és a szemeket tanulmányozva Rippl-Rónai felfokozó jellem- és karakterábrázoló képességére vagyunk figyelemmel. A hasonlóság meggyőző, a Rippl-Rónai mű Piatsek Ferenc második leányát, Gizellát, azaz már két éve asszony lévén, Martyn Arthurnét ábrázolja 23 éves korában.

¹⁸ PEWNY 1940. 118. Halvax Gyula kaposvári festőművész tulajdonában.

¹⁹ Rippl-Rónai József Kaposvári Gyűjteményes Képtáblájának Katalógusa, Kaposvár, 1905. 13. 150-ik tételszám alatt.

Az írországi lovagi ősokeet számon tartó Martyn Arthur apja Martyn Viktor császári és királyi nyugalmazott őrnagy. Anyja Pichler Angéla volt. Martyn Arthur híressé vált festőművész gyermeke, Martyn Ferenc a gyermekkori festményein „lovag Martyn” szignót használt tudván, hogy az első szülött fiú örökli a lovagi címet.

A középső lány, Piatsek Alojzia Gizella (17. kép) (született Csicsó, 1877. VII. 24.), 1898. június 7-én ment nőül Martyn Artrhur (született Kazsok, 1869. I. 7.) (18. kép) kaposvári hivatalnokhoz. A kaposvári Fő utca 62. számú házában laktak, Rippl-Rónai Józsefek közelében. Gizellának öt gyermeke született. A hatodik gyermek a szüléskor, 1911-ben meghalt, s az édesanya sem maradt életben. A családi tragédia következtében nevelt fiaivá fogadta Rippl-Rónai József a két nagyobb fiút, Ferencet és Róbertet. Martyn Arthur később feleségül vette a harmadik Piatsek lányt, Emíliát. A házasságukból egy leánygyermek született, Mária (II.) aki ma is él Pécsen.

Az öt Martyn gyerek születési sorrendben: Ferenc, Mária (I.), Róbert, Arthur és Andor. – Az elsőszülött Martyn Ferenc (1899–1986) a Rippl-Rónai képeken „Pubi”, már gyermekként nagy művésztelenségnek bizonyult. Rippl-Rónai első és legkiemelkedőbb tanítványa lett. (20. kép) A második gyermeket, Máriát „Babinak” becézték. Harmadikként született Dr. Martyn Róbert (1904.7.17–1999.6.20.) nagytekintélyű orvos, a Rippl-Rónai levelekben „Ócsf”, az itt szereplő pasztellképen a művész által adott „Vröcsög” becenévvel. Dr. Martyn Róbert a Róma-Villa épületének és a Rippl-Rónai relikvia és bútor-hagyaték megőrzőjeként, azok múzeumi célú adományozójaként tölt be a Rippl-Rónai kultuszban fontos szerepet. (19. kép)

Holló ügyvéd és családja

A Rippl-Rónai Ödön – gyűjteményben található egy 1912 körüli „Leányfej” című Rippl-Rónai szénrajz. Az ismeretlen lány kilétének felderítéséhez segítségként szolgált egy előkerült pasztell portré, a „Sárga masnis leányfej”. A két kép modellje ugyanaz a fekete-hajú kislány. A két képhez egy kaposvári polgári család tagjait, és további két arcképet, sikerült hozzárendelni. Az ábrázolt kislány rokona segítségével összeállt az információ, hogy Rippl-Rónai az 1910-es évek első felében, egy peres ügyének képviselőletéért fizetésekképp megfestette dr. Holló László kaposvári ügyvéd családját. Négy pasztellkép készült, az ügyvéd, a felesége és két kisgyermekük portréja. A Holló család Kaposvárról Izraelbe kivándorolt leszármazottai 1956-ban magukkal vitték, és nem régen visszahoztak két Rippl-Rónai alkotást: Dr. Holló László ügyvéd és leányának, Sárinak a sárga masnis, piros blúzós portréját. E kettőhöz társítottuk az egykor Dr. Martyn Róbert gyűjteményében „Holló-gyerek” címen őrzött képet. Dr. Martyn Róbert szóbeli közlése alapján, a kisfiú egy kaposvári zsidó család gyermeke. Feltételeztük, hogy Holló ügyvéd kislánya lehet. A Somogy Megyei Levéltárban található születési anyakönyvi adatokból kiderült a családi összetétel, és beigazolódtott a sejtés.

Dr. Holló László ügyvéd és felesége, Fuchs Ilona házasságából született 1905-ben Sarolta, 1907-ben Róbert. Az arcképeket összehasonlítva, közös a stílus és a technikai eljárás. Rippl-Rónai 1910-es éveit jellemző képek. A három pasztell egyívású, láthatóan rövid időn belül, egymást követve készültek. Dekoratív színfelületek képezik az alkotói elvet. A kislányról készült, múzeumi tulajdonú szénrajz valószínűleg pasztellképnek indult, de a művész nem folytatta, hanem testvérének, Rippl-Rónai Ödönnek, a műgyűjtőnek ajándékozta. (24. kép) A másodikként készült Sárika képet megfigyelve, felismerjük a művész munka közben támadt ötletét, amiért érdemesnek tartotta újra kezdeni a portrét. Elsőként még lehagyta a képről a masni felső részét. A másodszer már a leányka hajába kötött masninak lett fontos szerepe. Bájos ötlettel, a nagy sárga szalag óriási pillangóként nehezedik a fekete hajú kislány fejére. Meg is hajtja a fejét alatta, s a csuklóban elhajló kézre fekteti arcát. A dekoratív képen uralkodik a ruha pirosa. A blúz fodrainak fehér színe választja el a piros-tól az okkersárga arcot. A fejet támasztó kéz tartása kissé mesterkéltén pózolt, nagylányosan kacér és mindenekfelett ripplisen rafinált. (22. kép)

A *Holló Sári arcképével* együtt őrizték a *Holló ügyvéd arcképét*, mielőtt 2003-ban Budapesten árverésre kerültek.²⁰ A *Férfiportré*, a kislány édesapját ábrázolja szemüveggel, túrkizkék csokornyakkendővel, felpödört bajusszal. Jól látható a művész abbéli törekvése, hogy a színfoltok az arcot kivéve, síkszerűek legyenek. (21. kép)

A Holló családról készült harmadik Rippl-Rónai kép egy feketeheajú kislányt ábrázol, Holló ügyvéd Robi fiát. A kislány négy-öt évesnek látszik. A rózsaszín ruhája fölött egy kis fehér gallér ékeskedik hasonló elevevességgel, mint a *Sárga masnis kislány* fehér fodros ingujja. A megseppenve néző gyermekarc válla mögött egy piros széktámla van. A szétálló fülecskék alatti geometrikus elemnek, fegyvelmező hatású van. A járom keretre emlékeztet, s a felnőtt szigor jelenlétével hat az esendő kisgyermek fölött. (23. kép)

Itt kell kitérni arra a stílusbeli sajátosságra, hogy Rippl-Rónai 1912–14 közötti pasztelljein mind a korábbi, mind a későbbiekhez képest, keményebb jellegű dekorativitással él. A Martyn Róbert és a Holló Róbert gyermek-portrék az olajtechnikával megvalósuló kukoricás stílussal egyidejűek. A pasztellben is erősödött a dekorativitás. A színek harsognak. Domináns a vörös és a fekete, és a különlegesen elhelyezett motívumok, az öltözet fehéren felvillanó része, a gallér, az ing fodra, a játékosság szellemével hat. A kontúrok élesedése és a pasztell mezők ropogós, rusztikus felülete elárulja, hogy a művész nem törekedett a felület eldörzsölésével előállítható finom színátmenetekre. A háttér energikus krétavonalai nincsenek széjjeldörzsölve.

A három Holló arckép készülése az 1912-es évre valószínűsíthető. Az édesanyjáról festett képről a család azt állítja, hogy az egyik budapesti múzeum tulajdonában található. Ha így volna, akkor feltehető, hogy a sorozat legdekoratívabb képe az. A tetszetős dekorativitás indokolja a külön történet értékesítést. A keresése eddig eredménytelen volt. Mivel a Holló képek méretei azonosak, az asszony képe is hasonló méretű lehet.

A családot Auschwitzba hurcolták, s mindannyian a holocaust áldozatai lettek. Kegyeleti emlékükre mutatjuk be Rippl-Rónai róluk festett arcképeit és közöljük hozzá a Somogy Megyei Levéltárban talált anyakönyvi adatokat.

Dr. Holló László izraelita ügyvéd 1877-ben született. 1904-ben házasodott össze az 1883-as születésű izr. Fuchs Ilonával. Lakásuk Kaposvár, Fő u. 5.

Leányuk, Holló Sarolta 1905. szeptember 30-án született. A 968/1949 szám alatti bejegyzés szerint 1949. szeptember 22-én halt meg.

Fiúk, Holló Róbert Lajos 1907. január 31-én született. Akkori lakásuk: Kaposvár, Kontrássy u. 2. Halálesete az 1942. évi halálozási anyakönyvben 88/sz. alatt: 1948. november 19. A két évszám között ellentmondás áll fenn. A család úgy tudja, hogy nem tértek vissza Auschwitzból. Ezért az 1949-es halálozási dátum a holtta nyilvánítást jelenti.

Irodalom

BERNÁTH MÁRIA – NAGY ILDIKÓ (Szerk.) Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1998.

GENTHON ISTVÁN: Rippl-Rónai kiadatlan levelei. Képzőművészeti Almanach 1. Corvina, Budapest 1969.

HORVÁTH JÁNOS: Rippl-Rónai emlékkönyv Paris Anella visszaemlékezéseivel. Kaposvár, 1995.

HORVÁTH JÁNOS: Rippl-Rónai. Tóth Könyvkiadó Kft, Debrecen, 2007.

MALONYAY DEZSŐ: Rippl-Rónai József. In.: A fiatalok. Budapest, 1906.

PEWNY DENISE: Rippl-Rónai József (1861-1927), Budapest, 1940.

Rippl-Rónai József Kaposvári Gyűjteményes Képkiallításának Katalógusa, Kaposvár, 1905.

²⁰ Mú-Terem Galéria – Virág Judit Őszi Aukció. Budapest, 2003. október 3. A 91. és 125. tétel. A Dr. Holló Lajos névben a keresztnév téves adat. A gyermekek születési anyakönyvi bejegyzésében (Kaposvár, Megyei Levéltár) az apát Lászlónak, nem Lajosnak hívták.

Unknown works of József Rippl-Rónai

JÁNOS HORVÁTH

The art of József Rippl-Rónai is one of the most explored areas of the modern Hungarian painting. In spite of this, in consequence of the discovery of the unknown works the research pursued in the topic is open and exciting. The museum work and the art trading produce such privately owned Rippl-Rónai pictures, so-called latent works, of which we were not aware until that time which appeared very long ago or did not appear at all at exhibitions as yet, we know about the existence of them, but we do not know them. The purpose of the ex-amination of the works of such character is on one hand to determine the originality of the works and on the other hand to fit them into the whole of the life-work. In totality, it serves as a discovery constituting a novelty, discovering a value and as biographic additive material for the research of Rippl-Rónai. The representatives of the speciality look with understandable distrust at the works turned up from anonymity. Many forgeries have also to be detected among them. Kaposvár keeps in store still hidden Rippl-Rónai treasures, this is of what we give an outline.

The essay following the chronology discusses first the early picture entitled Interior of the Suburban Room in Paris painted in 1887. The picture of early date was born in the proximity of Master Munkácsy and still is far from the modern style of the artist. With the help of the picture we cast light on a biographic aspect. In 1887 a daughter, named Amélie Feigl, was born to the artist in Munich in 1887. We are seeking for answer to the questions concerning the jilted lover and the child.

This essay expounds first the work entitled Painted Folding-screen with Parrots painted around 1897. It is the unique piece of the early secession style of Japanese spirit of Rippl-Rónai.

We present unknown pastel portraits from the circle of the Piatsek - Martyn relatives. Such is the portrait of the daughter Gizella of Uncle Piatsek from 1900. Rippl-Rónai painted the childhood portraits of the children of Gizella Piatsek and her husband Arthur Martyn, those of the painter Ferenc Martyn, and of the famous physician Róbert Martyn as well. At last, the essay of János Horváth depicts the pastel portraits of another family of Kaposvár, that is, László Holló lawyers, father, daughter and son, which directs the attention of the research to the characteristic features of the Rippl-Rónai pastel pictures of the 1910s.

1. kép: Rippl-Rónai József: Gitarozó nő. 1890. Olaj, vászon 74×61 cm, j.j.f.: Rippl-Rónai Paris 890. Malmói magántulajdon.

2. kép: Rippl-Rónai József: Pontaveni kocsmá, 1889. Olaj, vászon, 107,7×148 cm.
MNG tul.

3. kép: Rippl-Rónai József: Külvárosi szoba belseje Párizsban. 1887. Olaj, vászon 62×75 cm,
jelzés balra lent: Rippl. Magántulajdon. (Fotó: Mester Tibor)

4. kép: Rippl-Rónai József: Festett paraván papagájokkal és kakadukkal. 1897 körül.
Olaj, vászon, 146×43,5 cm, j.j.l.: Rónai;
149×58 cm, j. lent: Rónai. (Fotó: Mester Tibor)

5. kép: Vuillard fényképe, Misa a Rue St. Florentinbeli szalonban. 1898.

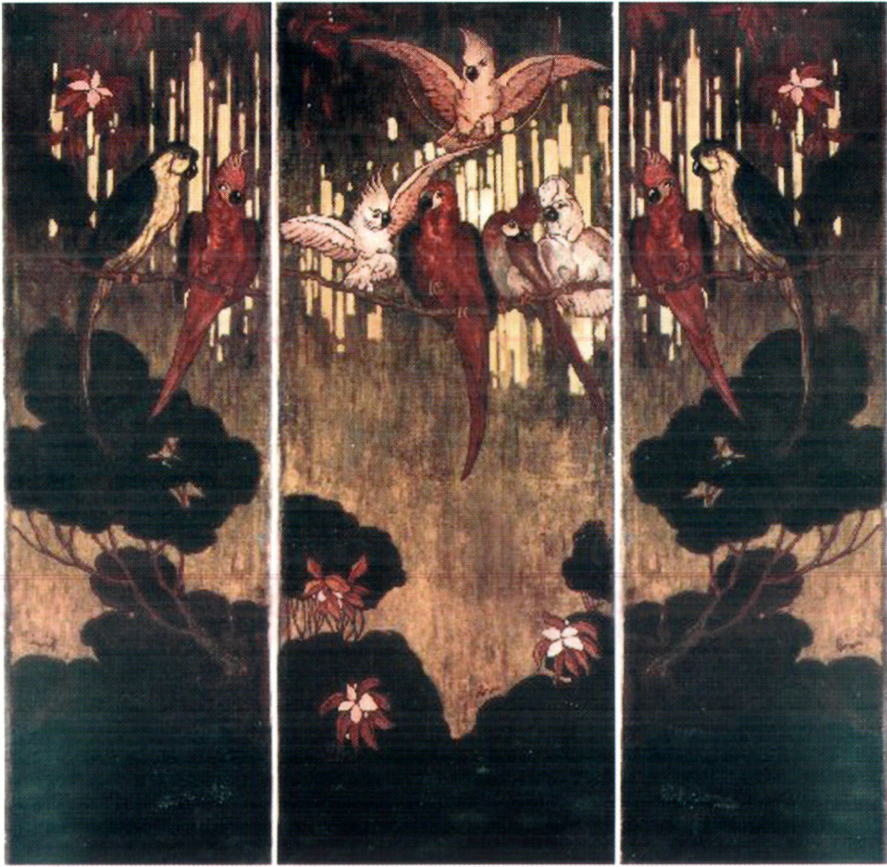
6. kép: Pierre Bonnard: Festett paraván. 1894/95 körül.
Modern Művészeti Múzeum New York.

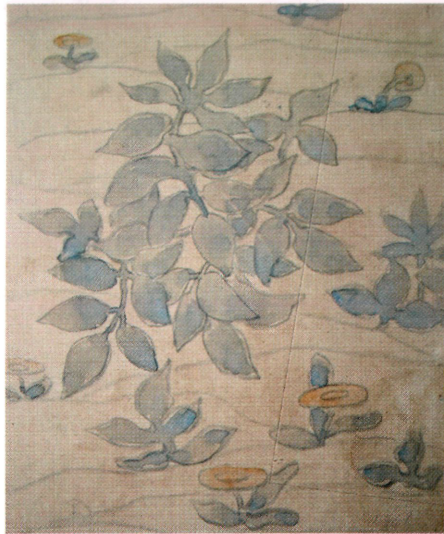
7. kép: Rippl-Rónai József: Ovális tál 1898. 47×34 cm Pécs, JPM Iksz.: 51.5057.1.

8. kép: Rippl-Rónai József: Üvegfestmény-terv, 1899. kréta, akvarell 543×723 mm
MNG Iksz.: F 58.14.

9. kép: Rippl-Rónai papagájos paravánjának projekciós kiegészítése.

10. kép: Rippl-Rónai József: Hímzésterv 1896. Papír, ceruza, akvarell 215×170 mm
RRM ltsz.: 55.21. (Fotó: Géger Melinda)

11. kép: Piatsek Margit fényképe 1892-körül.

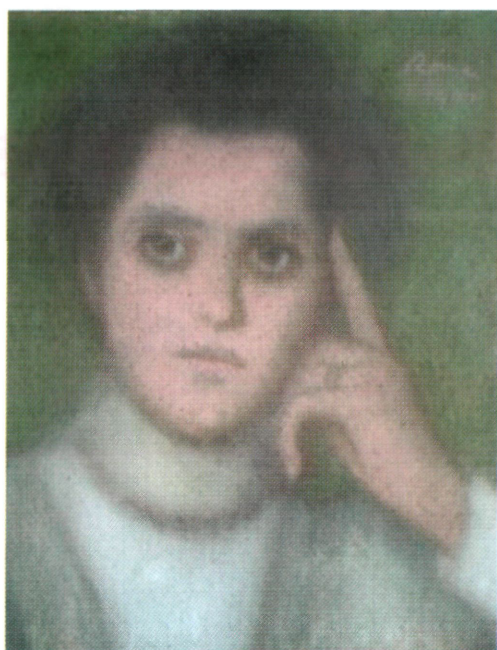
13. kép: Rippl-Rónai Lajosné sz. Piatsek Margit 50 éves korában, 1925. XI. 6-án

12. kép: Rippl-Rónai Lajos feleségével, Piatsek Margittal és fiúkkal, Gusztávval.

14. kép: Rippl-Rónai József: Rónai Lajosné, Margit 1913. olaj, fémlemez, 29,5×25,5 cm. Magántulajdon.

15. kép: Rippl-Rónai József: Piatsek Gizella arcképe, avagy „Tanakodó leány az élet küszöbén” 1900. 36,5×29,5 cm, papír, pasztell. Jelzés jobbra fent: Rónai 1900. Magántulajdon. (Fotó: Géger M.)

16. kép: Rippl-Rónai József: A Martyn gyerekek (Ferenc és Mária) 1906. Pasztell, papír 53×36 cm. Magántulajdon.

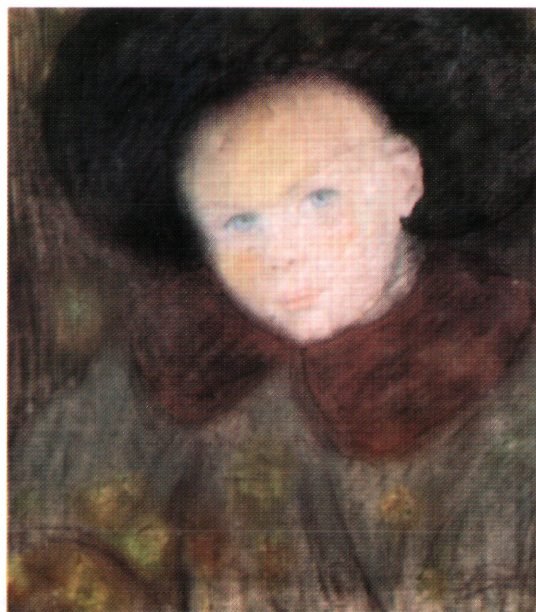
17. kép: Piatsek Gizella fényképe 1898 körül.

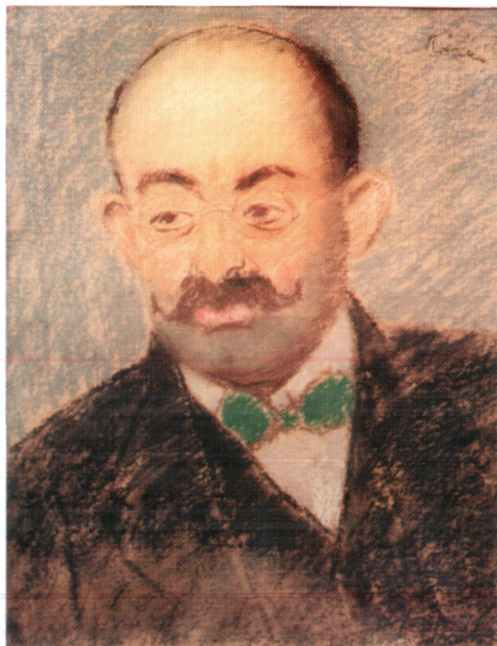
19. kép: Rippl-Rónai József: Martyn Róbert gyermekkori arcképe 1913. Pasztell, papír, 43×54cm J.b.f.:Rónai; J.j.f.: „Vröcsög” 1913. Magántulajdon.

18. kép: Martyn Arthur és Piatsek Gizella házastársi fényképe. 1910 körül.

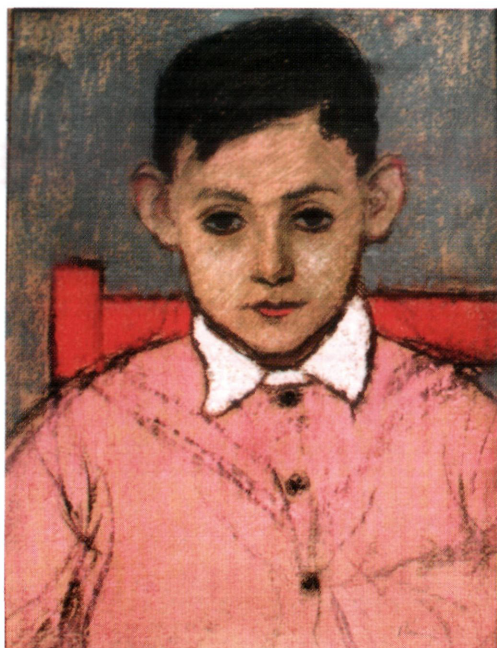
20. kép: Rippl-Rónai József: Kisfiú kalapban; A gyermek Martyn Ferenc arcképe. 1903. Pasztell, papír, 38×43 cm, magántulajdon.

21. kép: Rippl-Rónai József: Dr. Holló László ügyvéd arcképe 1912. karton, pasztell. 51×40,5 cm, jelzés jobbra fent: Rónai. Magántulajdon.

22. kép: Rippl-Rónai József: Sárga masnis kislány, Holló Sári arcképe 1912. karton, pasztell. 51×40,5 cm, jelzés jobbra fent: Rónai. Magántulajdon.

23. kép: Rippl-Rónai József: Holló Robi arcképe 1912. karton, pasztell, 50×37 cm, jelzés jobbra lent: Rónai. Magántulajdon. (Fotó: Géger Melinda)

24. kép: Rippl-Rónai József: Leányfej 1912. karton, szén 47×38 cm j.n. RRM Ltsz: 55.18. (Fotó: Géger Melinda)

Mesterek kiállítása. Nagyvárad, 1916. február Újabb adatok Rippl-Rónai József és Nagyvárad kapcsolatához

GÁSPÁR FERENC

Somogy megyei Múzeum Egyesület
Kaposvár, E-mail: gasparf@kmmk.hu

GÁSPÁR F.: *Exhibition of the Masters. Nagyvárad, february 1916. Recent datas to relationship of Rippl-Rónai József and Nagyvárad.*

Abstract: The participation of Rippl-Rónai at the exhibition of the Masters arranged at Nagyvárad in February of 1916 is unknown to the art history despite the fact that the literary historians keep on records the meeting of Rippl and Ady at Csucs on the 15 February. In the course of tracking the events we can be witnesses how the stay at Nagyvárad, with the active contribution of the local press, shaped the Rippl legendary and enlarged the number of the colourful stories connected with his person. From his speech delivered at the opening ceremony of the exhibition we can get an inkling of the current status of the artistic self-estimation. During the exploration of the contemporary documents, there was also an opportunity for flashing through a riddle which could be associated with the Nagyvárad exhibition years before.

Keywords: Appearance of Rippl-Rónai at Nagyvárad, works exhibited, contemporary press reports

Földes Mária és Plesznivy Edit az „Ismeretlen adatok a Rippl-Rónai – levelezés kutatásából” című tanulmányukban bemutatnak egy olyan – Dutka hagyatékában fellelt –, eddig ismeretlen fényképet, amelyen Rippl autográf sorai olvashatók:

„Az én kedves széplelkű Dutka Ákos barátomnak Rippl-Rónai J. Nagyvárad 1916 febr. 18” A dokumentum ismertetését a szerzők a következőkkel zárják: „A személyes hangú ajánlással ellátott fénykép felbukkanásáig nem volt tudomásunk arról, hogy ebben az évben Rippl-Rónai Nagyváradon járt volna. Utazásának okát azonban nem ismerjük.”¹ Mindezek alapján, jelen munkánkban a hiányzó kapcsolódási pontok feltárására vállalkozunk.

A Nagy Háború (ahogy az I. világháborút egykori dédapáink nyomán a történészek is nevezik) kezdetétől jelen volt az elszenvedett károk enyhítésének, a sebek gyógyításának eszménye, a különféle jótékonyági akciók, segítő célú rendezvények változatos serege. Ezek sorába tartozott 1916 februárjában Nagyváradon a Mesterek kiállítása, amelyet a Nagyvárad-i Napló sajátos művészetfilozófiai tartalommal bővítve, a saját lehetőségeit maradéktalanul felhasználva, jelentős társadalmi eseményé formált.²

¹ Földes Mária-Plesznivy Edit: Ismeretlen adatok a Rippl-Rónai-levelezés kutatásából. In: Angyalokra szükség van. Tanulmányok Bernáth Mária tiszteletére. 2005. 165–182.

Dutka Ákos (1881–1972) költő, újságíró. Gazdag életútja igazolta Rippl szavait: mindvégig az a „széplelkű” költő maradt, akit a „város eltépett a falutól”. Az 1955-ben, majd a Palatinus Kiadó „Nagyvárad” sorozatában ismét megjelent A Holnap városa című könyve kulcs lehet számunkra, hogy helyén kezelhessük a Mesterek kiállítása megrendezését és lebonyolítását átható korabeli szellemiséget.

Nagyvárad a XX. század magyarországi nyitányának egyszeri és – ma már tudjuk – megismételhetetlen jelensége. Gyönyörűséges, fájdalmas torzó, a félbeszakított álmok egyike. Racionálisan meg nem magyarázható (nem is törekszem rá) indíttatás motivál, hogy valamennyi, a Róma hegyet és a Pece-parti Párizst összekapcsoló történetet megismerjek.

Hálával tartozom ezért a hivatkozott tanulmány szerzőinek, hogy publikációjuk okán nekem erre lehetőséget teremtettek.

² „Amielőtt megindul, és felszalagozza, felbokrétázza a sapkáját, adjatok meg neki mindent, ami az életben boldogságot jelent. Úgy volna rendjén, hogy a harctérre induló katona mind Tokaj borát inná, ha az utolsó napon az övé lenne a legszebb nő csókja, neki muzsikálna a legjobb cigány és egy

A korabeli helyi tudósításokra alapozva nagy pontossággal rekonstruálhatjuk az események menetét, a résztvevők körének formálódását és a tárlat elnevezésének alakulását.

1916. január közepén a Nagyváradi Napló bejelentette, hogy „országos művészi esemény” lesz a városban: Rippl-Rónai, Mednyánszky, Csók és Kosztolányi Kann hozzák el műveiket, Rippl előadást tart a „háborús francia életről”.

Ugyanott olvashattunk az indítékokról. Akár elfogadjuk a magyarázatot, akár nem, idézését érdemesnek tartjuk, mert – beleillik azoknak a történeteknek sorába, amelyek színesítik a Rippl legendárium tárházát.

„A magyar művészet súlyos veszteségeket szenvedett a háború alatt, Szamovolszky, Sámuel Kornél szobrászművész, meg az új magyar festőgárda nem egy tagja esett el és a fiatal magyar művészgeneráció majdnem minden tagja a harctereken teljesít szolgálatot. Olyanok is, akik műtermükben föltétlenül nagyobb szolgálatot tudnak tenni a magyarságnak, a mi jövőnknek, mint a harctéren. Ezért, kizárólag a legértékesebb fiatal magyar művészek életének megóvására, a jövő műveinek számára való megőrzése érdekében báró Hazai Samuhoz fordultak a nem hadköteles korban lévő Rippl-Rónai, Mednyánszky, Csók és Kosztolányi Kann, és hivatkoztak arra, hogy a háború miatt már eddig is óriási a művészet vesztesége, kérték az őt legtehetségesebb magyar művészeknek a katonai szolgálat alól való felmentését. Báró Hazai Samu honvédelmi miniszter elismerte a magyar művészeti kultúra feltöltésének természetes aggodalmát és a kérelem jogosságát, nemzeti érdekből fölmentette az őt művészt a katonai szolgálat alól.

Ez a nagyváradi nagy kiállítás tulajdonképpeni előzménye. Mert a kollégáik felmentését kérő művészek úgy érezték, hogy a honvédelmi miniszter előzékenységével és jóságával szemben föltétlenül le vannak kötelezve, ezért a maguk ereje és tehetsége szerint ki akarják fejezni hálájukat azzal, hogy a háborús jótékony célok támogatására kiállításokat rendeznek négy-öt megértő magyar városban. ...Nagyváradon kívánják rendezni a művészek az első kiállítást, melynek teljes bevétele a Vörös Kereszté lesz.”³

pillanatig legalább: láthassa a világ legszebb tájait, hallgathassa a legnagyobbak szavát és élvezhesse, amit ember a művészetben a legszebbet produkált...nem végkielégítésül az elvesztendő jövődóért, az életért, hanem mint biztató ígéretet: Légy erős, vitéz, rettenthetetlen hős, véd meg azt a földet, amelyen annyi öröm, jóság és szépség terem, és gyere haza, hogy minden a tied lehessen. Igen, sem az elmenőknek, sem az itthon maradóknak soha annyi szükségük nem volt arra az élet-tartalékra, arra az öröme és arra az erőre, amit a művészet ad az embernek, mint éppen most, az új idők történetének legválságosabb idején. Mert most kell a legtöbb erő, a legtöbb életkedv, a legtöbb bátorság és a legtöbb hit.

...És most a *kiállító művészek* (betoldás tőlem!) elhoztak mindent ide, hogy szent megalázkodással és hálával bekötözzék a magyar katona sebeit, aki vérét ontotta a hazáért, aki megszenvedett a magyar nép jövőjéért, aki a maga egészségét adta oda, életét kockáztatta azért, hogy itt minden idő-kön által magyar legyen az élet, magyar legyen a kultúra, magyar legyen a művészet.

Ezért nem csak a művészetnek, nem csak a hazaszeretnek ünnepeit üli ma Nagyvárad népe, hanem részt vesz a legnagyobb magyar szertartáson: amikor a kultúra nagyjai, a művészet apostolai meghódnak a magyar katona előtt.

Urak, hölgyek, polgárok, munkások, Nagyvárad népe! Ha van egy katona, aki közel van szívetekhez, ha érzitek, hogy köszönni valótok van, ha erősek, bizakodók akartok lenni, gyertek el mind. Maga a Szépség vár benneteket.”

Nagyváradi Napló. XIX. 1916. 36. 1.

Az írás szerzője Antal (Adler) Sándor (1882–1944) a lap helyettes szerkesztője, író, újságíró, költő, szobrász, éremművész, Telcs Ede tanítványa. Sajtó alá rendezte A Holnap című antológiát.

³ Nagyváradi Napló. XIX. 1916. 13. 7.

A hivatkozott művészek: Szamovolszky Ödön (1878–1914) a fiatal szobrász nemzedék ígéretes tagja. 1911-ben Münchenben a Bajor aranyérmét, 1913-ban a Magyar állami művészeti aranyérmét nyerte el. Épületdíszítő szobrászattal is foglalkozott, az ő munkája – többek között – a budapesti Szent István-bazilika kőkapuját díszítő tizenkét apostolt ábrázoló relief.

Az esemény „menedzselése” mai megítélés szerint is hatékonynak mondható. A figyelemfelkeltés és ébrentartás eszközei, a nap-mint nap megjelenő újabb és újabb híradások mellett az önérzetre ható lélektani eszközöket felhasználó írást is olvashatunk (budapesti keltezéssel!):

„A pesti ember önző, és mi úgy képzeltük nem veszítene Várad semmit, ha előbb Budapesten rendeznék meg a Négyek az ő kiállításukat, és csak azután utazzanak le Váradra. Tudom, ma már minden lamentálás hiábavaló, a Fészekben a legilletékesebbek megmondták, hogy a teljes anyagot viszi már a vonat Nagyvárad felé, de tévednek a művész urak, ha azt képzelik, Budapesten nincs szükség az ő apostolkodásukra.

Hallom, hogy Gerő Ödönt, a festők poétáját, a kitűnő kritikust is viszik magukkal a piktorok. Vajon tudják-e Váradon olyan jól, hogy ki a Viharos, mint ahogy mi ismerjük a váradi Dutka Ákost és Karácsonyi Gézárt. Mi féltjük azokat, akiket szeretünk és sokra tartunk, ezért nagyon meg volnánk sértődve, ha Várad népe nem volna nagyon kedves, nagyon szeretetreméltó a mi Gerő Ödönünkkel szemben.”⁴

Február elejére megváltozik a kiállító művészek névsora, hiányzik Mednyánszky, helyette megjelenik Kallós Ede, és először olvashatunk a vendégekről is:

„...Lejön Bárdos Arthur a Modern Színpad igazgatója, Ernst Lajos a kiváló műgyűjtő esztétikus, az Ernst Múzeum igazgatója, Kallós Ede a kiváló szobrász, aki szintén ki fog állítani a kiállításon és külön üzeni a kiállítás rendezőségének, hogy az ő kedves tanítványát, Karácsonyi Gézárt is ott akarja látni új műveivel a váradi kiállításon.”⁵

A kiállítás keretei egyre tágulnak, az országos hírű esztétákon túlmenően „jön Szabolcs Bálint a kiváló esztétikus és Annie Anette (sic!) Rippl-Rónai francia születésű nevelt lánya.”

A résztvevők több csoportban érkeznek: Rippl-Rónai József, Anella, Kallós Ede, Bölöni György, Purjesz Lajos és Szabolcs Bálint szombaton este szállnak ki a budapesti gyorsvonatból. A helybeliek ekkor már tudják, hogy a párizsi internálás részleteit Anella fogja majd elmondania megnyitás napjának délutánján.⁶

Kialakult a végleges cím – Mesterek kiállítása – és a sok rendezvényt megélt vármegyháza nagyterme is készen várta az eseményt. A rendező Kosztolányi Kann Gyula, aki korábban a „velencei magyar kiállítás rendezésével nagy sikert aratott”, a termet öt fülkére osztotta, amelyekben egymástól elkülönülve szerepeltek az egyes alkotók.

Sámuel Kornél (1883–1914) szobrász, 1910-ben a Harkányi díj nyertese, az első áldozatok között volt. Az Uzsoki szorosban vívott csatában vesztette életét.

Nekrológok: Sámuel Kornél Művészet 13. 1914. 429–434, Szamovolszky Ödön Művészet 14. 1915. 53–55.

⁴ Nagyváradai Napló, XIX. 1916. 20. 3.

Gerő Ödön (1863–1939) író, újságíró, esztéta. Eredeti végzettsége mérnök, de újságíróként szerzett hírnevet: a Pesti Hírlap, a Pesti Napló munkatársa, a Világ, majd 1912-ben a Tolnai Világlapja szerkesztője. 1919-től a Pester Loyd-nál dolgozik. Évekig Viharos álnéven publikált.

⁵ Uo. 30. 5.: Művész-ünnep Nagyváradon.

⁶ Uo. 36. 2–3.: Rippl-Rónai franciaországi internáltságának története.

A korabeli tudósításban olvasható visszaemlékezés lényegét tekintve változatlan, (de Anella által szerkesztett) formában olvasható: Horváth János: Rippl-Rónai Emlékkönyv. Paris Anella visszaemlékezéseivel Rippl-Rónairól. 1995.

Rippl nagyon készülhetett az eseményre, mert nem csak rokonait, és a hozzá közel álló pesti barátait hozta magával, de tudomásunk van róla, hogy Adykat is – már korábban – levélben meghívta: „Rippl egy aranyos levelet írt nekünk – nekem a héten. Nagyon hívtott bennünket Váradra...” Csinszka levele Fehér Dezsőnéhez. Csucsá, 1916. február 19.

Dénes Zsófia: Élet helyett órák. 1967. 260.

A velük együtt érkező Purjesz Lajos (1881–1925) ebben az időben a Világ felelős szerkesztője, az Újságírók Egyesületének főtákarja.

„Dacára a nehéz háborús anyagihiányos időknek, az állványok és a képfalak mind egyöntetűen szép fehér vászonnal vonattak be, ami éppen ennek a három mesternek a képeihez kitűnő háttérül szolgál... A helyi Silbermann és tsa. több mint 200 m. vásznat, Sternberg régiségkereskedő 15–20 pazar szépségű keleti szőnyegét, a Barna cég további 5-öt, Fehér városi kertész pedig a terem virág díszítését adta. Még a bántó fényű ablakokat is sötétítették”.⁷

A beköszöntőt, az akkor már tekintélyes Lyka Károly, a Képzőművészeti Főiskola tanára, a Művészet című folyóirat szerkesztője írta: „Ez a kiállítás a Vörös Kereszt Egylet céljait szolgálja. Aki rendezték, azt szeretnék elérni, hogy sok száz sebre jusson gyógyító ír, sok száz szemben szikkadjon föl a könny. A kiállítás tiszta jövedelmét a művészek a hatalmas szervezet pénztárába juttatják, amely a legalkalmasabb arra, hogy az egybegyűlt filléreket áldássá változtassa, idehaza a kórházakban és künn a csatatereken.

Ezeket a filléreket kéri a kiállítás a közönségtől. De nem csak kér, hanem ad is.

Hazai művészetünk három mesterének válogatott műveivel fog az érdeklődő a kiállításon találkozni. Ezek a festők a nagyvilág ítélőszéke előtt kiállították a tűzpróbát, mindenütt becsülik őket, ahol komolyan foglalkoznak a művészettel. Erdemeiket országszerte elismerik, nevük ismerős kultúránk központjában, a magyar városokban.

Nevük? Valóban legtöbbször csak az.

De ami e nevet híressé, ismertté tette: a művészetük, vajmi ritkán kerül a magyar városok közönsége elé. A ritka aszúnak csak aranyos vignettája kerül vidékre; magát a zamatos nedvet csak úgy lehetett megízlelni, ha az ember Budapestre, Münchenbe, Párizsba utazott. Ez nincs rendjén, ez az állapot nem méltó sem mestereinkhez, sem művelt közönségünkhöz.

Az egész országnak joga van kultúránk értékeihez és az értékek megteremtőinek joga van az egész országhoz.

Most, amikor e kiállításon három java mesterünk valóban válogatott művei jutnak itt a nyilvánosság elé, feltehető, hogy a közönség érvényesíteni fogja ezt a jogát. Nem mindennapi és nem múló élvezetben és tanulásban lesz része. Ez az, amit a kiállítás ad.

Legyen szabad e pár sorhoz néhány egészen szubjektív megjegyzést is fűznöm.

Negyedszázada, hogy e három mester munkálkodását figyelemmel kísérem és tanulmányozom. Az öröm sok drága óráját köszönöm műveiknek. Igyekeztem a kritikus fegyelmezett szemével latolgatni munkásságuk, művészi törekvéseik értékét. Láttam küzdelmeiket. Nincs közöttük egy se, akire szereplésük első idejében ne fogták volna rá, hogy eltévelyedett. Mentül behatóbban tanulmányoztam műveiket, annál jobban éreztem, hogy nekik van igazuk. A kritikusból barát lett, nem személyes érintkezés révén, hanem azoknak az értékeknek vonzó erejénél fogva, amelyekkel tele vannak műveik.

Bízást hiszem, hogy mások is így fognak járni.”⁸

A megnyitó ünnepségen a kiállító művészek nevében Rippl mondott beszédet. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ez teljes egészében felidézhető, amivel hozzájárulhatunk a mester személyiségének árnyaltabb megrajzolásához:

„Az imént elmondott szép beszéde a mélyen tisztelt polgármester úrnak, ami úgy érzem, e régi nemes város közönsége érzéseinek, jóindulatának és művészet szeretető intencióinak a tolmácsolása is, – mondhatom, hogy a legkellemesebb benyomást tette ránk. Úgy érezzük, hogy nem vendégségbe jöttünk, hanem haza, úgy érezzük, hogy itt ismernek bennünket, ismerik a mi céljainkat, életünket, küzdelmeinket, tudják a nevünket, látják a helyünket. Magyarok vagyunk, akik magyarokhoz jöttünk és úgy érezzük, hogy minden szó, amit a polgármester mondott, a testvér becsületes, őszinte szava a testvérhez. Hogy minden elhangzott szó becsületes gondolatot, őszinte érzést takar.

⁷ Uo. 35. 2.: Kész a tárlat a vármegyeházán.

⁸ Uo. 36. 1–2.: Lyka Károly: A Mesterek nagyvárad kiállítása.

Ezért most hálás köszönetünket rójuk le. Ha nem éreztük volna, hogy haza jövünk, nem jöttünk volna. Nagy harcunkat már megvívtuk. A fejünk fölött már elmúlt az idő, már régen öntudatosan érezzük és látjuk hivatásunkat és csak azokat szólíthatjuk már meg, akiről tudjuk, hogy van bennük hit.

Ezért nagy köszönettel tartozunk a nagyváradi Vörös Kereszt Egyletnek a bátorításért és főleg a hírlapirodalom igen tisztelt képviselőinek, akik szívesek voltak az utat idáig egyengetni. Ők végezték a legnehezebb munkát, az apostolok önzetlenségével és rajongó lelkesedésével, ők voltak a magvetők és nekik köszönhetjük, hogy most itt állhatunk szemben egymással.

Ebből kifolyólag nagyon természetes, hogy a közös szép jótékony célt is szem előtt tartva, eljöttünk és elhoztuk azokat a munkáinkat, amelyekben a legjobban ki tudtuk fejezni magunkat, amelyek a legközvetlenebbül beszélnek helyettünk, a legjobban karakterizálják művészetünket és szociális felfogásunkat – egyéniségünket.

Elhoztuk ide termésünk javát, hogy letegyük itt a művészet és a hazafias áldozatkészség oltárára. Hogy a nagyváradiakat, akiket jó ízlésükről, a modern művészettel és irodalommal való megbarátkozásukról és a haladás eszméiért való lelkesedésükről ismerünk, szeretünk és nagyra becsülünk, most művészi meggyőződésünk erejével közel hozzuk magunkhoz, szövetségeseinkké tegyünk. Szükségünk van erre a városra, erre a kultúrától átítatott társadalomra, amely érzéseink és hitünk szerint hivatva van ez ország népe a magyar vidék városai számára megmutatni a magyar művészeti kultúra megértésének az útját.

De elhoztuk dolgainkat azért is, hogy így használhassunk annak a mozgalomnak, amely a szegény, szerencsétlenül járt hős katonáink érdekében már eddig is emberfeletti munkát végzett.

Tudtuk és előre örvendtünk neki, hogy itt, ebben a városban, a nagyváradiak között igen sok megértőre és megérteni akaróra találunk. Évtizedek nehéz harcaiban, amikor soha meg nem hátráltunk és hála minden erő áldott forrásának, soha meg nem torpantunk, megtanultunk a szemekben meg a szívükben olvasni. Látjuk az írást, ami ott ragyog és tudjuk, hogy milyen soroknak kell most következni, mit adunk mi. Az egyiknek revelációt, a másiknak instrukciót jelent a mi mostani megjelenésünk

Ahol annyi szív és lélek van, mint itt, ahol minden segítség megvan, ahol a társadalom tekintélyes rétegei a jó ízlés magas fokán át vannak itatva az európai kultúrától – ott mi jól érezzük magunkat, otthon vagyunk dolgainkkal együtt.

De nem ezért a mai ünnepért, nem csak kiállításunk miatt, nem csak a szenvedő katonák érdekében jöttünk. A mi egyedüli, legfőbb óhajításunk az, hogy a mi látogatásunkból ne csak az emlék maradjon itt, hanem egy eleven, komoly lelki kontaktus maradjon közöttünk, amely elválaszthatatlanul összefűzzön bennünket. A magyarságnak, a szebb jövődönnek, a hazának javára kössük meg és tartsuk meg ezt a szent szövetséget. Mi kitartunk, tartsanak ki önök is.

Mi nem elhatározásból, de igaz érzéseink sugallatára megnyilatkoztunk, a szívünkbe zártuk ezt a gyönyörű várost és nem felejtjük el ezeket az itt töltött órákat, amelyek a mi legsebbe emlékeink közé fognak tartozni.

Isten áldja meg a nagyváradiakat.”

A művészeket – és magát a kiállítást – Dutka Ákos mutatta be:

„A véres lángoló világ közepén most ez a terem a derűs életöröm s a boldogság békés szigete. Ebben a kis világban örök harmóniák zengenek. Ezen a kis szigeten a kívülről hagyott valóság letisztult igazságai, boldogságról szőtt álmai élnek. Ezen a szigeten örökké cseng az életöröm. Ez a sziget nem ismeri a Halált. Ezen a szigeten kapcsolódik a véges halandó ember az örökkévalóságba. Ez a sziget a művészet szigete...”

... Ma ebben a teremben egy csomó kép, harmóniákba fogott színek és formák sugározzák felénk a mi korunk művészetét. Ezek a képek a mi korunk álma a szépségről s ezek a képek a mi korunk üzenete az örökkévalóságnak.

Mi elmúlunk, véres, keserves harcaink vergődő és mindig boldogságot áhító életünk is elmúlik, el az egész világunk, hitünk, akaratunk s egy eljövendő új hitvallású ifjú világnak

1915–1916 tájáról csak egy pár kép, egy pár szobor, egy-két vers, egy-két dal fog hírt vinni a mi életünkről. A fájdalomainkat, örömeinket, lángolásunkat és vágyódásunkat a boldogságer, ezekben az elsóhajtott, elkiáltott örökké zengő harmóniákba fogja majd az új világ embere látni, hallani. Ez a mi lelkünk tükre, amely az örökkévalóság vásznára vetíti a mi életünket.

... Itt van Rippl-Rónai József művészete, ahogyan ő fogja, csomózza felbonthatatlan harmóniába a magyar kertek virágainak szőnyegét, ahogyan ő érezteti az asszonytest sugárzó fehérségében a magyar vér örömkért való vágyódását, ahogyan ő érezteti a sziesztás magyar szemek melázásában a mi lelkünket, ahogyan az ő somogyi napsütött házaiban sejtjük a boldogság fészket, az mind mind magyar álom, magyar harmónia, de amely nem csak itthon, de átzeng határokon és időkön által ...”⁹

Rippl 45 – tételesen felsorolható alkotását – és meg nem határozható számú színes rajzát vitte el Nagyváradra, amelyekről a helyi sajtóból az alábbiakat tudhatjuk meg.

„Kába fővel járunk az egymásra halmozott vásznak között... Rippl-Rónai híres arcképei, köztük néhány ismert fej, Vágó az építész, Adyék (sic!), azután a szenzációs franciaországi rajzok az internáltság hónapjaiból...”

Egy más helyen: „... Álljunk meg Lazarin portraitja előtt. Micsoda erővel sugárzik erről a képről a puha női test rózsás fehérsége, pedig a lehető legegyszerűbb, legkevesebb színnel van érzékeltetve az élő egészséges asszonyi test minden varázsa. Aztán a Lajos öcsém pipál című képen nézzük meg azt a melázó magyar szemet. Mennyi eleven élet sugárzik ebből a sziesztás merengő tekintetből. Álljunk meg aztán a második Rónai fülkében a sugárzó fehérhalu somogyi udvarház képe előtt. Itt nem süt a nap. Itt a színek sugárzanak valami életteli harmóniában.

Mennyi jellemző erővel beszédek az internáltak két csoportjáról rajzolt két karton és az Ady Endre portraitja. Ady dacos magyarságának, fölényes egyéni költészetének mosolya ragyog ezen a képen...”¹⁰

A nagyváradi születésű Vágó fivérekkel – Lászlóval és Józseffel – Rippl már régebb óta szoros kapcsolatban volt. Az 1902-óta közös építész irodát működtető fivéreket, édesapjukat és az idősebb testvér – László – feleségét is megörököltette: a családról készült öt portréja ismeretes. Közülük Nagyváradon az 1915-ös keltezésű Vágó József arcképe című mű szerepelhetett (papír, pasztell, 41×51 cm. MNG).

Vágó József – a Japán kávéház művészasztalának rendszeres vendége – az általa tervezett Munkácsy utcai Schiffer villa egyik dekorációjának elkészítésére Rippl-t kérte fel. Az egykor a nagyszalonban elhelyezett mű (Schiffer Miksáné lányaival, 1911, o.v. 153×330 cm.) ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.¹¹

⁹ A megnyitó ünnepség eseményeinek részletes ismertetése – közöttük a Rippl és a Dutka beszédek is – a Nagyváradai Napló 37. számában 1–3. olvashatók: Várad köszönti a magyar Mestereket főcím alatt.

¹⁰ Uo. 36. 2. és a 35. 2.

¹¹ A Vágó családról készült Rippl portrék: Vágó József 1915, Vágó László 1916, Vágó Lászlóné fekete ruhában 1916, Vágó Lászlóné fiatal korában 1908 körül, Vágó bácsi /Vágó Mihály arcképe/ 1910. Hivatkozunk Plesznivy Edit tanulmányára. In: Rippl-Rónai József Gyűjteményes Kiállítása MNG. 1998. Katalógus 370, és Gábor Eszter: A „Grünwald testvérek és Schiffer. In: Angyalokra szükség van. 2005. 132.

A Vágó fivérekéről készült portrék Rippl tulajdonában maradtak, amint azt a Rippl-Rónai művészi hagyatékának aukciója (1934. április 9.) katalógusa bizonyítja.

A nagyváradi születésű Vágó László (1875–1933) és József (1877–1947) közös tervezésű épületei a városban: Kapucinus utca 14 alatti szecessziós Vágó ház (1905), Darvas – La Roche ház Rimanóczy utca 11. (1910–11), Moskovits palota (Szent László tér), (1910–11).

Vágó József önálló munkája az egykori csendőrségi iskola, ma a Nagyvárad Egyetem központja (1912–13).

Péter I. Zoltán: Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége. 2005.

Nagyváradon a Vágó fivérek közismertek voltak, három közös és József egy önálló tervezésű épülete a város meghatározó építészeti emlékei közé tartozik ma is.

Szembetűnő, hogy a kiállításra szánt művek válogatásakor – az érdeklődés fokozása érdekében is, jó megérzéssel – a városhoz szorosan köthető kapcsolódási pontokat keresett, aminek meggyőző bizonyítéka a helyi sajtóban „Adyék” névvel illetett képek szerepeltetése. A kiállított Ady portrét még csak reprodukcióból sem ismerjük, de nagy valószínűséggel a költőről készített legfontosabb arcképről lehetett szó. A párdarab nem lehetett más, mint a jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében őrzött Csinszka portré. Megjegyezzük, hogy a szakirodalom nem tud arról, hogy ezek a művek Nagyváradon szerepeltek.¹²

Azonosítható „az internáltak két csoportjáról készült két karton” és a Lajos öcsém pipál című alkotás.¹³ A korabeli tudósítást olvasva bizonytalansági tényezőt rejt a Lazarin portré, mert a szövegkörnyezet akt-ábrázolást sugall („sugárzik erről a képről a puha női test rózsás fehérsége, ... az élő egészséges asszonyi test minden varázsa”) és a „sugárzó fehérhalú somogyi udvarház”.

A kiállítás katalógusa alapján az alábbi Rippl művek szerepeltek a tárlaton.¹⁴

32. Gyümölcs csendélet	1000 (Korona)	46. Ady Endréné (magántulajdon)	
33. Lázárin	1500	47. Virágok (nagy)	1000
34. Lajos pipál	1500	48. Kaposi műterem	2000
35. Ablakterv I.	1000	49. Lilavirág zöldváza /sic/	500
36. Ablakterv II.	1000	50. Atyám (magántulajdon)	
37. Ablakterv III. (Tryptichon)	1000	51. Zsuki kastély	1500
38. Férfi arckép	1000	52. Ir generális és orosz nő	100
39. Vöröskötényű leány	1200	53. Weisz Lajos monacói	150
40. Internál foglyok I. szénrajz	2500	54. Pipázó ember	100
41. Petrovics és Meller	4000	55. 3 fej (tollrajz)	150
42. Internált foglyok II. szénrajz	2500	56. Nicolovius	300
43. Nagy csendélet	3000	57. Utcai alakok	150
44. Ady Endre (magántulajdon)		58. Katonatiszt és 2 polgár	150
45. Spanyol tájék	1200	59. Varrónó	150

¹² A Csinszka portré: pasztell 53×43. 1915. Az Ady ábrázolásokkal kapcsolatosan hivatkozunk Bellák Gábor tanulmányára. In: Rippl-Rónai József Gyűjteményes Kiállítás. MNG. 1998, Katalógus 448 (Továbbiakban: MNG.1998)

Pewny szerint (Pewny Denise: Rippl-Rónai József. 1940. Rippl-Rónai fontosabb műveinek lajstroma): Ady Endre 53×43. pasztell, papír, 1915. A kép jelenleg ismeretlen helyen van. A méret, a keletkezés éve és a technika azonossága alapján a „párdarabok” meghatározás elfogadható.

A két portré sorsának alakulásához adalékként – kommentár nélkül – Paris Anellát idézem: „...ez évben (1915. Betoldás tőlem) rengeteget dolgozott Józsi bácsi. Főleg portrékat festett – közéleti személyekről: Adyról, Csinszkaról is. Ezt a két pasztellt nekik ajándékozta. Szerintem igen hasonlított mindkét portré. A későbbi évek folyamán, amikor Adynéből Márffy né lett, úgy a Dráva utcai, valamint a Diósárok lakásukban meglátogattuk a házaspárt. Feltűnt nekem, hogy egyik képet sem látom a falon a sok egyéb kép között; azonban amikor átmentünk a másik szobába, láttam, hogy az ajtó mögött, szinte eldugva, ott lóg mind a két arckép. Lazarine néni ez a felfedezés nagyon bántotta.” Paris Anella visszaemlékezései. In: Horváth János: Rippl-Rónai emlékkönyv. 78.

¹³ Az „internáltak két csoportjáról készült két karton” eredetileg egy három részes ciklushoz tartozott: I. Pitacco hegedűművész elmondja szenvedéseinek történetét, II. A hallgatók, III. A hallgatók. A kiállítás katalógusa alapján: Rippl az I.-el jelölt alkotórészt a kat.74. Pitaccio hegedűl című rajzzal helyettesítette. A kat.34. Lajos pipál című alkotást Pewny 1913-ra, az 1928-as Ernst-beli emlékkiállítás (Kat.183 alatt) 1911-re datálja.

¹⁴ Csók István Kosztolányi Kann Gyula Rippl-Rónai József műveinek kiállítása. Lyka Károly és dr. Lázár Béla előszavával. Nagyvárad. A Nagyvárad Nyomda-és Újságváltozat RT. 1916. Katalógus. A Nagyvárad Napló 8. alatt hivatkozott írása Lyka előszavának átvétele.

A katalógust Révész Emese és Rum Attila művészettörténészek segítségével ismerhettem meg, amiért ez úton is hálás köszönetet mondok.

60. Porosz férfi	150	69. Párisi alakok	250
61. Keriben alakok (sic)	200	70. Macon (színes tollrajz)	150
62. Liszt (rézkarc)	200	71. Olvasó öreg ur	160
63. Hallisztífás	250	72. Gondolkodó nő	150
64. Fiatal asszonyok	160	73. Alvónő (sic)	150
65. Osztrák fiu	150	74. Pitacco hegedűl	150
66. Nikolaus	50	75. Leány fejek	160
67. 3 katona és egy asszony	200	76. Maconi hordók	100
68. Ricard asszony	250	Különféle színes rajzok	100–150 koronák

A kiállított művek közül többet ma is megidézhetünk, másokat csak a szakirodalom alapján azonosíthatunk, és bár sok esetben nincs támpontunk, az életmű ismeretében megállapíthatjuk, hogy a fontos alkotások közül számosat láthatott 1916-ban a nagyváradi közönség. Indokolt tehát a „Rippl művei kiállításokon” címszó alá ezt a szereplését is beemlíteni.¹⁵

¹⁵ Az alábbi művek esetében tekinthető bizonyítottnak azonosság:

kat. 34 Lajos pipál azonos Rippl-Rónai Lajos képmása. Repr.: Új magyar képtár A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye 446 és színesben: Révész Emese: Rippl-Rónai. A művészet mindenkié 76 kat. 35–36–37 Ablakterv I–II–III azonos Dekoratív festmény egy magyar kastély számára. Repr.: MNG. 1988. kat. 237;

kat. 38 Férfi arckép azonos Vágó József arcképe. Repr.: MNG. 1998. 370 oldal;

kat. 40–42 Internált foglyok I–II azonos Pitacco hegedűművész elmondja szenvedése történetét. I. A hallgatók, III. A hallgatók. Repr: Művészet, 1915, 392–393;

kat. 41 Petrovics és Meller azonos Petrovics Elek és Meller Simon. MNG. 1998. Kat. 99;

kat. 50 Atyám azonos Apánk. Repr.: Horváth János A Rippl-Rónai Ödön gyűjtemény 86 old., illetve Atyám, repr. Rippl-Rónai emlékkiállítás Kaposvár, 1957 kat. oldalszám nélkül (ugyanott a kiállított művek listájában Apám címmel.

Kat. 51 Zsuki kastély. Repr. Művészet, 1917 tavaszi szám, 39. old.

Rippl-Rónai emlékkiállításán 1928-ban, az Ernst Múzeumban az eladó művek között kat. 200 alatt A Zsuki (sic!) kastély címmel szerepelt, amiből arra következtetünk, hogy akkor még, a hagyatéék részeként, Lazarine tulajdonában volt. Feltételezhetően azonos a Művészház palotafelavató kiállításán (1913, kat. 148): Teleki Géza gróf kastélya Asózsukon című, 1912-re datált alkotással.

A kat. 33 Lazarine című kép esetében – különösen azt követően, hogy figyelembe vesszük a korabeli leírást – marad a bizonytalanság. A Polgár Galéria és Aukciósház 25. Jubileumi Aukcióján (1999. december) árverezett Lazarine, a művész felesége (jelenleg Polgár gyűjtemény, Polgár Árpád-Schmidt Tünde: Polgár 50. 146–147) nagy valószínűséggel azonos a Pewnyéni Lazarine kezére hajtja fejét 1912 (65×50) címen nyilvántartott alkotással. Ismét találkozunk azzal a jelenséggel, ami az ouvre katalógus összeállításánál jelent szinte feloldhatatlan nehézséget: egy egy-egy műalkotás több néven is szerepelhet. Jelen esetben: Lazarine a művész felesége, Lazarine kezére hajtja fejét és legújabbban a Polgár 50-ben: Kék ruhás nő virágos kalapban.

Bonyolítja a helyzetet, hogy Pewny lajstromában 1914-es datálással még egy Lazarine portré szerepel, némileg eltérő mérettel (Lazarine (sic!) olaj, 65×52. 1914). A lajstrom összeállításának időpontjában (1940) Rippl-Rónai Józsefné tulajdonában volt. Véleményem szerint legnagyobb valószínűséggel ez utóbbi alkotás szerepelhetett Nagyváradon. Reprodukcióját nem ismerem.

Az eladási árlista alapján nevesíthető huszonöt, valamint a „különféle színes rajzok”-kal jelölt további grafikai művek esetében több a bizonytalansági tényező. Azt tudjuk, hogy Rippl az Ernst Múzeumban 1915-ben már szereplő anyagból merített, de hogy mennyi más/új lap került be a rendelkezésére álló hatalmas „készletből” („Rengegét sokat dolgoztam, mintegy háromszáz vázlatot csináltam” – idézi Rippl Somogyi Hirlapnak adott nyilatkozatát Plesznivny Edit az Örömök és szenvedések földjén című tanulmányában. In: MNG. 1998. 181. old.) arra nincs támpontunk. A kérdéskört bonyolítja, hogy pl. a Goethe unokáját ábrázoló, a kiállításon a kat.56 Nicolovius címet viselő alkotás – egy évvel korábban – két változatban is ki volt állítva, de egy harmadik variánsról is vannak adatok. Mindezek ellenére – véleményem szerint – nem felesleges foglalkoznunk ezekkel a „részletkérdésekkel” sem, mert Rippl emberi oldalát lehet belőlük jobban árnyalni. Érdekes, hogy az akkor hetvenötödik életévében járó Goethe unoka mekkora hatást gyakorolt rájuk: még Anella visszaemlékezéseibe is belekerült. Említendő a kat.68 Ricard asszony, ami az Ókulás néni (MNG. 1998. Kat. 124) című olajkép rajzban történt megfogalmazása. A kat. 62 Liszt rézkarc több példányban is ismert (MNG. 1998. Kat. 153).

Rippl Anellával együtt február 15-én délután Csucsára utazott, hogy otthonában találkoz-
zon a megfázással bajlódó Adyval. Két napos csucsai tartózkodást követően tértek vissza
Váradra.¹⁶

*Jelen dolgozat most következő része nem kíván bizonyító erővel bírni, csupán teória. Ez-
zel együtt az „érdekes” bibliográfiai adatok sokaságából történő merítés dilemmája arra int,
hogy a szükségyszerű szelektálás gyakorlati megvalósítása (amint annak szükségességét
Bernáth Mária is hangsúlyozza) nem egyszerű dolog.*

*Számomra úgy tűnik, Rippl valamiféle – még a tőle megszokottnál is nagyobb –, különös
figyelemmel készült a nagyvárad utazásra. Ennek feltételezett (lehetséges) okáért 1909-ig,
a MIÉNK kiállításáig kell visszanyúlni.*

Tudósítás a Somogyi Hírlapban (1909. június 15.)

Rippl-Rónai ünnepzése Nagyváradon

– Bankett a nagy festő tiszteletére –

*Rippl-Rónai József tegnapelőtt Kaposvárról Nagyváradra utazott, ahol tegnap fényes ün-
nepségben részesítették Kaposvárnak ezt a világhírű zseniális szülőjét.*

*Nagyváradon, ebben az ízig-vérig kultúrvárosban két napja nyílt meg a város messze föl-
dön híres szállodájában, a Fekete Sasban a magyar impresszionista és naturalista festők
körének kiállítása. E kiállítás keretében a Holnap irodalmi társaság matinét rendezett, s er-
re hívták meg Rippl-Rónait, az impresszionizmus világhírű képviselőjét.*

*A nagy festőt már megérkezésekor szép ünnepséggel fogadták Nagyváradon, ahol a pá-
lyaudvaron megjelent közönség élén dr. Várady Zsigmond, a messze földön híres várad
ügyvéd, az ország egyik legkiválóbb szónoka üdvözölte. A matinén Dutka Ákos, a jeles köl-
tő és hírlapíró gyönyörű tanulmányban méltatta Rippl-Rónai művészetét és jelentőségét.*

*Este a Fekete Sasban nagyszabású bankett volt, amelyen nem csak a Holnap társaság
tagjai, de rajtuk kívül a nagyvárad társaság előkelőségei csaknem teljes számban ünnepe-
ték Rippl-Rónait, mint a magyar művészet büszkeségét. Beszéltek: dr. Várady Zsigmond,
Juhász Gyula, Sas Ede, dr. Dénes Sándor és még többen.*

Rippl-Rónai holnap érkezik haza Kaposvárra.”

*A tudósításra reagálva, egy nappal később, tartalmában Rippl-re is kellemetlen írást je-
lentetett meg a másik kaposvári napilap:*

¹⁶ Tasi József: Ady és Rippl-Rónai. In.: Tegnapok és Holnapok Árján. Tanulmányok Adyról 1977. 347

A kép árnyalására idéznünk kell Paris Anella visszaemlékezését: „A kiállítás (Rippl-Rónai József há-
borús festményeinek és rajzainak kiállítása. Ernst Múzeum, 1915. szeptember. Betoldás tőlem) be-
zárása után az anyag egy része Bölöni György és Fehér Dezső kérésére Nagyváradra került kiállítá-
sra, melynek keretében az volt a kívánságuk, hogy naplómnak egy részletét olvassam fel. Józsi bá-
csi ennek a kívánságnak örömmel tett eleget. Én, félnék természetemből kifolyólag, cseppet sem
örültem a felolvasásnak, de valahogy átestem rajta... Ennek a kirándulásnak emlékezetes eseménye
volt, hogy a kiállítás megnyitásának estéjére (Anella visszaemlékezése pontatlan, a látogatásra egy
nappal később került sor. Betoldás tőlem) átmentünk Csucsára, ahol Ady Endre és Csinszka várt
bennünket vacsorára és éjjeli szállásra. A vacsora kedélyesen kezdődött – a két jóbarátnak sok mon-
danivalója volt egymás számára. A vacsora alatt észrevettük, hogy Csinszka a borosüveget állandó-
an az asztal alá csúsztatja, minden egyes öntés után. Ez az óvatosság azonban nem bizonyult elég-
ségesnek és bizony a vacsora végére Bandi bácsi már alaposan elázott– annyira, hogy hamarosan
le kellett őt fektetni. Szegény Csinszka – aki szerintem drágán fizette meg a hírnevet – felhívta a
kertészt, és ketten támogatták át a kertészlakba Adyt. Szobájukat ugyanis nekünk engedték át éjsza-
kára.” Paris Anella visszaemlékezési. In: Horváth János: Rippl-Rónai emlékkönyv. 77

Somogyvármegye (1909. június 16.)

„Hol volt Rippl-Rónai

A Miénk kiállítása a napokban nyílt meg Nagyváradon Bölöni György vezetésével. Ekkor a „Somogyi Hírlap” azt írta, hogy Rippl-Rónai József festőművész elutazott Kaposvárról Nagyváradra, hol nagyban ünnepelték, felköszöntőket mondtak egészségére és művészetére. Eddig rendben volna a dolog s Rippl-Rónai meg is érdemli az ünneplést. Ám a nagyváradi lapok a következőket írták az ünnepeltről: „A matinéra több sürgöny érkezett. Sürgönyözött Rippl-Rónai József Kaposvárról: Egész lelkemmel Önökkel vagyok, bocsássanak meg, nem vehetek részt ünnepségükön” – A „Somogyi Hírlap” szerint Rippl-Rónai a nagyváradi matiné alkalmával nem volt Kaposváron, a nagyváradi lapok szerint nem volt Nagyváradon. Hol is lehetett akkor a kiváló festőművész?”

Rippl valóban nem utazott Nagyváradra, és a fiktív tudósító személye sem ismert, ám az ottani viszonyokat jól ismerő személynek kellett lenni. A cáfolat megjelentetőjében Göndör Ferencet, a nagyváradi Szabadság egykori munkatársát véljük felismerni.¹⁷

Az esettel kapcsolatban Rippl a kaposvári lapokban nem szólalt meg, ezzel együtt szükségét érezte, hogy az érkezését lemondó „sürgöny”-ön túlmenően levélben is megkövesse a rendezőket:

„Kaposvár, 1909. június 13.

Kedves Uraim!

Szíves érdeklődésüket, kitüntető figyelmüket hálás módon, nagyon szépen köszönöm. Még egyszer kérem elnézésüket, hogy a matinén nem jelentem meg. ... Látogassanak meg minél előbb.¹⁸

Nem azt írja: majd pótolom a mulasztást, majd megyek később, egyszer, valamikor: nem, a záró mondat arra utal, nincs szándékában utazni, inkább ő várja el a látogatást.

Pedig az akkori nagyváradi programokban kitüntetett helyet foglalt el, a rendezők számítottak személyes közreműködésére. Ezzel együtt, távolmaradása – a Holnap városában – nem járt számára hátrányos következményekkel. Dutka Ákos „nagysikerű és meleghangú” előadásban méltatta munkásságát, kiállított képeiből vásároltak, jelentős anyagi sikert is aratott. Minden oka megvolt tehát, hogy évekkal később, amikor lehetősége nyílt rá, látványosan pótolja adósságát.

Fikció lenne csupán? Talán igen, talán nem.

A megnyitó napja mozgalmasan telt Rippl számára: délután Anella „zajos tetszésnyilvánítással és bátorító éljenzéssel kísért” felolvasása után az Elite kávéház, este „felköszöntőkel tarkított” társas vacsora a Rimanóczy étteremben, majd éjszaka a Royal várta.

A Rippl bibliográfiából ismert, számtalan vele kapcsolatos esemény sokaságát ennek a napnak történései is gazdagítják. Minden tudósítás vele foglalkozik, mintha a többi művész ott sem lett volna:

¹⁷ Már a kutatás jelenlegi fázisában is körvonalazódik, hogy nagy valószínűséggel a kaposvári Berzsenyi Dániel és a nagyváradi Szent László Szabadkőműves Páholyok közötti szoros kapcsolattartás révén – a tervezett fogadattás programjának ismeretében – közölte a kaposvári páholyhoz több szállal is kötődő napilap megtörténtként az eseményt. A Somogyi Hírlap tudósításában szereplő „fogadóbizottság vezetője” dr. Várady Zsigmond ügyvéd (1865–1913) a magyarországi szabadkőműves páholyok első országos gyűlése (1903. október 24–25) szervezőbizottságának tagja. A későbbi páholyvezető Társadalmi program címen ismert könyveiben megfogalmazott gondolatai Ady újságírói munkásságában tetten érhetőek, hatása Adyra nem elhanyagolható.

A konkurens Somogyvármegye hírhedt újságírója, a váradi viszonyok ugyancsak jó ismerője, a szélsőséges életpályát befutó Göndör Ferenc (1885–1948/50?) akit a lap „rossz szellemének” tartottak, nem hagyta ki a lehetőséget, hogy szokásához híven a magánélet titkai felé terelje az ellentmondás feloldását.

¹⁸ A levél címezteje Dutka Ákos. Teljes terjedelmében olvasható: 1. alatt hivatkozott mű 175. Ugyanott: a barátságukról is.

„Egy csók – egy Rippl-Rónai rajzért.

Vasárnap délután volt. Odakinn a Körösvízben az alkonyi ég reflex fénye fürdött, a város pedig valami mámoros örömben érezte, hogy már hosszabbak a nappalok és közeleg a tavasz. Talán a festők hozták el a tavaszt az ő szubjektív világukból? Lehet. Fent a vármegyházán már gyülekezett a közönség, a Bémer téri Elite kávéházban még együtt volt egy intím, művészi társaság, amelynek természetesen Rippl-Rónai József mester volt a középontja. Az Elite kávéház zsúfolásig tele volt. A sok szép asszony, leány úgy pompázott, mint egy nagy váza illatos virágbokréája. Rippl-Rónai boldogan nézett körül. A művészléleknek ünnepe a szépet nézni, különösen, ha váradi lány az a szépség.

A szomszéd asztalnál a szülei között társaságban ült és uzsonnázott a nagyváradi leánytársadalom egyik legszebb tagja. Rippl elragadtatva nézte a csodálatos, finom teremtést, klasszikus metszésű ajkait, nemes ívű szemöldökét. A felső kabátjából elővette a pastelleit, a vázlatkönyv is előkerült, s miközben a társaság tovább beszélgetett, Rippl-Rónai lerajzolta a csodálatosan szép leányt.

A lányka észrevette, hogy Rippl-Rónai őt rajzolja. Megkérdezte a Rippl mellett ülő Fehér Dezsőtől, hogy tényleg őt rajzolja-e? Az igenlő válasza ismét Fehér Dezsőhöz fordult a bájos szép lányka, s kérte, hogy tolmácsolja Rippl előtt kívánságát: szeretné a rajzot látni! Sőt – kérje el nevében a rajzot emlékül Ripplől. Rippl-Rónai József még egy vonást tett a képen, aztán azt mondta Fehér Dezsőnek:

– Jó, oda adom a rajzot egy csókért! – Maga is mosolygott a művész ötleten.

A lányka elpirult, mikor ezt Fehér Dezső megmondta neki. Közben oda ment a szomszéd asztaltársasághoz maga a Mester is és mosolyogva mondta bájos modelljének:

– Szívesen teljesítem a kívánságát, de mi lesz a csókkal? A gyönyörű teremtés pirulva, zavartan hajlott a Mester felé, mire Rippl-Rónai József homlokon csókolta. Az egész társaságon valami meghatottság, valami jóleső boldog érzés vett erőt e pillanatban. S gyönyörködve nézte az egész kávéház a művészt, aki egy csókért elajándékozza egy pillanat impressziójának művészi remekét.

Az Elitben ott volt Rippl társaságában Mándy Lajos miniszteri tanácsos és dr. Hoványi Géza országgyűlési képviselő is. Rippl-Rónai, – aki izgatott, nyugtalan vérű művész ember, aki egy pillanatig sem tud munka nélkül lenni, – Mándy Lajost is lerajzolta. Mándy Lajos kérte a művészt, hogy adja neki a rajzot, de azt mondta rá:

Amit a szép lányoknak odaadok egy csókért, azt a méltóságos uraknak nem teszem meg! Persze nevettek az ötletes kitérésen.

Azonban estig híre ment a városban a csókért eladó rajznak s éjjel, amikor a bankett után a Royal kávéházban gyűltek össze a művészek, Fehér Dezső, Sas Ede, dr. Fráter Imre portraitjait is megrajzolta Rippl. Amíg rajzolt, a kávéházban ülő lányok, asszonyok mind azt hitték, hogy őket rajzolja. S már készültek a csókra, hogy honorálják a gyönyörű rajzokat... És nagy volt a szomorúság, amikor kiséült, hogy hiába való volt minden kacérkodás!

Igy hódította meg Rippl-Rónai, a hatvanasban járó művész a váradi lányokat. Hiába, az öreg ember nem vén ember!”¹⁹

¹⁹ Nagyváradi Napló.1916. XIX. 37. 6.

A tudósításban szereplő személyek: Fehér Dezső (1869–1935) a Nagyváradi Napló felelős szerkesztője. Részt vett a Vidéki Hírlapírók Szövetségének alapításában. Két kötetben kiadta Ady újságciókkeit. Mándy Lajos (1859–1931) miniszteri tanácsos, akkor a Magyarországi Pénzügyminisztérium Országos Szövetsége elnöke. A biharmegyei körzet február 13-án tartotta 1916-évi szakértekezleti közgyűlését, erre az eseményre érkezett – előadónaként – az Országos Központ képviseletében Nagyváradra.

Sas Ede: (1869–1928) a Nagyváradi című lap szerkesztője és tulajdonosa. A Petőfi -Társaság tagja, a nagyváradi Szigligeti Társaság elnöke. Színműírással is próbálkozott: több egyfelvonásosát adták elő budapesti színházakban.

Dr. Fráter Imre törzsorvos, a Vörös Kereszt ügyvezető alelnöke.

Dr Hoványi Géza a nagyváradi Kereskedelmi Csarnok alelnöke, a Színügyi Bizottság elnöke, a Szabadelvű párt országgyűlési képviselője, alelnöke.

A történetet a másik helyi lapban is olvashatjuk:

„A mester végignézett a hölgyekkel zsúfolt kávéházon és művészsze megakadt egy fiatal úri leányon. A nevét nem áruljuk el, de tökéletesen elég az indiszkrécióból annyi, hogy Rippl-Rónai szeme azon a hölgyön pihent, aki a nagyváradiak között már régóta a legszebb szájú leány jelzőjét viseli.

A mester lerajzolta a hölgyet. A maga értékes művészetének minden ihletettséggel rajzolta meg azt a csoda szép száját, azután elküldte a pincérrel a kitűnően sikerült portrait a fiatal hölgynek. A legszebb száj tulajdonosa elragadtatva, mintha csak tükörbe pillantott volna, nézte a maga művészi képmását, és örömujjongva kérdeztette meg a mestertől: hogyan lehetne ezt a képet megkapni.

– Egy csókért! – jelentette ki Rippl-Rónai.

Az üzenet eljutott a hölgyhöz, aki pillanatra lángvörös arccal furcsa tusát vívott magával, de győzött a művészet imádat.

– A hölgy felkelt, a művészek asztalához lépett és odatartotta rózsás arcát a Mester elé.

– Tessék!...

Rippl-Rónai felkelt a helyéről és szelíden csókot lehelt a fiatal hölgy homlokára.

A kávéház közönsége lelkesen megtapsolta és megéljenezte a finom idillikus képvásárt.”²⁰

A két, lényegében egybecsengő írás valószínűsíti az eset megtörténtét, amit (datálása és ajánlása alapján) bizonyító erővel támaszt alá a Deák gyűjtemény anyagában fellelhető Sas Ede képmás.²¹ Ezzel ellentétes a következő híradás valóságtartalmának megítélése.

„Tegnap egy nagyváradi újságíró közölte egy fölfedezését a tárlat vezetőségével.

– Különös. Mióta jegyzi Rippl-Rónai a képek felső balsarkában a nevét megfordított betűkkel?

– Az lehetetlen.

– Akkor egy Rippl-Rónai kép megfordítva van a falra akasztva 8 nap óta.

Megvizsgálták a dolgot, és tényleg úgy találták, hogy egy szép kép fölvel lefelé fordítva lóg a falon a megnyitás óta és kelt méltó feltűnést minden továbbiak nélkül. Enyhítő körülmény, hogy egy virágos csendéletkép tréfálta meg az összes nézőt, fehér vázában igen élénk színű zöldlevelű virágokkal. Intézkedés történt a kép megfordítására. Most nagyon élénken vitatkoznak rajta, miért nem vette észre senki eddig, hogy egy megfordított képben gyönyörködik. A tárlat iránt különben fokozott érdeklődés mutatkozik, vasárnap is zsúfolt volt minden terme.”²²

A kiállítás tartama alatt minden napra jutott esemény: felolvasások, előadások és valamennyi alkalommal hangverseny, majd „teazsúr” tartotta ébren az érdeklődést.

A megnyitót követően két nappal, február 15-én „Rippl-Rónai József, Kallós Ede, Páris Anella, Kosztolányi Kann Gyula, Rónai Ödön és Fehér Dezső délelőtt 11 órakor tisztelegtek a szíves meghívás folytán gróf Széchényi Miklós püspöknél, aki maga kalauzolta végig vendégeit palotája termeiben és minden képnél, minden műtárgynál maga magyarázta meg azoknak eredetét, művészi értékét.

Vendégművészeink a hozzáértők igaz gyönyörűségével nézték meg a megyéspüspök nagyértékű műkincseit, melyek közül a XVI. Lajos korabeli, továbbá a barokk és empire bútorok, a finomuít ízléssel kiválasztott herendi és Altwien porcelánok mellett különösen az eredeti, muzeális értékű festmények, a Luca Giordano, Ribera, Ockhont, Van Dyk stb. örökbecsű alkotások, a Tizian iskolájából kikerült igazán komoly, minden jellegzetességét magán viselő kép okoztak feledhetetlen örömet.

²⁰ Nagyvárad. 1916. 37. 5

²¹ Sas Ede képmása; vöröskréta-papír, 242x170 mm. Deák gyűjtemény, Székesfehérvár. Ajánlása: Sas Edének Emlékül a nagyváradi kellemes napokra 1916 febr.14.

²² Egy megfordított Rippl-Rónai kép sikere a műtárlaton. Somogyi Hirlap.1916. XIII. 44. 3.

Maga a palota, mely a legszebb Mária Terézia korabeli barokk stílus gyöngye, a hasonló stílusú nagy fogadóterem, a műkincseit szerető és megértő főpap elragadtatással töltötte el vendégeit.²³

Visszatérve a nap mint nap sorra kerülő délutáni események bemutatására, közülük a február 19-edikéi programot idézem. Hangversenyt, Dutka Ákosné szavalatát és Antal Sándor előadását hallgathatták az érdeklődők. Nem minden tanulság nélküli ez utóbbi felidézése:

„Ez nekünk nem tetszik!

– Ez az a híres művészet? És ezért ki mernek csinálni az ember zsebéből egy koronát? Erről a mázolásról, amivel lakásom legmellékesebb helyiségét sem csúfítanám el, a szerkesztő úrék oldalakat írtak tele az újságba. Ez nem művészet kérem, hanem gyalázat. A lelkünk mélyéből fel vagyunk háborodva. És a legszomorúbb, hogy az ártatlan gyermekeket százával cipelik fel a kiállításra, hogy megmérgezzék egy generációnak az ízlését, megbénítsák az ítélőképességét. Csak két napra vernék kurtavasra azt a mázolókat, majd megbecsülné magát. Ezt két tekintélyes megyei úr mondotta nekem, mikor a vármegyeháza kapujában találkoztak velem.

Egy tekintélyes nagyváradi ügyvéd, a városi közeletnek kiváló szereplője, viszont a következőket mondta:

– Magyartalan, hitvány, értéktelen mázolásokkal csúfították el a megyeháza nagytermét. Bennünket nem lehet bolondítani. Irhatnak a lapok, amit akarnak, de annyi bizonyos: ha Munkácsy, Benczúr, Lotz Károly művészek, akkor Rippl-Rónai nem művész. Már pedig az a szépen beszélő Dutka úr se fogja tagadni, hogy Munkácsy, Benczúr és Lotz nem művészek. Viszont gróf Andrássy Gyula egyik legnagyobb híve ennek a Rippl-Rónai féle művészetnek, Széchényi Miklós püspök igaz gyönyörűséggel tekintette meg ezeket a képeket, dr. Némethy Gyula kananok, a művészet nemes tudósa és rajongója azzal fejezte az új irányvaló szolidaritását, hogy eljött ide és előadást tartott a művészet mártírjairól.

Amint utólag ki fog tűnni, nincsen bennem sértő szándék, mikor tisztelettel felhívom azok többségét, akik most itt vannak, vagy itt voltak, hogy ne bolondítsuk egymást!

²³ A művészek látogatása gróf Széchényi Miklós püspöknél. Nagyváradi Napló 38. 2.

Gróf Széchényi Miklós 1911 és 1923 között várad 79-ik püspöke. Korábban győri püspök. Említésre méltónak tartjuk, hogy mellette kezdte el egyházi pályafutását Boldog Apor Vilmos, akit Győrből magával vitt Nagyváradra.

A Trianont követő események, egyházmegyéje kettészakítása, az ennek során elszenvedett kilátástalan küzdelem – bizonyíthatóan – közrejátszott korai halálában (1923). Ezt követően a gyűjtemény felbomlott, egy része aukciókon talált új helyet magának, más része Bánáss László (későbbi) püspökhöz került.

A Széchényi gyűjtemény egy részét az Ernst Múzeum XXVII. Aukcióján (1924 márciusában), valamint Csehországban (IX. Auktion des Ostslowakischen Museums Kunstsammlung aus dem nachlass des Dr. Nikolaus Széchényi bischofs von Oradea-Mare. Bad Pstyan. Tschechoslowakische Republik. 1924. augusztus) árverezték el. Az anyag nagyságát mutatja, hogy Pöstyénfűrdőn a különféle műtárgycsoportokon belüli tételek száma a következő volt: képek: 200, miniatűrök: 40, porcellán tárgyak: 95, fajanszok: 62, üvegtárgyak: 27, bútorok és órák: 81, textilek, szőnyegek: 19. egyebek: 60. 1925 május-júniusában a Slatner Aukciósház (Prag-Mahr.Ostrau) ismét (még mindig!) a püspöki hagyatéokra alapozva szervezi árverését.

A budapesti aukción a gazdag külföldi (többek között tíz Dürer metszet, Giordano Luca, Piazzetta, Ribera, Ruge-dans, Tiepolo Giovanni Battista) anyag mellett magyar mesterek képei is kalapács alá kerültek (Bruck, Deák-Ébner, Ligeti, Olgyai, Telepy, Vaszary.) Katalógus: OSZK 15.195/27.

Bánáss László (1888–1949) egyházi pályafutását 1912-ben Nagyváradon kezdte, iskolaigazgató, majd egyházmegyei tanfelügyelő és karnagy. 1944 decemberében a debreceni Nemzeti Bizottság, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja.

1945 augusztusától veszprémi apostoli kormányzó, 1946 szeptemberétől püspök. Hagyatékának egy része a Gizella Királyné Múzeum tulajdona.

Valljuk be őszintén, hogy nekünk bizony itt ezek a képek nem tetszenek. Ezeket mi nem értjük! Tudjuk, hogy Rippl-Rónai Párisban is, Pesten is nagy aranyérmeket nyert, tudjuk, hogy világhírű ember, de nem tehetünk róla, nekünk ezek a képek még sem tetszenek.

Csak a többségről beszélek, és őszinteséget emlegettem, továbbá azt is jelzem, hogy nem akarok sérteni.

Ez a mai helyzet nagyon természetes következménye annak, hogy nálunk a művészet még nem közszükséglet, mi még nagyjában sem tudjuk, hogy minden egyes kornak milyen volt a maga természetes művészete. Mi, akik harmincon túl vagyunk, és a magunk mesteriségén kívül semmivel, tehát művészettel sem foglalkozunk komolyan. Mi kényelmesen átvettük apáinknak, környezetünknek, rajztanároainknak, az illusztrált lapoknak művészeti fogalmait és ezért sem Michel Angelo (sic!) freskóiban, sem Dürer rézkarcaiban, sem Rubens kövér angyalaiban nem tudunk gyönyörűséget találni, mint ahogy nem élvezzük az impreszionisták egyik legnagyobbikának Rippl-Rónai Józsefnek a művészetét.

Ezen a héten napról napra csudálkozással tapasztaltam, hogy a gyermekek, különösen a lányok értik és élvezni tudják ezeket a képeket. Elbeszélgettem velük 15–20 percig, elmondtam nekik, hogy Rippl-Rónai kizárólag színekben gondolkodik az emberekről, a tájakról, egy szoba otthonosságáról.–

Elmondtam nekiük, hogy Rippl-Rónainak aszerint változik a véleménye, hogy a mi színt, meleget és kenyeret termő jótevőnk, az Isten áldott erejű lámpása, a Nap hogyan küldi le a földre az ő sugarait, hogyan világítja meg, hogyan színezi azt, ami nekünk látni megadatott. Elmondottam, hogy Rippl-Rónai nem csinál színes fényképeket, nem is törekszik erre, nem úgy fest le egy embert, hogy a képről a szobrárt is meg lehessen csinálni, hogy meg lehessen állapítani, milyen kelméből van a ruhája, hogy servo vagy box bőrből van a cipője. Nem úgy festi le egy szoba enteriőrjét, hogy az asztalos mindjárt el is készíthesse a szobában lévő bútorokat.

Elmagyaráztam, hogy Rippl-Rónainál annyi jelentősége van a rajznak, mint Petőfinél a helyes írásnak. Annyira elemi alapja a művészetnek, hogy nem hangsúlyozza az ember, minthogy Petőfi méltatói nem emlegetik, hogy az Apostol költője tudta ám a helyesírást is.

És ezek a kislányok elhitték, hogy igazat beszélek, gyönyörködtek a képekben, sőt lehet, hogy minden magyarázat nélkül is élvezték volna a képeket. A felnőttek közül is, általában a nőkben találtam több megértést, mert igaz, hogy mi férfiak könnyebben hiszünk, de csökönyösebben is ragaszkodunk a hitünkhöz. Rá kellett jönnöm, hogy mi férfiak szépeket tudunk álmodni, de álmainkat csak a nők tudják megfejteni.

Van azonban egy speciális oka is annak, hogy Nagyváradon a gyermekekben akkora hajlandóság van a modern művészet megértésére, élvezésére. Egy nagyváradai pedagógus, Szűcs Izsó tizenkét esztendőn át nevelte az ifjúságot a színekben, az egyszerűségben, a természetben való gyönyörködésre. Már több mint tíz éve, szürke papíroson, színes krétákkal a természet után, képezetük után rajzolnak, nem pedig pontozott rajzfűzetekbe léniaival; ahogy bennünket tanítottak. Nekünk még a fűzet fedelére se volt szabad firkálni, a mi gyermekeinket pedig arra nevelik, hogy firkáljanak le mindent, ami látnak, amire gondolnak. Gyermekeink már az elemi iskolában megtanulják az impresszionista iskola abcjét. Ezért akárhogy fogunk mi harminc év múlva toporzékolni, mint konzervatív öregek, hiába fogunk cikkezni, támadni, ezek a mai gyermekek tereinket, középületeinket a maguk ízlése szerinti művészettel fogják díszíteni, ezeket a képeket pedig, mint kincseket fogják megbecsülni. Szerencsére, hogy Nagyvárad kiválasztott közönsége sok lépéssel előre van a kultúrában, érti, megbecsüli és reméli meg is vásárolja a Rippl-Rónai képeit. Ezzel gyermekeink szívében emlíket állítanak a maguk műveltségéről és jóízüléséről, nem számítva azt, hogy egy Rippl-Rónai kép egy vagyont fog érni.”²⁴

²⁴ Nagyváradai Napló. XIX. 1916. 42. 2–3.

Szűcs Izsó a rajztanítás „reformálásának” szakmai körökben ismert alakja. Könyve: A modern rajztanítás vezérfonala. 1916.

Nem tudjuk Rippl mikor utazott haza Nagyváradról. A Dutkának ajánlott fénykép tanúsága szerint a két napos csucsai látogatást követően, február 18-án még ott tartózkodott, de a tárlat négy nappal későbbi berekesztését – nagy valószínűséggel – már nem várta meg. A záró rendezvény kiemelkedő eseménye volt ugyanis a jótékony célból felajánlott képek (közöttük Rippl egy „háborús rajzának”) kisorsolása: feltehetően Rippl kihasználta volna jelenlétét, hogy személyesen adja át a nyereményt. Erre a fellelhető forrásokban nem történik utalás.

A Nagyváradai Napló szerint mindhárom mester „remek vásznai holnap (február 23. Betoldás tőlem.) már Arad felé vannak útban”, a Nagyvárad szerint az anyag Budapestre utazik. De ez már egy másik történet.

Sas Ede képmása. Deák Gyűjtemény, Székesfehérvár

*Rippl-Rónai József: Csinszka
(Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona)*

Arcok tűnő fényben (Szász Endre portréi)

GÉGER MELINDA

Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, E-mai: balea@smmi.hu

GÉGER M.: *Faces in vanishing light (Portraits of Endre Szász).*

Abstract: Endre Szász is the „enfant terrible” of the Hungarian fine arts. His irregular, inexplicable, unclassifiable way of life interlarded with strange roundabouts is a unique phenomenon in the artistic life of the past half a century. Due to the unparalleled technique of his illustrations and to his casual style, he is also one of the creators of the modern Hungarian pictorial illustration being developed at the turn of the 60s. In his painting a peculiar, international surrealism makes itself felt, which is attached to the traditional painting on many ways.

Keywords: surrealist style, portraits; Villon, Omar Khajjam; illustration; Hieronimus Bosch; individual mythology; Munkácsy; Salvador Dali; Munkácsy-díj; Várda; Bors István; Csikszereda; Szász; Szász Endre.

2003 nyarának végén két, a köztudatban is kiemelkedő jelentőségű művészt helyeztek örök nyugalomra a kaposvári Keleti Temetőben: Bors István szobrászművészt augusztus 27-én, Szász Endre festőművészt szeptember 2-án – mindössze 5 napnyi különbséggel.¹ A két művész pályája a nyarutói búcsún kívül további, felszíni vonatkozásokat tekintve bizonyos hasonlóságot mutat. Mindketten meghatározó közéleti egyéniségek voltak és mindketten e földrajzi tájat tekintették igazi otthonuknak: Bors István Kaposvárt, Szász Endre Várdát. Alkotói munkásságuk több évtizedet fog át, és ennek eredményeként művészetüket a 80-as évekre országos elismertség övezi, melyet a Munkácsy-díj hitelesített.² Sorsuk és munkásságuk modellt értékűnek tekinthető, amennyiben a magyar történelem viszontagságokkal teli évtizedeiben pályára kerülő művésztehetségek kibontakozásának lehetséges módozatait szemléltetik. Az általuk választott út azonban meghatározó módon különbözött. Bors István személye, művészi magatartása és művei alapvetően kapcsolódnak Kaposvárhoz. Szobrai a magyar társadalom társadalmi-politikai viszonyai, a kádári világ közegéből kinövő, arra reflektáló művek.

Vele ellentétben Szász Endre, a magyar képzőművészet „enfant terrible”-jének útja viszonylag korán, a saját maga által választott nyugati világ és így a szabadság felé vezetett. A magyar viszonyok megkötött, rögzült állapotaival szakított, amikor 1970-ben elképzelései, vágyai által hajtva elhagyta az országot.³ Magyarországra visszatérve munkásságát folyamatosan új anyagokkal és műfajokkal való kísérletezés jellemzi. Ennek során sajátos képzeletvilága és egyéni stílusa révén egy internacionális szürrealizmust képvisel, amelyet nem csupán festményeiben és grafikáiban, hanem élete utolsó korszakában bútor, kerámia, üveg és ékszertervekben is érvényre juttatott.

1926. január 7-én született Csikszeredán. Gyermekkorának meghatározó élményeit az erdélyi illetve dunántúli táj és a családi közeg kínálta. Anyai nagyszülei Kaposváron laktak, így éveket töltött a városban a Somssich Pál Gimnázium diákjaként. Kaposvárhoz igazából nem kötődött, a 30-as évek kisvárosában uralkodó feudális szellemiség, a dzsentrivilág

¹ Bors István szobrászművész (1938. febr. 19. Kaposvár – 2003. augusztus 10. Kaposvár); Szász Endre festőművész (1926. január 7. Csikszereda – 2003. augusztus 18. Mosdós)

² Bors István (Kaposvár, 1938. febr. 19.) 1982-ben kapott Munkácsy díjat, Szász Endre 1965-ben.

³ „Egy kanadai galériás hívott meg. Engem is meglepett, hogy kiengedtek, holott ezelőtt Jugoszláviába se mehettem.” In: MENYHÁRT 1983. 111.

alapvetően taszította.⁴ Visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy nagy nyomorban éltek, és erdélyi származású apja – honvágtyól gyötörve – ingázott a Kaposvár és Erdély között. Szász Endre 15–16 éves korától véglegesen Erdélyben települt le a család. A fiú vagy kilenc helyen végezte a gimnázium nyolc évét. A gyakori utazgatások, iskolaváltások után végül Marosvásárhelyen érettségizett.

A fiatal fiú tehetsége az iskolában hamar feltűnt tanárainak. Korán elkezdett természet után rajzolni, és ezáltal bizonyos szabadságot is élvezett a többi diákhöz viszonyítva. Tanárai közvetítése révén találkozhatott Erdély akkori szellemi vezetőivel, Kós Károllyal, Szolnay Sándorral és Nagy Imrével, akik segítették. Legfontosabb tanára, az akvarellista Bordy András volt, aki első kiállítását is szervezte. A fiatal Szász Endre érdeklődése kezdetektől az erdélyi élményvilágból, a falusi világ, az egyszerű emberek, a természet és az állatok iránti érdeklődéséből táplálkozott.

A háború végén, 1946-ban sikerült átjutnia Magyarországra. Budapesten beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Amikor Szász a Képzőművészeti Főiskolára járt, a magyar képzőművészet válságos korát élte. Az 50-es évek koncepciósi perei és a személyi kultusz évei ezek, ami a képzőművészetben is érezteti a hatását. A diákok egy része – a főiskolai tanárok, Bernáth Aurél és Szőnyi István nagy hatású művészetének befolyása alá kerülnek – ez egyfajta hiteles perspektívát jelentett a szocialista realizmus dogmájával szemben. E főiskolai mesterek bűvköre és a Gresham kör művészete, a posztnagybányai festészet kiutat, védelmet és menedéket jelentett sok fiatal festő számára.

Szász Endre nem élt ezzel a lehetőséggel. Tartósan nem került Szőnyi hatása alá sem, és nem hatnak rá a nagybányai művészet jelszavai sem, eltekintve néhány korai zsenjétől. Rövid idő alatt távozik a főiskoláról és kimenekül az életbe – a rá mindig jellemző pragmatikus szemlélet határozta meg ezúttal is az útját. Nem gyakorolta a posztnagybányai stílust – később kibontakozó festészeté is teljesen más alapokról indult.⁵

Az 50-es évek első felében látszólag távozott a művészet köreiből, és az alkalmazott művészet periferiáján művelte a mesterséget, amikor május elsejei felvonulások üzemi dekorációit, Sztálin, Rákosi Lenin fejeket festett. Sokszor mesélt az általa festett Rákosi transzparenszekről. Az alkotói munkásság szempontjából kevés festő számára jelenthetett ez a munka művészi feladatot, hiszen a legfontosabb követelmény pusztán technikai szempontú igényekkel bírt: a szocialista realizmus szellemének megfelelően naturalista fejeket kellett festeni. Szász Endre életművében mégis ez az első határozott viszonyítási alap, ahol a portré kiemelt jelentőséggel bírt. E vélhetően naturalista portrék jelentik a kiindulópontot abban a sorban, amely munkásságának tematikai jellegzetességét jelentik. Noha nem ismerjük az ebben az időben készített munkáit, köztudomású, hogy néhány alakra koncentrálnak naturalista szellemű kompozícióban és kiemelt politikai főszereplőkben kellett gondolkodni a festőnek. A szocialista realizmus beszűkítette, eltorzította a realista művészet fogalmát.

A korszak által hivatalosan képviselt felfogás a művészet számára Munkácsy realizmusát ítélte követendő példaképnek. Noha Szász soha nem hivatkozott rá, ez mégis befolyásolhatta a művészi szemléletmódját. Sötét háttérből kibontakozó portréinak plasztikája a XIX. századi formavilág tradicionális újraértelmezését valósította meg – némi posztimpreszionista hatással ötvözve. Különösen idős embereket ábrázoló portréin figyelhető meg az a közösség, amely a Munkácsy-féle drámai realizmus fény-árnyék szemléletmódnak alkalmazásában nyilvánult meg.⁶ Munkácsy fény-árnyék elosztása nagyon sajátos: a fény monokróm barnás tónusokból kel életre és formákat értelmező módon, festőien valósul meg. (1. kép) Szász Endre sajátos felfogásában újraértelmezte a Munkácsy festészetének sötétjéből felizzó drámát, és e módszert később rézkarcaiba ugyanúgy beépítette, mint festmém-

⁴ SZÁSZ 1983. 6.

⁵ Uo. 18.

⁶ Szegény Villon, 1955. reprodukálva: SZÁSZ 1983.

nyeibe. Lényegében már ekkor eldőlt, hogy útja a művészi *tradicionalizmus* szellemében folytatódik. Szász egyenletesen fejlődő és bővülő alkotói repertoárja, amelynek középpontjában lényegében egyetlen motívum, a képmás, a portré szerepel, ebből a korszakból eredeztethető.⁷

Köztudomású, hogy Szász Endre az 50-es évek második felében az illusztrációs megrendelések révén került újra közel a képzőművészethez. Könyvillusztrációiban felhasználta a rézkarc technikáját is. Az 50-es évek második felétől sajátos, puha felületeket létrehozó hidegtű technikával készített rézkarokat. Többféle rajzi stílust kipróbált, és sikeresen tudott a kor technikai követelményeinek is megfelelően nagyvonalú kompozíciókat tervezni. Legsikeresebb munkái azok a Villon illusztrációk voltak, amelyek lendületes, érzékeny vonalrajzokkal átlépték a kor kötelező naturalizmusát. E művei olyan sikert arattak, hogy egyre több megrendelést kapott a könyvkiadóktól. Az évek folyamán mintegy 600 könyvet illusztrált, és ezek közül több műve magyar és nemzetközi elismerést is kapott. 1959-ben Lipcsében díjazták a Nemzetközi Könyvművészeti Kiállításon aranyéremmel, később 1966-ban ugyanitt ezüstéremmel értékelték illusztrátori tevékenységét. A Villon illusztrációk sikerét később az Omar Khajjam verseihez készített illusztrációs sorozata követte: ez utóbbi 1964-ben a British Múzeum pályázatán a XX. század harminc legszebb könyve közé került. A hazai könyvillusztrálásban ettől kezdve hosszú időn keresztül ez a rajzi stílus volt a meghatározó. A külföldi sikerek elismeréseképpen kapta meg 1965-ben a Munkácsy díjat.

Az illusztrációk világa tanulóiskola Szász Endre számára. Segítségével elszakadhatott a kötött naturalista ábrázolástól, és a művészet mélyebb régiójában merült el. Az olvasott szöveg nyomán a művész képzelete működésbe lép, és szabadabb asszociációk, formatársítások segítségével megszületik az illusztrálandó szöveghez illeszkedő kép. Szász többször hivatkozott arra a körülményre, hogy a korabeli nyomtatási technika hiányosságai miatt a nyomdának vonalas rajzra volt szükségük: a naturalista formaképzés stilizációja így vált lehetségessé számára. A kéréshez alkalmazkodva alakított ki egy sajátos organikus rajzi világot kötetlenül, vonalrajzzal, amely a tónusos ábrázolásokhoz viszonyítva jóval nagyobb a szabadságot kínált a művészi kifejezés számára. (2. kép) Ha megvizsgáljuk Szász Endre ebből az időből származó rajzait, feltűnő, hogy az illusztrációk soha nem cselekményes szituációt örökítenek meg, hanem kifejezetten alakokra koncentrálnak: a művész az ábrázolt figura lélekállapotának feltárására törekszik.⁸ Eközben fokozatosan terelődik figyelme az arca, mint a személyiség kifejeződésének egyik legfontosabb kulcsmotívumára.

A szubjektív portrék sora kezdődött el – ezek általában fikatív alakok, melyek a megrendelések nyomán irodalmi élményekből illetve a művész egyéni fantáziájából születtek. Feltűnő, hogy Szász milyen szívesen ábrázolt egyéni, kiszakadt sorsokat, melyeknek története az arca írva, hangsúlyosan jelenít meg. Érdekes összevetni Kondor Bélával, akinek művészete hasonlóképpen a magyar valóságon, a szűken értelmezett jelenkoron túllépő teljeségigényű emberszimbólumokban gondolkodott. Kondor Béla és Szász Endre 60-as évek elején születő alkotásaiban – grafikákban és festményekben is – bizonyos közösség fedezhető fel. Kondor, akinél előbb jelenik meg a múlt mítoszainak újraértelmezési kísérlete, megtermékenyítően hatott Szászra. Szász Endre grafikái is elvont létmodellek, főszereplői a létezés reprezentánsai. Azonban a különbségek legalább olyan jelentősek, mint a két művész közössége: Kondor Béla, a modern társadalom profán mítoszait kutatta.⁹ A „valaki önarcképe” a társadalomban élő ember és a történelmet alkotó ember portréja. Kondor alakjait mindig egy mélyen differenciált időbeli és társadalmi kontextusba helyezi el. Szásznál a portré

⁷ Szász Endre munkásságának legelső darabjai az 1945 körüli évekből származnak: fiatalkori önarcképek, idősebb és fiatalabb barátokról készült vázlatok, karikatúrák, de megtalálhatók köztük az Erdélyből Magyarországra való utazás emlékképei is. Ld.: Szász Endre emlékkiállítás katalógusa, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 2004. január 7 – február 28.

⁸ Szász Endre illusztrációk: Solohov: Emberi sors; Gorkij: Az áruló;

⁹ NÉMETH 1972.

nem társadalmi magatartástípus, hanem egyéni sorspéldázat. Kevésbé intellektuális, elsősorban az érzéki szenzuális viszony az, ami jellemzi; a morális ítéletmondás távol áll tőle.

A 60-as évek fordulója az egyéni nyelvezet kialakulásának ideje Szász Endre művészetében: a teljes szakítás a posztnagybányai kifejezésmóddal, a Kassák-féle konstruktívizmus és a neoavantgarde elvetése. A újszerűség formai kérdéseivel a technikai kísérletezés időszakát kivéve önmagában soha nem is foglalkozott. Később sem tartja fontosnak az un. modernséget. „A modernség a művészetben az a szükséges rossz, ami a katonáéknál a laposkúszás. Teljesen felesleges az úgynevezett újszerűséget akarni. A művészetben amúgy sem az a fontos, ami új. Ellenkezőleg: az a fontos, ami állandó, aminek az érvényessége időtlen. Ha nem így volna, Rembrandt sem volna aktuális, és nem lenne számunkra élvezetes Rubens. Ha megnézek egy Rubens képet, semmivel sem kevesebb a kapott élményem, az emocionális azonosulás, mint ha Picassót nézegetném, mert mindkettő ugyanazt az állandóságot ragadta meg és fogalmazta meg nekem. Csak épp ki-ki a kora nyelvén.”¹⁰

Szász egy olyan felismerést fogalmazott meg, amely művészete számára a továbbiakban alapvető kiindulási pont lesz: a XX. századi avantgarde sorozatos újításai nyomán a művészet története azt bizonyítja, hogy a hagyomány szerves folyamata megszakadt. A művészek maguk választják ki a múlt tárházából azokat az értékeket, amelyekből inspirációt nyerhetnek, szubjektív önkény vagy rokonság alapján. Szász sem formai mintákat keresett, hanem eltérő világokat. Különösen a középkor és a reneszánsz ragadta meg fantáziáját. „A reneszánsz szerelmese vagyok – mondta –, de nem abban élek. Nincs reneszánsz szemléletem.... A mindenféle divatos izmusok ott vannak alapvetően tévedésben, hogy a művészetnek önkényesen kiemelt részletkérdéseivel foglalkoznak. Kiválasztanak egy problémát, azt óriásira nagyítják és rámutatnak: íme ez a művészet... Mondrian – acélpengéjű, tökéletesre kicsiszolt világ. Ám az ember nem ilyen. Az ember tele van tökéletlenséggel.”¹¹ Szász egy nagyvonalúan értelmezett emberi teljességet kívánt megragadni akár a maga ellentmondásaival is, és tudatosan kötődött egyre több szálon a klasszikus művészethez.

Illusztrációs munkái nyomán a legmeghatározóbb azonosulási lehetőséget a XV. századi francia költő, Villon alakja és szellemisége kínálta, akinek fantasztikus, végletes dimenziókat összekapcsoló művészete mindig vonzotta. (3–4. kép) A szabadság kalandorát talán kicsit rokonnak érezhette magával, így Villon, az alvilág költője emblematikus alak lett Szász Endre számára. Villont ábrázoló fantázia-képmásaiából a pokoli lét dimenziói szólnak: a számkivetettség és elátkozottság drámája az örök emberi és egyúttal személyes sors hányattatásaiból fakad. Időtlenné stilizált figurákat teremtett Villont formázó alakjaiból, akik rendkívül hatásosan jelennek meg más- és más illusztrációjában. A Villonéhoz hasonló lelki magatartás szólt a Gorkij illusztrációkból vagy éppen Don Quijotéból: valamennyien a francia költőhöz hasonló, kiszakadt, gyökértelen alakok. Nem konkrét szituációból fakadó pszichikai tartalmat hordoznak, hanem általánosan egy tragikus életérzést sugall mindegyikük.

A 60-as évek elején váltás történt Szász képeiben, amelyek elsősorban fokozatosan kibontakozó festészeti munkásságában érhető tetten kb. 1963-tól. A démoni elemet a grafikák szuggesztív lélekportréiból fokozatosan szürreális metaforák, szimbolikus utalásokat tartalmazó, összetett képi motívumokkal váltotta fel. A villoni elkárhozott lelkek csakhamar a középkor riasztó világa, sötét háztömbjei, sikátorai és gótikus szörnyeinek jellegzetes kísérelő motívumaival társítva tűnt fel. Szász az illusztrációk különféle emberi karaktereiből fokozatosan váltott át elvont, erősen stilizált alakokra. Eredményeként megjelenik a jellegzetes Szász Endre kompozíció, amelynek fő motívuma általában a szemben álló félalak – a festőien megoldott nem meghatározott, nem egyéniesített arcvonásokkal. Továbbra sincs konkrét modellt, valamennyien a művészi fantázia születtjei. A 60-as évek elején a grafikából a festészet felé történő átmenet útját jelzi, hogy monokróm vagy csak néhány színnel jelzett kompozíciókat festett. A sötétbarna, fekete háttér előtt rendkívül drámai erejű, groteszkbe

¹⁰ HÁRS 1992. 34.

¹¹ Uo. 36.

hajló, maszkszerű arcok tűntek fel mély szomorúsággal átítatva. A szem helyén sötétség tángott, de maga az arc rendkívül kifinomult. A test fantasztikus vékonyra stilizált, érzékeny forma. Valamennyien passzív szereplők, érzelmi kívülrállásukat mozdulatlanra merevedett, kísértetszerű alakjuk erősíti. (5. kép) Létezésük titokzatos, ők valamennyien elkárhozott lelkek, magányos kívülrállók. Szász alakjainak fontos stílusbeli sajátossága a hosszú nyak és a vállak, arcok keskeny nyújtottsága. E toronyszerű, vertikális építkezés a fejre tett fantasztikumban csúcsosodott ki. Itt szárnyalt legszabadabban a fantázia, itt vált legszabadabbá a mozgás. A vertikális építkezés csúcspontját hagyományosan az arc jelentette meg: itt a legdifferenciáltabb a formaképzés. Szász Endre különleges találmánya, hogy a kompozíció csúcspontját megkettőzte az arc és a fejre illesztett különleges motívumok segítségével. E típusok fokozatosan kristályosodtak ki, és évtizedeken át tárházát képezték a jellegzetes Szász-kompozícióknak: sárkányok, lebegő halak, kiszáradt fatörzsek, vak házak, kihalt városok. Pontosan nem tudni, honnan asszociálta a művész e kettős középpontú portré-megoldást. Születhettek a Szász által kedvelt keleti illusztrációk turbános alakjainak fantasztikus divatjából és elvonatkoztatásaiból is e különös fejdíszek, melyek lényegében emblémák, elvont tulajdonságok megszemélyesítői, attribútumai.¹² (6–7. kép)

Szász Endre emblematikus művészetet művel, amely régről ismert művészeti forma festészetben és irodalomban egyaránt. Jelentősége az ábrázolt tárgy, a jelenet szimbolikus értékében rejlik, és a mindenkori jelképteremtő gondolkodás szívesen élt vele. A festészetben lényegében elvont gondolatok összekapcsolását jelenti egy meghatározott képi motívummal. Különösen nagy a divatja a reneszánszban és a barokkban, amikor katalógusok, értelmező-magyarító ikonográfiai értekezések jelennek meg a képábrázolásokról. A művész reneszánszhoz fűződő kapcsolatának újabb adaléka a Szász-féle képelemlékekben megjelenő kettős csomópontú kompozíció. E koncepció magja eredetileg a középkori hermeneutika által megfogalmazott gondolatokból ered, melyek a test és lélek kettősségének, különválásának példázatait keresték. A testtől elváló lélek motívuma Michelangelo verseiben is nyomom követhető. Ahogyan a reneszánsz kompozícióban a táj vagy a tárgyi kísérőelemek a lelki kifejezés attribútumai, úgy alkalmazta Szász is függőleges kompozícióiban az ábrázolt habitus testi alakját és fej fölött megjelenő embléma-motívumban, mint meditációs objektumban a magasabb rendű szellemi vagy erkölcsi igazságot. A kettős csomópont vertikális egymásra épülésében az érzéki kép és az elvont, intellektuális, a testi és lelki viszonylatok kettősségét ábrázolta. A valóság e költői megragadása során Szász Endre részben átvesz korábbi megoldásokat, részben új asszociációs lehetőségeket keresett. Különböző korok motívumainak, jellegzetes példázatainak más- és más asszociációit megtaláljuk meg. Gyakori hivatkozási alap Szász számára a németalföldi festészet, amelyet sokat tanulmányozott. Ötletadó világát sokféle szempontból Hieronimus Bosch Gyönyörök kertjéből lehet származtatni. A középkori festő szuggesztív, irreális látomásait a XX. századi ember mindig nagy érdeklődéssel szemlélte. Bosch világa egy összefoglaló programmú – a gyönyörökkel és bűnökkel tel világ, a jó és rossz elemi ellentéteinek csillogó metamorfózisa. Szász nem feltétlenül ragaszkodik a saját korában is titkos jelentésű ábrázolások eredeti értelmezéseéhez, e képi világot szuverén módon kezeli. A Gyönyörök kertje mellett megjelenő Pokol sötét víziójának nyugtalanító allegóriáit különös előszeretettel kapcsolta be saját művészi világképeinek áramkörébe. A levegőben repülő csónak, hajó vagy halak motívuma, a kiszáradt fatörzs odújából kitekintő fej, a vertikálisan egymásra épülő kis világok és a karakterfigurák bizarrsága Szász Endre műveiben is meghatározó, látomásos elem. Azonban míg Bosch az emberi lét megfélemlítettségét, magára hagyottságát a testek lecsupaszításában, törékeny csenevészségében is érzékelteti, Szász nem mezteleníti le alakjait, hanem éppen az ellenkező módszerrel él: felöltöztet és felékesít, figuráit mintegy megkoronázza. Általánosságban az emberi létezés kiszolgáltatottságának szimbolikus kifejezései végső soron nem azonosak Szász

¹² Az 1969-es Szentendrei Szabadtéri Teátrum középkori misztériumszínházának jelmezeit tervezte a művész, amelyben a karaktert és a jelmezt összekapcsoló kompozíciót fogalmazta át saját nyelvére.

szürreális vízióival. A művész szívesen használta fel Bosch vagy Breughel, Schongauer szimbólumait a jó és rossz világa egyetemes harcának megjelenítésére, alkatánál fogva azonban kiegyensúlyozottabb, derűsebb, életigenlőbb világképet teremtett, mint amit a középkori mesterek művészi világképe kínál. Attitűdje sokkal közelebb állt a reneszánsz vagy barokk kor emberéhez. Értelmezésében a démonikus motívumok kiteljesedett, nyílt figurák kísértőivé, de nem kísértőivé váltak. Kiegészítő, jelentésadó, dekoratív szerepük van. Szugesztív, mélyre ható szimbólumok helyett inkább allegóriák, amit az ikonikus műforma is igazol Szász Endre művészetében. (8. kép)

Az ikon egyszerűen csak képet jelent, a bizánci liturgiában és a későbbi szóhasználatban jelöli a szentkép különleges fajtáját. Jelentése szerint az isteni alakokat nem egyszerűen természetes létezésükben mutatja be, hanem a másik létben való megjelenési formájukat akarja érzékeltetni. Lehet realizisztikus és életszerű is, de az ábrázolt szereplő szellemi mivoltát ábrázolja. Szász Endre művészetében a Kondor Bélához hasonló keresztény mitológia teljességgel hiányzik. Ugyanakkor maga mondja, hogy „Figuráimat a magamból szüntelenül kihozni kívánt eszményiség vágya szülte. És valamennyien egyek összesen.”¹³ Nem vállalkozott élő kortársak arcképeinek megjelenítésére, hanem a benne eleve meglévő ideálkép uralkodott. A klasszikusok által teremtett ideálokat használta fel, az antik, a reneszánsz és barokk karaktereit, melyek e szász mitológia főszereplőivé váltak. Eszményített kiteljesedtségükben szép alakok, akik a profán világból születtek: fiatal és idős asszonyok, öregemberek, akiket a művész transzcendens aurával vesz körül. Az éteri hatást minden esetben a fény sajátos alkalmazásával éri el a művész. A fény a gyakori szimbolikus értelmezésben a lélek misztériuma, amely a spirituális eredetre utal. Szász képein soha nem külső forrásból, lámpából vagy az égitestből ered, hanem belülről jön.

Az arcok érdekes megvilágítása, mely e belső fényből adódik, a művész egyéni festéstechnikája következtében a képalap fehér színét tartalmazza. A megszokottól eltérően ugyanis Szász nem a hagyományos módon, a festékrétegek egymásra rakásával fejlesztette tovább a képet, hanem a felületet redukcióval, elvétellel alakította ki. Jellegzetes képépítési módszerévé vált, hogy egy előre felhengerelt felületről elvéve a festéket nyomokat hagyott a felületen. A Szász képek a művész közvetlen beavatkozásából, a kéz és a törlés spontán nyomából alakultak ki. E festőmódszerben nem utolsó szempont a gyorsaság. Szász Endre a modern kor művészi gyakorlatát alkalmazta, amikor gyorsan dolgozott, hogy elevenen tudjon hatni. A spontán beavatkozás még őrzi az alkotó pillanat friss zamatát. Az éteri szépség sugárzó misztikumát leghatásosabban a 80-as évek elején készített festményeiben érte el. Későbbiekben, így a 90-es évekre már naturalisabb, plasztikában erőteljesebb formaképzés vette át a belső sugárzás szerepét. A Szász Endre-képek tartalmi mondanivalójának tehát fontos kísérő része az a technika is, amellyel a művész dolgozott. Míg a képvilág nagyon tradicionális, festőmódszere az anyaggal való kontaktusát tekintve rendkívül modern. Megállapítható, hogy az arcképek megoldásában viszonylag egyöntetű módon élt az illuzionisztikus hatásokkal. Szász fokozatosan kifejlesztette sajátos technikáját, amely a szürrealista művészek módszeréhez hasonlóan a hitelesítés eszköze. Ezt mondta: „Dolgaimon nem tükröződik az anyaggal való küzdelem. Én az ilyesmit a néző elől titkolom., mert nem tartozik rá. Megfigyeltem, hogy komoly, példaadó mestereknél milyen gyakran előfordul, hogy egy-egy vázlatos művük lélegzetelállítóan szugesztív, míg a kész kép gyönyörű ugyan, de száraz, nem kínálja ugyanazt a lelki élményt. A művész belefárad a részletek kidolgozásába, és kiszáll belőle a lényeg... Az én kialakult stílusomban egy nem létező világot a maga sosemvolt szörnyeivel hitelesíteni, valósággá avatni csak úgy lehet, ha nagyon precíz részletekkel, rendkívül naturalisan festem őket.”¹⁴

¹³ HÁRS 1992. 58.

¹⁴ HÁRS 1992. 28.

Az örökérvényű, időtlen figurák transzcendenciája és a realitás kettőssége Szász Endre művészetének sajátos ellentmondásai közé tartozik. E két tényező adja a Szász Endre képek rejtélyességét, esszenciáját. „*En képes volnék egyetlenegy fejet festeni egész életemen át.* Megunhatatlanul és teljes élvezettel. Ha tetszik, egyetlen témát. Milliányi hangulati-karakterri változata. Emberközpontú festő vagyok, a művészetem tárgya az ember s a legnehezebbet azzal vittem végbe az életem során, hogy meg tudtam őrizni a szeretetemet az ember iránt, a világ teremtményei közt az önmagát minduntalan legellenszenvesebbnak mutató lény iránt.”¹⁵ A művész egész életében a női szépség bővületében élt. Kifogyhatatlanul ontotta a női arckarakterek különféle típusait, ugyanakkor el tudott merülni az öreg karakterek sorsképleteinek érzéki tolmácsolásában is. Tudatosan kereste a polarizált karaktereket, a női szépség ellenpontjait. Az ellentétek párosítását gyakran hozta létre akár egy képen belül is. Öregember és fiatal nő, ember és állat egymás mellé komponálása adja a szélsőségek keresésének jellegzetes példáit. Egyes festői korszakait elsősorban a hátterek különféle megoldásai és a jellegzetes színkompozíciók kapcsolták össze. Szász Endre hátterei időnként teljesen homogén felületet képezve sötétek, máskor a művész az arany villózásában az ikonszerűség hétköznapi, koptatott változataival élt. (9–10. kép)

E művészi világ belső törvényeinek feltárásakor ismét érdemes összevetni Kondor Béla időben korábbi eredeztethető ikonikus világával. Kondor az általános emberit a tragikus szféra felerősítésével ábrázolja. Vonaltípusának szögletesen ívelő, megtört jellegzetessége, mely egyúttal utánozhatatlan kézjegye is, tragikus mélységeket tolmácsol. Szász Endre vonalai lekerekített formákat szegélyeznek. Lány ívelésű, dekoratívan tekergőző, érzelmileg kedélyesebb vonal és formaívei mutatják a kétféle művészegyéniség alapvető különbségét is. Ami Kondornál győtrelem, ütközés és aszketizmus, Szásznál a dekoratív beillesztés, beilleszkedés és alkalmazkodás, amely egy általa kiteljesített sajátos szépségeszmény formájában nyer esztétikai kifejezést.

Szász Endre, a festő hatalmas apparátussal merészkedik a Pokol bugyraiba, élvezettel szemléletti Jónás cethalának szörnyűségei bendőjét és megjelenítésekor láthatóan könynyedén, élvezettel él az európai kultúrkör hagyományos formai megoldásaival is. Művésze végső soron egy sajátos eklektikát képvisel, amelynek művelése során ínyencként próbálja ki a humán tradíció sokféleségét. A művészi szabadság jogán kalandként fogja fel e dantei mélyreszállást: ulyssesi élményhabzsolásnak, könnyed tapasztalatszerzésnek, amibe – Kondor Bélával vagy akár Van Gogh-gal ellentétben – nem kell, hogy belehaljon a művész. A maga teremtette mitologikus világban valóság és képzelet eggyé változik. A alakok álomképszerű beágyazottsága az irreálisan költői atmoszférát erősíti, noha a művész az aprólékosan részletező előadásmód és árnyalt lélektani kifejezés realista eszközeivel is él. Figuráinak jellegzetes attitűdje a töprengés, a befelé forduló, céltalan rezignáció. A zártság és behatároltság tragikumát illetve a játszi kedv bizarr kettőssége kíséri e kultúra és humánium kiteljesedett eszményéről szőtt nosztalgikus álmokat.

Irodalom

GÉGER MELINDA: Szász Endre. – In: Szász Endre kiállítási katalógus. Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, 1992.

GÉGER MELINDA: Szász Endre emlékére. – In: Szász Endre emlékkiállítás katalógusa. Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, 2004.

HÁRS GYÖRGY: Szász Endre. Tejút. Littoria Kiadó, 1992.

MENYHÁRT LÁSZLÓ: Szász Endre. Corvina Kiadó, Budapest, 1983.

NÉMETH LAJOS: Kondor Béla. Budapest, 1972. Somogyi Alkotók. Kaposvár, 1998.

¹⁵ HÁRS 1992. 26.

Faces in vanishing light (Portraits of Endre Szász)

MELINDA GÉGER

Endre Szász is the "enfant terrible" of the Hungarian fine arts. His irregular, inexplicable, un-classifiable way of life interlarded with strange roundabouts is a unique phenomenon in the artistic life of the past half a century. His way led comparatively early towards the freedom chosen by himself. He broke away with the restrained, immobile status of the local conditions, when he left the country, driven by his ideas and desires. After returning to Hungary his activity has been continuously characterized by experimentation with new materials and new artistic forms. In the course of this, due to his specific world of imagination and individual style, he stands for an international surrealism, which he made felt not only in his paintings and graphics, but in his furniture, ceramic, glass and jewel designs as well.

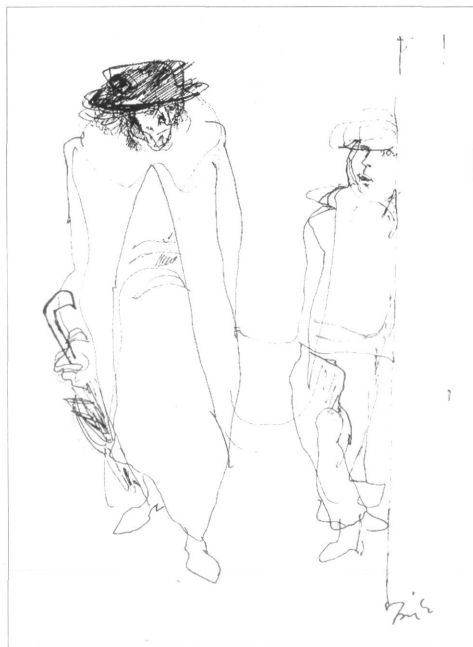
He was born at Csikszereda on 7 January 1926. In 1946 at the end of the war he succeeded in getting over to Hungary. In Budapest he enrolled in the Academy of Fine Arts. After his academy studies as from the second half of the 50s he lived on orders for illustrations. His etched copperplates made with a specific technique with dry-point establishing soft surfaces were much in demand. He tried out several drawing styles as well and could design with success large-scale composition in conformity with the technical requirements of the time. His most successful works were the Villon illustrations which stepped over the compulsory naturalism of the age with dynamic, sensitive line drawing. In the course of the years he illustrated some 600 books and therefore he received several Hungarian and international acknowledgements as well. In 1959 in Leipzig he was awarded the gold medal at the International Typographic Art Exhibition, later in 1966 his illustrator's activity was rewarded here with a silver medal. The success of the Villon illustrations was followed subsequently by the series of illustrations made to the poems of Omar Khajjam: this latter was rated at the competition of the British Museum in 1964 among the thirty finest books of the 20th century. In the national book illustration since that time mainly this style has been determinant. Due to the individual technique of his illustrations and to his casual style, Endre Szász became one of the creators of the modern Hungarian graphic language being developed at the turn of the 60s. As recognition of the successes abroad in 1965 he won the Munkácsy prize.

In the first half of the 60s after the graphics his interest turned gradually towards painting. His pictures are figurative without exception and express allegoric notions realized in a specific individual way. It is usual to compare this world of pictures to that of the Netherlander artists of the Middle Ages struggling with visions. The main figures of his paintings - often mysterious young ladies, wise testamental aged men - show up as an attribute or carry on their helmets, headdresses the explanatory, interpreting requisites of their allegoric personification, be it a clock symbolizing the evanescence, a demonic monster or a life-death motif fraction picked out of nature. He uses with pleasure the symbols of Bosch, Breughel or Schongauer to visualize the universal fight of the good and the ill but due to his temperament he created a much more balanced, brighter world with a positive attitude towards life. His attitude was much closer to the man of the Renaissance or the Baroque Age. The demonic motifs at Endre Szász receive a decorative role as a supplement to the main figures. In his art he represents a specific, international surrealism, during the cultivation of which he tries out as a gourmet the diversity of the human-renaissance tradition. Under the title of the artistic freedom he conceives the deep-flying of Dante as an adventure - devouring of impressions, an easy acquisition of experiences, of which - contrary to Béla Kondor or Van Gogh, one need not die. The vital temperament of antique intellectuality, exuberant world of fancy, at the same time the way of creating with great care of are attached in many ways to the traditional painting.

At the end of the 80s the artist - because of change in his private life: his divorce - in search of a new home, settled down in Várda village of Somogy County. Along with painting he re-sumed his experiments: he enlarged his collection by designing further applied art objects. The glass crystals implemented in the Glass Factory of Ajka, moreover a whole series of carpet and furniture designs appeared at the national market of artistic objects with the characteristic Szász-like motifs.

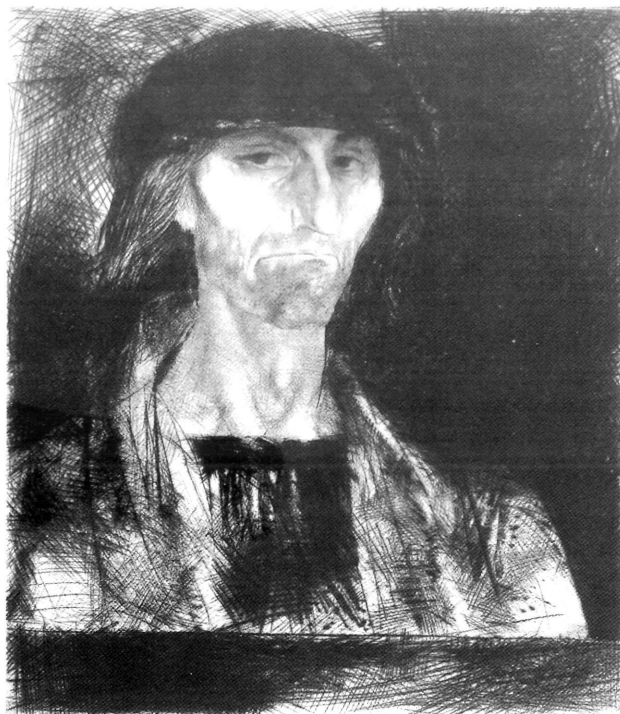
1. Szegény Villon. 1955. lappang
(Fotó: Géger Melinda)

2. Kalapos férfi esernyővel.
papír, tus, 210x147 mm, Kieselbach Galéria
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

3. Szegény Villon. papír, rézkarc,
195x145 mm, Janus Pannonius Múzeum, Pécs
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

4. Villon illusztráció. 1964. papír, rézkarc, 335x295 mm, Rippl-Rónai Múzeum (Fotó: Gőzsy Gáborné)

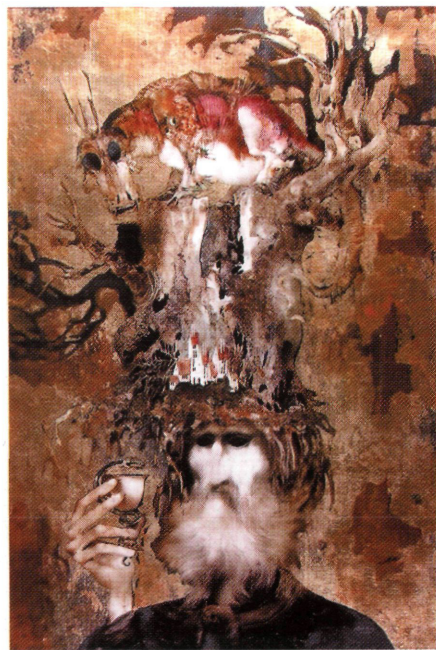
5. Don Quijote. karton, olaj, 29,5x21 cm,
magántulajdon
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

6. Türelem. 1969 k. papír, olaj,
Ferenczy Károly Múzeum, Szentendre
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

7. Kevélység. 1969. papír, olaj, 33,4x22,8 cm,
Ferenczy Károly Múzeum, Szentendre
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

8. A gyógyító ember. papír, vegyes technika,
60x40 cm, magántulajdon
(Fotó: Gőzsy Gáborné)

9. Vágy. papír, olaj, 47x56 cm, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár (Fotó: Gözsy Gáborné)

10. Gesztenyesütő. farost olaj, 62x54,3 cm, magántulajdon (Fotó: Gözsy Gáborné)

Balázs János kiállítása elé

BERNÁTH MÁRIA
1055 Budapest, Stollár Béla u. 4.

BERNÁTH M.: *Before the exhibition of János Balázs.*

Abstract: In 2005 the Rippl-Rónai Museum arranged a large-scale life-work exhibition on the occasion of the 100th anniversary of the painter artist János Balázs. Over 200 works were exposed at the exhibition. It was organized by János Horváth. The exhibition was opened by the art historian Mária Bernáth, member of the Hungarian Academy of Sciences, daughter of Aurél Bernáth.

Keywords: disciple of Aurél Bernáth, pre-cubism, still lives, portraits; landscape details of Kaposvár, relationship to the arts of Gyula Derkovits and János Nagy Balogh

Igen tisztelt Megnyitó Közönség, Hölgyeim és Uraim!

A Balázs Jánossal úgyszólván teljesen egyidős József Attila azt írja, hogy

*„Aki szegény, az a legszegényebb
Fázósságát odaadja a télnek,
Melegét meg odaadja a nyárnak
Üres kedvét a puszta határnak.”*

Ahányszor csak elérem kerül Balázs János Szegényes csendélete, vagy- e kép 1925-ös olaj-festésű párdarabja, összeszorul a szívem. E képekről az üres tányérok fehér korongjai valami emblematikus egyértelműséggel merednek ránk. A pasztellváltozaton a tányérnak az asztal sarka lenne a kijelölt helye, az odaállított Thonet-szék ide hívná, akinek jut az ételből, de a tányér annyival beljebb fekszik, hogy nyíltan kimutatja hiábavaló ottlétét, céltalanságát. Mindez tehát lényegében csak egy művészi mementó valamire, amit úgy hívnak, hogy élet. Még mély szimbólumérzékenységet sem igényel, hogy a reménytelenséggel való feleselést kihalljuk e puritán kompozícióból. A művészet felülmúlhatatlan hatalma az, hogy a mű nem csak ábrázol, de jelentést hordoz. Balázs-e csendélete nem deduktív módon láttat, nem szájba rágva, nem hivalkodva, hanem szerényen, csöndesen, panasztalanul, - felejthetetlenül. Nem veri mellét és nem vár elégtételt. (4. kép)

Derkovits üres tányérja mellett legalább egy hal feszül keresztbe, Czigány Dezső, Berény Róbert tányérjai mindig tele vannak gyümölcsökkel, akárcsak Kmetty tányérjai, vagy Barcsayéi korai csendéletein.

De nézzük csak meg a festőt magát, e szegényes környezet lakóját, Balázs Jánost, ki egyik zseniális önarcképéről keresi tekintetünket. Kalapban van, amelynek széles pereme árnyékokot vet az arc felső részére. Mi van-e tekintetben? Elszántság és a sors vállalása. Szembenéz velünk és konokul felteszi halk kérdéseit. De a rá jellemző szerénység és sorsának elfogadása-e beszédes tekintet árnyékba vonja. Nem kér számon semmit. Annál megrendítőbb.

Ugyan mi módon lehet művészi mondanivalóját hiteles helyértékén kezelni, hiszen tudjuk, hogy képeinek méretét nem a kompozíció terjeszkedésének igénye szabta meg, hanem rossz és még rosszabb lehetőségei. Ne feledjük, a kép mérete és festésének, készítésének technikája, tehát, hogy ceruzát, pasztellt, vagy olajat használ a művész, képe mondanivalójának elidegeníthetetlen része. Mint ahogy egy versnél nem mindegy, hogy jambusokból, vagy hexameterekből alakul. A megjeleníteni kívánt tartalom, tehát a művészi mondanivaló, a festő számára úgyszólván megszabja a méretet, technikát. A Balázs Jánossal foglalkozó művészettörténész itt bajban van, és mekkora kommunikációs zavarban lehetett maga a

művész! Szembesülnünk kell azzal a helyzettel, hogy a balázi oeuve-ben nem pontosan azt látjuk, mint amit látnunk kellene.

Az életműben – Istenem! Egy 22 éves korában meghalt ember művészi teljesítményéről beszélünk – több olyan kép van, amely már messze előre mutat. Több kisméretű képe szinte szétfeszíti kereteit, tudjuk, látjuk, hogy nagyméretű vásznat és olajfestéket igényelt volna a kompozíció, – de hát ő belegyűrte a jövő művészi útjait firtató eszmélkedéseit ezekbe az ígéretes és legnagyobbbrészt kisméretű képekbe.

Egyáltalán honnan tájékozódhatott, ami az európai festészet 1920-as évekbeli útját illeti? A modern reprodukciós technika elterjedéséig a művészek voltak a legnagyobb utazók. Használható reprodukciók híján saját szemükkel kellett tesztelniük a francia vagy német festők szellemi mozgoiódását. A művészek körében az Európai Unió már régen zászlót bontott. Művészeink általában éveket töltöttek külföldön. Akik csak a budapesti műcsarnoki festészet szintjéről ítélték meg a követendő utat, azok nevét már nem jegyzik. Balázs János érdeklődése, tájékozódása – szinte hihetetlen! – utazási lehetőség és használható, élvezhető reprodukció híján is a magyar festészet 1920-as évekbeli főáramához kapcsolja. Persze nem szabad elfelejteni, hogy mindez egy 20–22 éves induló művész első topogatózásai voltak az önkifejezés terén, több nem adatott neki. Van egy figurális műve az itt kiállítottak között, egy nő és egy férfi hátaktja, kubisztikus részleteket is láttató tájban. A férfi mindkét karjával fölfelé ágaskodik és belekapaszkodik egy amorf – a teljes égbolton áthúzódó – felhőbe. Olyan ez a kompozíció, mintha most léleekben is – egy röpke, feltárulkozó pillanatra – szavakba próbálná önteni, persze a festői nyelv szavaiba, hivatásához fűződő vágyképzetet. Igen, – a felhőkbe kapaszkodott szegény. (3. kép)

Rippl-Rónai könnyedsége nem volt jellemző Balázásra – éppen Kaposvárott nem lenne helyes kerülni a nagy mester megidézését. Balázs a művészek tépelődő és mindent komolyan vevő, gyötrődő kasztjához tartozott. Milyen plauzibilis lett volna, - tudjuk, Balázs járt néhányszor a Róma-villában –, ha akkor már az éppen két évtizede Magyarország-szerte ünnepeelt művész stílustartományát fogadja el igazodásként. Ezen az egyszerű példán milyen egyértelműen megmutatkozik, hogy a technikai felkészültségen és az ábrázolásbeli biztonságon felül mit jelent maga a stílus: nevezetesen azt, hogy mennyire immanens és szuverén világa ez a művésznek. Felmerülhet Balázs Jánossal kapcsolatban, hogy az 1920-as években, amikor ő bontogatta szárnyait, a cézanne-i példa, ami Balázs számára láthatólag a legtöbbet jelentette, nem volt-e már meghaladott, nem ott próbálta-e művelni földjét, ahol a tápértéket a korábban jövők már felemésztették?! A művészet története azonban tele van e megtermékenyítő mesterhez való visszanyúlás példáival, ahol a mű ennek ellenére szuverén maradt és magas kvalitásai miatt többet közöl saját koráról, mint az esetleg át nem élt, minden áron modernkedő alkotás.

Egy pályáját 22 éves korában kényszerűen befejező művésznek tartozunk azzal, hogy meglássuk művében a még csak rejtőzködően jelenlévő lehetőségeket, kvalitásokat is Kaposvár eddig is és tudtommal a jövőben is tervezi tehetséges és a sors által nem kegyelt fia oeuve-jének gondozását. Szép, méltó és megkerülhetetlen feladat.

Úgy látjuk, Balázs János sajnos sokat vitt magával. Most itt áll köztünk, szemére egykor árnyékot vető kalapját leveszi, már nem rejtőzködik: tette amit bírt és amíg bírta.

Bevezető, majd most zárszóként is – mert költői képei néha olajozott kulcsot kínálnak a balázi életmű megértéséhez – újra József Attila néhány kiragadott sorát kell idéznem.

”...
 Ő rejtse el magad a frissen sült
 kenyérben,
 te szegény, szegény.
 Friss záporokkal szívárogy a földbe –
 Hiába fűroosztöd önmagadban,
 Csak másban moshatod meg arcodat.”

1. kép: Bernáth Mária és Takáts Gyula a Balázs János kiállítás megnyitóján

2. kép: Balázs János kiállítás megnyitóján

3. kép: Balázs János: Apokalipszis (Összeomlás) 1924. pasztell, karton, magántulajdon

4. kép: Balázs János: Csendélet tányérral és bögrével 1925. olaj, vászon, magántulajdon

A Tépécsinálók kisasszonya

GÁSPÁR FERENC

Somogy megyei Múzeum Egyesület¹

E-mail: gasparf@kmmk.hu

GÁSPÁR F.: *The Young Lady of the linen-shredders.*

Abstract: The presentation of the portrait of Mihály Munkácsy representing a young lady is an interesting gift of the Kaposvár exhibition, because beyond the discovery of a new work there was an opportunity offered for us to be able to study at one time side by side the pictorial documents of an emotional tie separated from each other by a span of a decade. We deem it necessary to record the event just for the reason that no catalogue of the Munkácsy Exhibition of Kaposvár or no document having a conclusive force on which the researcher could rely later has been established.

Keywords: new Munkácsy picture, emotional tie

Többekben felmerült a kérdés, hogy a budapesti, debreceni, pécsi nagy sikereket követően Kaposvárra érkező Munkácsy kiállítás – azon túlmenően, hogy a Pákh gyűjtemény anyagát a rendezők a társ múzeumok tulajdonából kiegészítik néhány további jelentős alkotással –, tartogathat-e még valamiféle meglepetést a művészettörténész szakma és a nézők számára.

Az előkészületi munkák során a Somogy megyei Múzeum Egyesület részéről vetődött fel a gondolat, hogy az egyesület kapcsolatrendszerét kihasználva, lehetségessé válna, egy eddig még tárlaton soha be nem mutatott különleges szépségű, magántulajdonban rejtőző női portré is megismertetni az érdeklődőkkel. Így került a kiállítandó művek sorába a Munkácsy munkáit felsoroló Végvári életmű katalógusban 125. szám alatt nyilvántartott Női arckép.²

A Pákh gyűjtemény egyik figyelemreméltó darabja a Kaposváron is bemutatott Madame Chaplin arcképe. A Munkácsy számára oly fontos asszony szerepe a festő életében közismert: nagy örömet és mély bánatot élt át vele, amelynek néma – mégis beszédes tanúja – a tragikusan fiatalon, tizenkét évesen elhunyt Róbert Chaplin képmása, azé a gyermeké aki nem „csak” modellje volt Munkácsynak. A kapcsolat, a hites feleség eredménytelen küzdelmét követően, csöndes elfogadássá szelídülő beletörődés mellett, végéig kísérte Munkácsy életét.³

¹ A 2003-ban alakult kiemelkedően közhasznú szervezet az 1909-ben alapított Somogy megyei Múzeum Egyesület szellemi örököse és céljai megvalósításának folytatója. Bővebben: Somogy megyei Múzeum Egyesület Alapszabálya.

² Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest. 1958. Festménykatalógus 125.

Női portré (Női arckép – a Tépécsinálókhoz). Düsseldorf. 1870. 42.5×34.5 olaj, vászon. Jelezve lent jobbra.

A kiállítás: Munkácsy – Képek Amerikából. Rippl-Rónai Múzeum Kaposvár. 2006. március 8. – április 30.

³ Madame Chaplin (Chaplinné arcképe), 1880 körül, olaj-vászon 40×34. Mérete közel azonos az 2. alatti Női portréval.

Nem célunk a kapcsolattal behatóbban foglalkozni, azt csak annyira hangsúlyozzuk, amennyire jelen írásunk tárgya szempontjából feltétlenül szükségesnek tartjuk. Lázár Béla jutott arra a következtetésre, hogy Robert Chaplin Munkácsy gyermeke volt. Végvári monográfiájában idézi és elfogadja Lázár okfejtését. Im. 227.

*Munkácsy Mihály: Női portré (Női arckép – a Tépécszinálókhoz). Düsseldorf. 1870.
42.5×34.5 cm, olaj, vászon. Jelezve lent jobbra: Munkácsy.
Magántulajdon.*

A rejtőzködésből most felbukkant Női arckép, Madame Chaplin portréjánál közel egy év-tizeddel korábban, 1870-ben Düsseldorfban, a Siralomház, a Tépéscsinálók és az Ásító inas városában keletkezett. A Siralomház átütő sikerét követően Munkácsy tudta, hogy nehéz feladat előtt áll: bizonyítani kellett, hogy nem egyszeri és megismételhetetlen teljesítményt nyújtott, bizonyítani kellett, hogy legjobbak közé emelkedett. Meg kellett felelni a párizsi világiállításra neki ítélt aranyéremnek, a hirtelen jött világhírnek; annak, hogy egy még el sem kezdett képéért – látatlanban – akkora honoráriumot kapott, amekkorát magyar festő addig még soha sem. A „minden elvárásnak megfelelő kép”, a Tépéscsinálók terve hosszú időn át érlelődött és a munka befejezése is két évet vett igénybe. Ha összevetjük a feladat súlyát és a hozzá készült (ma ismert) tanulmányok számát, meg kell állapítanunk, hogy szokatlanul kevésről van tudomásunk. Már csak ebből a szempontból is felértékelődik az alkotás, amely a Tépéscsinálók „kisasszonyához”, a főalak által kifejezett mondanivaló „másik felének” megformálásához kapcsolható.

Munkácsy a sorsfordító Düsseldorf váratlan és hirtelen elhagyását követően csak hosszú idő elteltével, 1885-ben tért vissza egykori sikerei színhelyére. Feleségéhez ekkor írott leveleiből idézünk:

„...Megérkezvén ide, egy pillanatilag mintha néhány évvel visszafelé kerültem volna, mégis a legelső benyomásom az volt, mintha először járnék itt...Nagyon későn érkeztem ahhoz, hogy bárkit is műtermében találjak. A festők olyan madarak, akik estefelé eltávoznak kalitkájukból... Este a Mahikastenban az volt a benyomásom, amit előre is mondtam neked. Szétszórva itt-ott a bugrisok közt, sörös poharuk mellett, azt hittem, nem mozdultak el helyükből tizenkét év óta...”⁴

A mondatokból mintha valami addig volt titkos kétely, a „mi lett volna ha...” soha ki nem mondott dilemmájának lezárását jelentő öngazolás is felsejlene, ezzel együtt számunkra most a düsseldorfi látogatásnak más jelentősége van. A megérkezést követő nap eseményeinek krónikáját tartalmazó levélben egy különös, érdekes történetet mesél el:

„A Mahikastenban egy régi barátommal találkoztam, akit összecseréltem egy másikkal. Könnyedén elfogadtam, hogy ma nála reggelizem, de aztán dühbe gurultam, mert azt hittem nem ismerem a feleségét és családját. De mekkora volt meglepetésem, amikor beléptem hozzájuk és szemtől szembe állok ifjúságom egyik futó szerelmével, aki akkor fiatal lány volt. Rendben van, az étel is jó volt. De szó szerint igaz, nem tudtam, hogy kinél vagyok, mert elfogadva meghívást, azt hittem, hogy Schlesinger úrékhoz megyek és csak az ebéd után olvastam egy képe nek az aláírását, hogy Erdmann úrnál ebédeltem, ahol az egész délutánt nagyon gemütlích töltöttem.”⁵

A szakirodalom elfogadja, hogy a Tépéscsinálók kisasszonya Munkácsy szerelme volt. Személyére Ilges könyvében is találunk utalást. „Eleinte egy kicsiny, szerény szobácska szolgált műterméül, de nem sokáig; rövidesen széles ismeretségi körre tett szert, amelyben a magas termetű, kissé sovány magyar soha csődöt nem mondó jó kedélye folytán hamarosan közkedvelté vált. Munkácsy Düsseldorfban német és magyar művésztársain kívül egy ugyancsak Düsseldorfban megtelepedett G... nevű magyar szőrmekereskedő család-

⁴ Munkácsy Mihály válogatott levelei. Budapest. 1952. 138. számú levél. Feleségéhez, Düsseldorf, 1885. szeptember 6.

Munkácsy nem szerette a környezetében beálló változásokat, mert azok megzavarták őt terveiben és munkájában – önbizalomhiányon is alapuló –, hosszú látogatás után mégis teljesen váratlanul hagyta el Düsseldorfot, és minden előzetes értesítés nélkül ezekkel a szavakkal toppant be Párizsba: „Ich bin da – meine Sachen an der Bahn.” Végvári 2. alatti mű 139.

⁵ Uo. 139. levél. Szeptember 7.

Erdmann Otto (1834 Leipzig – 1905 Düsseldorf) életképfestő, hosszú ideig a „Der Mahikasten” művészeti egyesület elnökségi tagja (ennek keretében vendéglő, „művészklub” is működött: erre utal levelében Munkácsy). Ártatlan, a rokokóban játszó életképei közkedveltek voltak.

jával is érintkezett, akikkel vasárnaponként kirándulásokat tett, nemkülönben egy M... nevű jegyzővel, akinek leányát a „Tépéscsinálók” című képén fedezzük fel.⁶

Végvári Lajos Munkácsy monográfiájában a MNG. Új Magyar Képtár fotoarchivumában lévő dokumentum alapján reprodukálta a festményt, amit csak könyve megjelenését követően tanulmányozhatott valóságosan. Az ekkor készült szakvéleményében hangsúlyozza a mű kétségtelen hitelességét, és azzal magyarázza a „szokatlanul gondos és precíz festésmódot”, hogy modell és alkotója közeli ismerősök voltak. Rámutat Leibl hatására és megállapítja, hogy „a mű különleges, a mester oeuvre-ében egyedülálló darab, mely tehetségének kevésbé ismert oldalát mutatja be.” Végezetül megállapítja: „A mű mindenképpen jelentős alkotás.”⁷

Munkácsy és Leibl kapcsolata még 1867-ben Münchenben vált szorosabbá. Ki kell mondanunk, ekkoriban Leibl „szuggesszív hatása, egyszerű szépsége, tónusainak zománcos csillogása” nagy hatást gyakorolt a magyar festőre.⁸ Sedelmayer a tanú hitelességével mondja el, milyen megrázó erejű volt Munkácsy számára a müncheni festők düsseldorfi kiállításán egy újonnan készült Leibl kép tanulmányozása.

„Egyszer megkérdeztem őt (ti. Munkácsyt. Betoldás tőlem), hogyan jött rá arra, hogy modorát oly hirtelen változtassa, mire azt felelte, hogy művészi vándorlásai során sohasem találkozott olyan képpel, amelynek festésmódja valamiképpen ösztönzően hatott volna reá mindaddig, amíg egy kiállításon Leibl egyik szélesen és üdén kivitelezett képét „A kritikusok”-at meg nem látta. Sokáig szemlélte, míg arra a meggyőződésre jutott, hogy ez az igazi festési mód, és hogy ilyen megkapó hatást csak úgy lehet elérni, ha az ember közvetlenül modell után fest és a természet őszintébb és lelkiismeretesebb megfigyelésére, valamint a színek szépségére törekszik. Realisztikusan festeni, ez lett mostantól fogva Munkácsy jelszava. Kísérletképpen festett néhány tanulmányfejet, majd egy „interieur”-t ásitó cipészinással...”⁹

A felbukkant képet szemlélve érezzük, egy szerencsés alkotói lelkiállapot találkozott a modellhez kötődő érzelmi érintettséggel. Tónusegységben összefogott kolorizmus, finom opálos árnyalatok, a tónussal való hangsúlyozás: íme, erre ielt rá Düsseldorfban és a meglett kincset mind a fiatal lányra, „M...” kisasszonyra pazarolta. Mintha belőle áradna a fény, úgy emelkedik ki az arc a sötét háttérből, amit tovább hangsúlyoz a szűkített képkivágás. Nemes profil, érzéki ajkak, nyakra bomló finom tincsek, és valami szomorkás titokzatosság...

Ez a festmény nem fénykép alapján készült, amint az szokása volt akkoriban, hallani véljük a szív dobbanását.

Két olyan egykor-volt asszony – „M” kisasszony és Madame Chaplin – emlékét felidéző alkotás előtt merenghetett el a látogató 2006 tavaszán a Rippl-Rónai Múzeum jeles alkalomra felújított kiállítótermeiben, akik egykor sokat jelentettek Munkácsy számára. Feltehetően semmit sem tudtak egymásról, most mégis együtt voltak, mert a képeknek is megvan a maguk sorsa.

⁶ Ilges Walter: Michael von Mukácsy. Bielefeld-Leipzig. 1899. 40.

Ilges, aki Munkácsyné Cecile Papier rokonságához tartozott Aus dem Nachlasse címmel másik könyvet is megjelentetett Munkácsyról (Bielefeld-Leipzig. 1904)

⁷ A festményről készült szakértői vélemény és az annak során készült dokumentációs fényképfelvételek a portré tulajdonosának birtokában vannak. Végvári fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a 2. alatt hivatkozott munkája katalógusában a 125 számon közöltekkel ellentétben a festmény vászonra készült és jelzett.

A Női portré-t a MNG. Bírálati csoportja 1360/981 számon Munkácsy saját műveként elfogadta. 1981-ben került jelenlegi tulajdonosához, előtte szentendrei magántulajdonban.

⁸ Leibl, Wilhelm (1844–1900. Érdekes egybeesés: az adatok megegyeznek Munkácsy születési és halálozási dátumával) hatásával kapcsolatos vitáról olvashatunk a 2. alatt hivatkozott 108, 295 és Lázár Béla: A Munkácsy kérdés. Budapest. 1936. 52–57.

⁹ A 2. alatt hivatkozott 108. Ezzel együtt Karl Sedelmayer könyvéből (M. von Munkacsy. Sein Leben und seine künstlerische Entwicklung. Paris. 1914.) az eredeti német nyelvű szövegrészt is idézi: 295.